

25.892

MÚZEUM

A MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLÖNYE

XII. kötet

1936. 1-12. sz.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

FŐTITKÁR

Új folyam VII.

Kiadja a Múzeum-Egyesület.

CLUJ

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. nyomása

1936

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 12 számban, negyedévenként 6—7 ív terjedelemben. A folyóirat az E. M. E. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjainak évi 300 lejes kedvezményes áron jár. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala,
Cluj, Str. Baron L. Pop 5.

Magyarországi főbizományos: STUDIUM R.-T.
Budapest, IV. Kecskeméti-u. 8.
Előfizetési ára 12 P.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét
illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS,
Cluj, Str. I. G. Duca 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos legnagyobb terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Külön-nyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. A kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küldi vissza.

„ERDELYI MÚZEUM“

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XLI.

1936.

Nouvelle série VII.

Rédacteur: **LOUIS GYÖRGY**. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie.

Redaction: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Roumanie.

Ernest Balogh: Jules de Szádeczky-Kardoss (1860—1935.)

Alexandre Tavaszy: La vérité comme intimité.

Edith Grandpierre: L'histoire et l'architecture de l'église Saint-Michel de Cluj de 1349. jusqu'à nos jours.

PETITES COMMUNICATIONS. *Alexandre Kozocsa*: Chanson historique sur Étienne Bocskay.

SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE. *Hugues Róth*: Discours d'ouverture du président tenu à l'assemblée générale de la Société du Musée de Transylvanie le 23 février 1936. — *Louis György*: Rapport du secrétaire général sur les éditions de la Société du Musée de Transylvanie en 1935. — *Louis Kántor*: Rapport du comité sur l'activité de la Société du Musée de Transylvanie en 1935.

SOIGNONS NOTRE LANGUE. La défense de notre langue maternelle. — Quelqu'un est responsable de la détérioration. — Le rôle de la presse dans la culture de notre langue. — Qu'est-ce qu'il faut savoir des mots étrangers? — *Zweig István* et *Alexander Petöfi*. — Si c'est contre le germanisme ou contre le romanisme que nous devons nous défendre? — Si... aussi. — Notre pauvre langue juridique!

DIVERS. — *Louis de Szádeczky-Kardoss* (1859—1935.) — La Société centenaire „Kisfaludy“. — Les dates de la presse mondiale. — L'importation des livres hongrois en Roumanie. — Nouvelles revues hongroises.

REVUE DES LIVRES ES DES REVUES. — 1. Philologie. — 2. Sciences historiques. — 3. Histoire des beaux-arts. — 4. Revues.

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(SIEBENBÜRGISCHES MUSEUM)

XLI. Band.

1936.

Neue Folge VII.

Redigiert v. **LUDW. GYÖRGY**. Herausgegeben v. Siebenbürger Museum-Verein.

Redaktion: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Rumänien.

Ernst Balogh: Julius von Szádeczky-Kardoss (1860—1935.)

Alexander Tavaszy: Die Wahrheit als Innerlichkeit.

Edith Grandpierre: Geschichte und Baukunst der Sankt Michael-Kirche in Cluj vom Jahre 1349 bis zu unseren Tagen.

KLEINERE MITTEILUNGEN. *Alexander Kozocsa*: Geschichtliches Lied über Stephan Bocskay.

SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREIN. *Hugo Róth*: Eröffnungsrede des Präsidenten, gehalten in der Generalversammlung des Siebenbürger Museum-Vereins am 23. Februar 1936. *Ludwig György*: Bericht des Obersekretärs über die Ausgaben des Siebenbürger Museum-Vereins im Jahre 1935. *Ludwig Kántor*: Bericht des Komitees über die Tätigkeit des Siebenbürger Museum-Vereins im Jahre 1935.

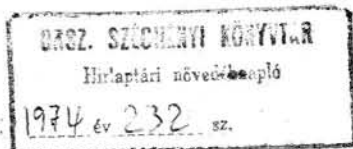
SPRACHPFLEGE. — Der Schutz unserer Muttersprache. — Jemand ist für das Verderben verantwortlich. — Die Rolle der Presse in der Sprachpflege. — Was müssen wir von den Fremdwörtern wissen? — *Zweig István* und *Alexander Petöfi*. — Gegen den Germanismus oder Romanismus sollen wir uns verteidigen? — Wenn... auch. — Unsere arme juristische Sprache!

VERSCHIEDENES. — *Ludwig von Szádeczky-Kardoss* (1859—1935.) — Die hundertjährige Kisfaludy-Gesellschaft. — Die Daten der Weltpresse. — Der ungarische Büche import nach Rumänien. — Neue ungarische Zeitschriften.

BÜCHFR- UND ZEITSCHRIFTEN-RUNDSCHAU. — 1. Philologie. — 2. Geschichtswissenschaft. — 3. Kunstgeschichte. — 4. Zeitschriften.

TARTALOM

	Lap.		Lap.
Tanulmányok:		Az előkelő »y« és társai — — —	202
<i>Dr. Balogh Ernő:</i> Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula (1860—1935) —	1	Baj van az igekötőkkel — — —	296
<i>Bányai János:</i> Természetes gázforrások, különös tekintettel a székelyföldi előfordulásokra —	220	Ha... is... — — — — —	92
<i>Dr. Cser János:</i> Az egyéniség megismerése — — — — —	189	Hol a beteg orvosi nyelv orvosa? —	201
<i>Grandpierre Edit:</i> A kolozsvári Szent Mihály-templom története és építésze 1349-től napjainkig — — — — —	19	Idegenszerű urazás — — — — —	201
<i>Dr. György Lajos:</i> A százszentdős »Abafi« előzményei — — —	174	Iromba — — — — —	203
<i>Dr. Kozocsa Sándor:</i> Históriai ének Boeckay Istvánról — — —	61	Kosztolányi Dezső és az új magyar nyelv művelés — — — — —	293
<i>Lakatos István:</i> Az új magyar műzene — — — — —	159	Már szívideges ember is van —	295
<i>László Dezső:</i> A mai iskola és a gyermek — — — — —	274	Mestenségek nyelve — — — — —	203
<i>Rass Károly:</i> A mi regényirodalmunk — — — — —	245	Mit kell tudnunk az idegen szavakról? — — — — —	87
<i>Dr. Révész Imre:</i> Méliusz és Kálvin — — — — —	113	Néhány szó a csinál ígéről — — —	295
<i>Dr. Tavaszy Sándor:</i> Az igazság mint bensőségesség — — — — —	17	Régi, de ma is időszerű — — —	204
		Szegény jogi nyelvünk — — — — —	92
		Valaki felelős a romlásért — — —	85
		Zweig István és Alexander Petőfi —	89
Nyelvművelés:		Különfélék:	
A germánizmus vagy a románizmus ellen védekezzünk-e? — —	90	A helybeli egyetemi könyvtár — —	207
A nyelvromlás erkölcsi jelenség —	200	A helybeli tudományegyetem képi és könyvkiállítása — — — — —	209
A sajtó szerepe a nyelvművelésben — — — — —	86	A százéves Kisfaludy-Társaság —	95
Anyanyelvünkért — — — — —	200	A világ legnagyobb földrajzi társasága — — — — —	208
Anyanyelvünk védelme — — — — —	85	A világsajtó adatai — — — — —	96
		Az igazi tudomány és az igazi tudós — — — — —	207
		Csutak Vilmos (1878—1936) — — —	205
		Dr. Erdélyi Pál (1864—1936) — — —	205
		Magyar könyvbehozatal Romániába — — — — —	97
		Dr. Szádeczky-Kardoss Lajos (1859—1935) — — — — —	94
		Új magyar folyóiratok — — — — —	97

	Lap.		Lap.
Könyv- és folyóiratszemle:			
<i>Asztalos Miklós:</i> A történeti Erdély — — — — —	101	<i>Gál Kelemen:</i> A kolozsvári uni-tárius kollégium története —	103
<i>Balogh Ilona:</i> Magyar fatornyok	107	<i>Gáldi László:</i> Constantin Cantacuzino és a magyar nemzeti hagyomány — — — — —	99
<i>Balogh Jolán:</i> Kolozsvár műemlékei — — — — —	107	<i>Gerevich Tibor—Genthon István:</i> A magyar történelem képeskönyve — — — — —	109
<i>Barbul Jenő:</i> Costume românești din veacul al XVII-lea — —	216	<i>Gesztelyi Nagy László:</i> A családi élet válsága a falun és a tanyán — — — — —	218
<i>Bartha Dénes:</i> A XVIII. század magyar dallamai — — — —	211	<i>Gyalóky Jenő:</i> Erdély várai 1736-ban — — — — —	104
<i>Beke Ödön:</i> A székelyek dunántúli kapcsolatai és a népies állatnevek — — — — —	98	<i>Hamvas Béla:</i> A magány szociológiája — — — — —	218
<i>Bíró József:</i> Két kolozsvári főúri barokk-palota — — —	108	<i>Härtwagel Erzsébet:</i> Újabb német jövevényszavainkról — — —	99
<i>Bíró Vencel:</i> Altorjai gróf Apor István és kora — — — —	102	<i>Hekler Antal:</i> A magyarországi barokk szobrászat európai helyzete — — — — —	110
<i>Bodor Antal:</i> A falukutatás vezérfonala — — — — —	218	<i>Horváth Cyrill:</i> Hogyan szólának? — — — — —	101
<i>Bognár Cecil:</i> Pszichológia —	210	<i>Horváth Henrik:</i> Budai kőfaragók és kőfaragójelek — — —	111
<i>Boldizsár Iván:</i> Egy pesti bérház szociográfiája — — —	217	<i>Horváth Henrik:</i> Pannoniai antik elemek továbbélése román épületplasztikákban — — —	110
<i>Bónisné Wallon Emma:</i> Vác művészete a XVIII. században —	109	<i>Huszi József:</i> Tehetség kiválasztás a katolikus kultúrpolitikában — — — — —	210
<i>Bunyitay Vince és dr. Málnási Ödön:</i> A váradai püspökök a száműzetés és az újräépítés korában — — — — —	102	<i>Jánosi József:</i> A szellem — —	210
<i>Csúry Bálint:</i> A mondathang-lejtés — — — — —	98	<i>Kornis Gyula:</i> Apponyi világnézete — — — — —	211
<i>Drăganu N.:</i> Vechimea și răspândirea Românilor pe baza toponimiei și onomasticeii —	98	<i>László Gyula:</i> Adatok az avar-kori műipar ó-keresztény kapcsolataihoz — — — — —	109
<i>Eckhardt Sándor:</i> Magyar-francia szótár — — — — —	99	<i>Ligeti Lajos és Rásóvyi Nagy László:</i> Török jövevényszavainkról — — — — —	100
<i>Előd Géza:</i> Zilahy Károly — —	211	<i>Lupas János:</i> Cronici și istorici români din Transilvania	105
<i>Endes Miklós:</i> Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története — — —	103	<i>Lupas János:</i> Răscoale țărănilor din Transilvania la anul 1784	104
<i>Ernst Mihály:</i> A dunántúli fal-festés középkori emlékei — —	109	<i>Madarassy László:</i> A palóc duda	216
<i>Ferenczi Kornélia és Palotay Gertrud:</i> Himzömesterség —	215	<i>Madarassy László:</i> Művészkedő magyar pásztorok — — — —	215
<i>Ferenczi Sándor:</i> Az énlaki rovasírásos felirat — — — —	212	<i>Magyar Nyelv, 1936. 1—2. sz.</i> —	112
<i>Fettich Nándor:</i> A honfoglaló magyarság művészete — — —	109		

	Lap.		Lap.
Magyarosan, 1936. 1—2. sz. — —	112	<i>Somogyi Antal</i> : A modern kato- likus művészet — — — —	111
<i>Makkos László</i> : Regölés Kara- kón és Kissomlyón — — —	216	<i>Szabó T. Attila</i> : A helynévgyűj- tés jelentősége és módszere —	100
<i>Mihalik Alesandro</i> : Gioielli di Santa Elisabetta d'Ungheria a Udine ed a Cividale — — —	110	<i>Szász Béla</i> : A római földkérdés története — — — — —	107
<i>Mihelics Vid</i> : A szociális kérdés és a szociálizmus — — — —	219	Szegedi Füzetek, 1934. 1—12. sz.—	112
<i>Miklós Rafael</i> : Krisztus követése magyar fordításai — — —	214	<i>Szendrey Zsigmond</i> : Népszoká- saink lélektani alapjai — —	217
<i>Moravcsik Gyula</i> : A magyar szt. korona görög feliratai — —	100	<i>Szilády Zoltán</i> : A bronzkori esörgőtől a himestojásig — —	217
Nyelvtudományi Közlemények, 1934. — — — — —	112	<i>Tremel Lajos</i> : Az oláhok nemzeti nevéről — — — — —	101
<i>Ortutay Gyula</i> : A magyar falu- kutató út útjai — — — —	219	Bibliografia:	
<i>Br. Petrichevich Horváth Emil</i> : A Petrichevich család általá- nos története — — — — —	105	<i>Monoki István</i> : Romániában az 1935. évben megjelent magyar időszaki sajtótermékek betű- rendes címjegyzéke — — —	315
<i>Péterdi Ottó</i> : Az észak-bakony- aljai német falvak dülönevei	101	<i>Valentiny Antal</i> : A romániai magyar irodalom 1935. évi bib- liográfiája — — — — —	299
<i>Ramneanfu Pierre</i> : Origine et- nique des Sèklers de Transyl- vanie — — — — —	106	E. Múzeum-Egyesület:	
<i>Révész Imre</i> : Szempontok a ma- gyar »kálvímizmus« eredetének vizsgálatához — — — — —	106	<i>Dr. György Lajos</i> : Főtitkári je- lentés az E. M. E. 1935. évi ki- adványairól — — — — —	74
<i>Rónay György</i> : Romantikus lélek	214	<i>Dr. Kántor Lajos</i> : A választ- mány jelentése az E. M. E. 1935. évi működéséről — — — —	76
<i>Schanzer Mária</i> : Mednyánszky	110	<i>Dr. Róth Hugó</i> : Elnöki megnyitó az E. M. E. 1936 február 23-iki közgyűlésén — — — — —	79
<i>Schey Ilona</i> : A középkori ötvös- művészet és az antik hagyo- mányok — — — — —	111		
<i>Schoen Arnold</i> : Óbuda multjából	111		

ERDÉLYI MUEZEUM

7(41)köt. 1936.

1/3-10/12.sz.

bor.,cl.,tj.,11 t.

Megj.:cl.,mut. stencilezve!
Borító a kötet végére kötve!

Teljes.

Fv.

NJ

1-12/ HA 3.133 : 2 CENZURAT

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
KÖZLÖNYE

XII. kötet

1936. 1-3. sz.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS
FŐTITKÁR

Új folyam VII.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CLUJ

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. nyomása
1936

TARTALOM

TANULMÁNYOK.

<i>Dr. Balogh Ernő:</i> Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula (1860—1935) — — — —	1
<i>Dr. Tavaszy Sándor:</i> Az igazság mint bensőségesség — — — — —	17
<i>Grandpierre Edit:</i> A kolozsvári Szent Mihály-templom története és építészete 1349-től napjainkig — — — — —	19

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

<i>Dr. Kozocsa Sándor:</i> Históriai ének Boeskey Istvánról — — — — —	61
---	----

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET.

<i>Dr. Róth Hugó:</i> Elnöki megnyitó az E. M. E. 1936. február 23-i közgyűlésén — — — — —	70
<i>Dr. György Lajos:</i> Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1935. évi kiadványairól — — — — —	74
<i>Dr. Kántor Lajos:</i> A választmány jelentése az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1935. évi működéséről — — — — —	76

NYELVMŰVELÉS.

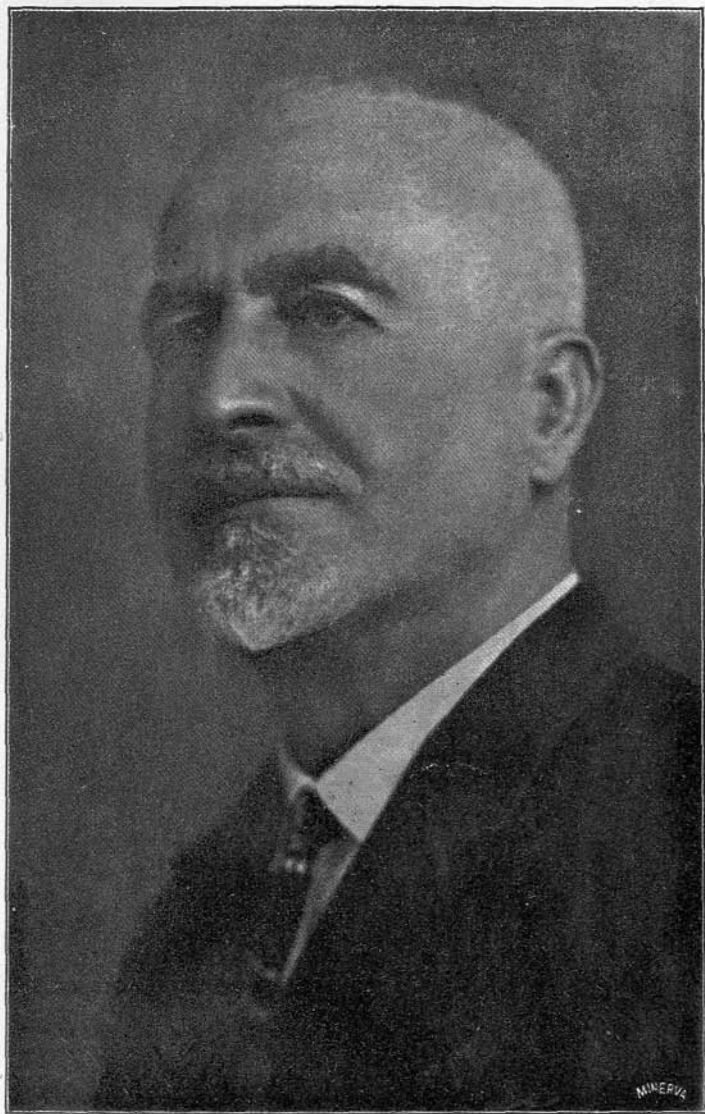
Anyanyelvünk védelme. — Valaki felelős a romlásért. — A sajtó szerepe a nyelvművelésben. — Mit kell tudnunk az idegen szavakról? — Zweig István és Alexander Petófi. — A germanizmus vagy a romanizmus ellen védekezzünk-e? — Ha... is. — Szegény jogi nyelvünk! — — — — —	85—93
--	-------

KÜLÖNFÉLÉK.

<i>Dr. Szádeczky-Kardoss Lajos</i> (1859—1935). — A százéves Kisfaludy-Társaság. — A világsajtó adatai. — Magyar könyvbehozatal Romániába. — Új magyar folyóiratok. — — — — —	94—97
---	-------

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE.

1. Nyelvtudomány. — 2. Történettudomány. — 3. Művészettörténet. — 4. Folyóiratok. — Összeállította: <i>Dr. Biró József, Blédy Géza, dr. Gergely Pál, dr. György Lajos, Illyés Elemér, Kéki Béla, dr. Sándor István, dr. Szabó T. Attila.</i> — — — — —	98—112
--	--------

DR. SZADECKY-KARDOSS GYULA
1860—1935.

Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula

1860—1935.

Az erdélyi föld nagy tudósa nincs többé közöttünk. Aki Erdély bércjeinek, ismeretlen ősvadonjainak úttalan útjait 40 éven át fáradhatatlanul járta s a föld rejtelmes igazságainak kutatása közben egy pillanatra sem pihent, megtért pihenni örökre.

Minden sír szomorú. De százszorosan szomorú az, amely közülünk pótolhatatlan kincset rabol el: egy életet, mely a köznapiasság zavaros ködén messze felül emelkedve, a tudomány minden földi salaktól érintetlen magas szférájában futotta meg pályáját, kinek személyében a minden föltűnést kerülő szerénység, a mellékutaktól irtózó egyenes, szilárd jellem, a tanítómester és tudós minden erénye fogalomná magasztosult.

Élete a családjáé és a tudományé volt. Emléke közeli szerettein, barátain és országokon túl terjedő széleskörű tisztelőin kívül az egész tudományos világé, csodálatos szorgalommal összegyűjtött tudományos öröksége az Erdélyi Múzeum-Egyesületé. Áldott emlékü élete elválaszthatatlanul összeforrott az EME.-tel. Tudományos működésének, alkotó munkájának minden szála hozzá kapcsolódott, s mintha csak legkedvesebb édes gyermeke lett volna, olyan szorongó aggodalommal várta és soha nem szűnő munkásságának hipnotikus erejével segítette a gyógyulást, mikor az EME. szívverése a nehéz napokban már-már kibagyott. És hogy az egy pillanatra sem állott meg, az is az ő érdeme, mert volt idő, mikor az élő, a dolgozó EME. dr. Szádeczky K. Gyula volt.

Dr. Szádecznei és Kardosfalvi Szádeczky-Kardoss Gyula 1860 december 27-én született Pusztafalun (Abauj-Torna vármegye), mint Szádeczky Sámuel ottani ref. lelkész és ivanócezi Kanócz Johanna második fia. Elemi iskoláit a gondos szülői háznál járta, a középiskola alsó két osztályát a sárospataki ref. kollégiumban, a többbit a szepesiglói állami főgimnáziumban. Itt tett érettségit is 1878-ban, minden tárgyból kitűnő eredménnyel.

Egyetemi tanulmányait a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán végezte 1878—1882-ben, mint természetrajz—vegytan szakos tanárjelölt. Kedvelt szaktárgyaiban az oktatást itt az akkor már nagy hírű professzoroktól nyerte, hogy közülük csak *Szabó József* és *Than Károly* nevét említsük, akiknek vezetése és irányítása mellett a tudomány iránt rajongó lelkű és vasszorgalmú ifjú csakhamar annyira kiemelkedett társai közül, hogy már egyetemi hallgató korában is foglalkozott önálló kutatásokkal. *A magyarországi obszidiánokról* c. ekkor készült munkájával egyetemi pályadíjat is nyert. Ez a dolgozata később a M. Tud. Akadémia kiadásában jelent meg. Egyetemi tanulmányainak

befejeztével katonai önkéntesi szolgálatra vonult be, ahonnan szintén az elsők között, egyenesen tartalékos hadnagyi ranggal került ki.

Önkéntesi éve után visszament dr. Szabó József mellé az egyetemi ásvány- és kőzettani intézetbe, ahol először gyakornok, majd később (1884—1890) tanársegéd volt. Az itt töltött 7 év tudományos működésének nemcsak az irányát adta meg, hanem ezalatt teljes birtokába is jutott a tudományos kutatások módszereinek és sok alapvető tapasztalatnak, úgyhogy utána teljes fegyverzettel léphetett ki további tudományos működésének mezejére. Tudományos felkészültségére egyéni adottságán kívül mindenestre nagy hatással volt professzora, dr. Szabó József, aki ebben az időben az ásvány- és kőzettan terén egyik legmunkásabb és leghíresebb tudós volt. 1883-ban középiskolai tanári oklevelet nyert a természetrajz—vegytanból, ugyanezen évben ösztöndíjjal gyakorló tanár volt a budapesti minta-gimnáziumban. 1887-ben a budapesti tudományegyetemen „summa cum laude“ bölcsészettudományok doktor lett az ásványtanból és a földtanból, mint fő-, a földrajzból és őslénytanból, mint melléktárgyakból.

Látóköre és tudományos tapasztalata rendkívül sokat bővült az 1889—90. évben ösztöndíjjal tett külföldi tanulmányútján, amikor a párisi Collège de France-ban a nagy nevű *Fouqué* mellett két szemeszteren át dolgozott. Ugyanezen alkalommal az egész Középeurópát bejárta. London, Berlin, Heidelberg, Zürich, Bécs, München voltak azok a városok, ahol az ottani múzeumok és intézetek tanulmányozása kedvéért hosszabb időt töltött, közben minden alkalmat kihasználva, hogy tapasztalatait közbeiktatott geológiai kirándulásokkal is gazdagítsa. Ilyen céllal húzamosabban időzött az Alpokban és Délfranciaországban, különösen az Auvergneben. Ekkor kezdődnek személyes kapcsolatai a külföldi szakférfiakkal. Ismeretsége a vele egykorú *Lacroix*val és *Termier*rel, a két kiváló mineralógussal, barátsággá is mélyült.

Külföldi tanulmányútjából hazatérve, a budapesti ref. főgimnáziumban a természetrajznak az első évben rendkívüli, majd 1891—1896-ig rendes tanára volt. 1891-ben a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán a kőzettanból magántanári képesítést nyert. Ugyancsak ebben az évben inoül vette egyik budapesti előkelő úri család leányát, *Molnár Jolánt*, akivel szép családot alapított és példás, boldog életet élt. Magántanári éve alatt tudományos munkássága nagy lendületet vett. A *Telkibánya, Kovácsvágás és Ujhuták közt levő rhyolitterület* c. munkája, mellyel a Kir. Magy. Term.-tud. Társulat „Bugát“-díját nyerte el, csak bevezetője volt az ezt követő tudományos dolgozatainak. A tudomány különös szeretetétől sarkalt kitartó szorgalmának beszédes bizonyítékai ezek a munkák. Hiszen abban az időben nemcsak a középiskolai rendes tanári kötelességének kellett eleget tennie, hanem e mellett az egyetemen magántanári előadásokat és gyakorlatokat is tartott, mégpedig nem úgy, amint általában szokás volt, csak bizonyos nagy időközönként, hanem példátlan lelkiismeretességére jellemző módon folytonosan, minden megszakítás nélkül.

1896-ban résztvett a magyar tanárok egyiptomi tanulmányútján; az innen gyűjtött kőzetei és ásványai már az EME gyűjteményében vannak. Ez az 1896. év lényeges fordulópont életében. Ekkor került Erdélybe a Ferenc József-tudományegyetem ásvány- és földtani tanszékére, mint ny. r. tanár. Egyúttal az EME ásványtárának is igazgatója lett. Munkásságával mindjárt be is kapcsolódott az EME-be, amely rögtön nagy feladat elé állította: az ásványtárt kellett átköltöztetnie régi helyéről a központi egyetem új épületébe. Nagy és felelősségteljes feladat volt, hiszen az ásványtár anyaga már akkor több mint 20.000 darabból állott.

A közhatalom átvétele 1919-ben nehéz választás elé állította. Legkényelmesebb megoldásnak látszott az egyetemmel Magyarországra kimenni, viszont az a sok anyagi és tudományos érték, mellyel az EME ásványtárát addigi negyedszázados munkájával gyarapította, elszakíthatatlan kapocsként tartotta vissza. Ismerte Erdélyt. Tudta, hogy még mennyi tömérdék tennivaló van, szaktudományának mennyi kérdése vár itt még megoldásra. Életprogramja az itteni föld kutatása volt s ennek eredményteljes folytatására hosszú tapasztalatai már kezébe adták nagy vonásokban az alapvető vonalakat. Ezeket kellett volna most eldobnia magától. Új környezetbe menni, új földön új célokat kitűzni, új munkához látni a megszokott, sőt vérré vált régi megoldatlan kérdések folyton visszatérő gátlásai között. Igaz, hogy még akkor termékeny munkabírásának deklarációján állott, de mégis már 60 éves volt.

Nehéz harc folyt lelkében. Erdély földje győzött. Szerencsés győzelem volt, mert — ezt csak egyedül mi vagyunk hivatottak megállapítani, — a későbbi működésére, az EME életében kifejtett áldásos munkásságára s egész életének gyönyörű példaadására itt mérhetetlen szükségünk volt.

Itt maradt, leköszönve egyetemi tanári állásáról. Az EME. alapszabályai szerint ezzel az ásványtárnál viselt igazgatói tisztsége is megszűnt. 1921-ben elfogadta a felajánlott román állami főgeológusi állást helyi hatáskörrel, s mint a román nyelven megjelent számos közleménye mutatja, ilyen minőségben is eredményesen dolgozott, amíg csak 1929-ben nyugalomba nem vonult. Bámulatosan kitartó munkásságán azonban mitsem változtatott sem a nyugdíjba vonulása, sem pedig a magas életkora. Mindvégig megmaradt a fiatalos testi és szellemi frissesége. Mikor már meglepte a halálos kór, még akkor is jövő tennivalóin töprengett, s lehet mondani, hogy alkotó munkássága csak akkor szűnt meg, amikor 1935. november 7-én elszállt a nemes lelke.

Dr. Szádeczky-Kardoss Gyulának ezek a fontosabb életrajzi adatai a nemesebb magasságokat kereső, esodálatosan szép és tiszta életnek csak rideg keretei. Szaktudománya a földhöz kötötte, de óvakodott a földre lépni. Tiszta kézzel, nemes gondolattal érintett mindent, sehol semmi alkut nem ismerve. Hivatásának teljesítésében a lelkiismeretes pontosság és a szigorú köteleességérzet jelöli azokat a korlátokat, amelyeket még indokolható esetekben sem lépett át.

Elsősorban tanítómesternek tartotta magát, legfontosabb hivatásának érezve alapos képzettségű és jövődó feladatuk komolyságát és felelősségét átérző középiskolai tanárokat nevelni. Mint volt középiskolai tanár közvetlen tapasztalat alapján tudta, hogy ilyen irányban mi a tennivaló, s hol az a határ, amelyen alul az egyetemi oktatás nem szállhat, és hol van az a felső, amelynek túlhágása minden ellenérték nélkül csak káros elkedvetlenedést okoz. Ehhez tartotta magát előadásaiban, amelyeknek az anyagát évekre előre gondosan úgy állította össze, hogy minden hallgatója a kiszabott egyetemi évei alatt szaktárgyának minden részéről pontos képet nyert. Ennek érdekében tisztán csak az érthetőségre törekedett, kerülve az akkor itt-ott divatos nehéz tudományos vagy virágos nyelvezetet. Szerencsés didaktikai érzékkel állította össze az elméleti előadások mellett a gyakorlatok anyagát és szigorúan számon kérte, hogy a gyakorlatokon lelkiismeretes munka legyen. Egyéb elfoglaltsága mellett is szakított időt, hogy órákat töltsön el gyakorlatokon, egyenként kérdezve ki hallgatóit végzett munkájukból. Ilyen alkalmakkor néha egész órán át nem fogyó türelemmel magyarázott, ha a kiadott anyag vizsgálata a hallgatót nehézségek elé állította.

Nagy súlyt vetett a kirándulásokra, mint amelyek az ásvány- és földtani oktatás teljességéhez szintén hozzátartoznak. Minden szombaton délután, ha csak az idő engedte, kötelező kirándulás volt a város környékére. Ezeken többnyire ő maga is jelen volt. De ezenkívül alig volt év, amikor ne rendezett volna nagyobb, 1—2 hétig tartó kirándulást, néha még külföldre is (Olaszország). Gondos utánajárással kivitte, hogy ezek a nagy utak a hallgatóknak minél kevesebbe kerüljenek, s módját találta, hogy a szegényebbek ilyenkor hathatós segélyben részesüljenek. Az ilyen nagy kirándulásoknak nemcsak útiránya és programja volt gondosan megállapítva, hanem a legtöbb esetben már előre geológiai térképvázlatot is kaptak a hallgatók a bejárando területéről, ami a kirándulás oktató célját nagy mértékben mozdította elő. Ezeknek a kirándulásoknak az értéke nemcsak abban állott, hogy a hallgatóknak így alkalmuk volt a természetben való vizsgálódás módszereinek az elsajátítására, hanem abban is, hogy a szabadban a huzamosabb együttlevéssel járó fesztelenebb érintkezés közelebb hozta a tanárt és tanítványt, s bensőbbé tette azt az igazi szeretetet és megbecsülést, amellyel Szádeczky professzor iránt kivétel nélkül minden tanítványa viseltetett. Az oktatás minden eszközének igénybevétele és helyes alkalmazása természetesen azzal az eredménnyel járt, hogy a szaktudás megkívánt fokának igazán teljes birtokában kerültek ki keze alól tanítványai, akik ezt évtizedek multán ma is hálával emlegetik.

Szádeczky professzor azonban nemcsak oktatott, hanem nevelt is. Nem üres szavakkal, hanem gyönyörű példaadásával. Nagy dolognak kellett történnie, ha előadását nem tartotta meg, mert a kötelességek teljesítésében a pontosságot és lelkiismeretességet magával szemben is szigorúan kötelezőnek tartotta. Hogy ilyen tekintetben mennyire nem tartott akadálnak nemcsak apróbb kényelmi szempontokat, hanem

nagyobb okokat sem, mutatja a többek között egy eset, amelyet hallgatói akkoriban sokáig emlegettek. Az 1900-as évek elején néhány napos kiránduláson volt a Királyhágó vidékén, a nagybáródi riolítok tanulmányozása végett. Biciklin ment és jött, hogy az útvonal környékén is tehessen megfigyeléseket. Mi hallgatói már gyülekeztünk délutáni előadására. Az intézetben a szolga azt mondta, hogy az előadás valószínűleg elmarad, mert a professzor úr délig még nem érkezett meg. Nemsokára azonban lakásáról jött a hír, hogy Szádeczky professzor éppen most érkezett haza biciklin s azt üzeni, hogy várjunk, rögtön itt lesz, csak éppen átöltözködik. Csakugyan jött és meg is tartotta mindkét óráját a nélkül, hogy aznap délelőtt a biciklin megtett 100 km.-nyi út után egy pillanatra is pihent volna, sőt talán még nem is ebédelt.

Hallgatói között soha semmi kivételt nem tett sem nemzetiségi, sem vallási tekintetben, sőt ilyen irányú megkülönböztető szót még közömbös értelemben sem hallott tőle senki. Mindenki csak a belső értéket nézte, e szerint ítélte meg és ebben soha semmi külső befolyást nem tűrt. A gyakorlatokon és a kirándulásokon való gyakori érintkezés alapján hallgatóit külön-külön belsőleg is ismerte. Közülök a jobbakat bízta a mélyebb bűvárlatokra s együtt örült velük, ha eredményt tudtak elérni. A nehezebben haladók iránt nem volt türelmetlen, sőt ezekkel foglalkozott legtöbbet, s elvárta tanársegédeitől, hogy ezeknek különös segítségükre legyenek. A hanyagságot azonban gyűlölte. Szava ilyenkor kemény volt, de sohasem sértegető vagy gúnyolódó, hanem csak a jóakaratra a vak előítélettől mindig távolálló szigorú hangja. A szegényebb sorsúak gyakran érezték gyámolító kezét, de egyéb érdemeiken kívül pusztán csak a szegénység nem számíthatott nála támogatásra. Előadásokon kívüli időben is mindig intézetben volt s ilyenkor ajtaja állandóan nyitva állott tanítványai előtt, akik ügyes-bajos dolgaikban így bármikor teljes bizalommal fordulhattak hozzá, mert köztudomású volt, hogy ügyük mindig megértő meghallgatásra talál.

Tanítványainak be kellett volna hűnyniök szemüket, hogy ezeket a gyönyörű példákat, amelyeknek éveken át tanui voltak, meg ne lássák, és különösen érzéketlen léleknek kellett volna annak lennie, akiben ezek valami maradandó nyomot nem hagytak volna. Az oktatásnak ebben az etikai oldalában is annyira tökéletes volt, hogy ebből többet senki sem adhat.

Szádeczky professzornak a tudományos világban már széles körben ismert neve volt, amikor fiatalon egyetemi katedráját elfoglalta. Ismerve munkakedvét és önzetlen tudományszeretetét, bizonyos, hogy egyetemi tanárrá történt kinevezését sem hiúságból tartotta szerencsének, hanem csak azért, hogy így a középiskolai tanári elfoglaltság sok időt igénylő nyüjétől megszabadulva s a kutatások lehetőségeinek egyébként is kedvezőbb helyzetébe kerülve, fokozottabb erővel láthat a tudományos munkához. Egyetemi tanári első éveiben azonban ebben a reményében bizonyos csalódást okoztak. Intézetének sok körültekintést igénylő berendezése az egyetem új épületében s az EME ásvány-

tárának az átköltöztetése évekre terjedő külön gondot és munkát adott az egyetemi előadások mellett. Gátló körülmény volt az is, hogy régi munkaterületétől elszakítva, szokatlan új vidékre került. Ezért első időben munkássága csak tapogatózó volt, hogy új területén ki tudja tűzni új munkaprogramját.

Választása a Biharhegységre esett. Ennek az eruptív közeteivel addig még senki sem foglalkozott közelebbről, de nem is foglalkozhatott, mert a modern közettannak akkor Szádeczky professzor volt az egész országban egyedüli művelője és később is első szaktekintélye. Rendszeres munkáját itt már a 90-es évek legvégén megkezdte s éveken át lankadatlan buzgalommal folytatta. Az 1900-as évek közepén a M. Kir. Földtani Intézet e területen több ízben geológiai felvétellel, illetőleg geológiai reambulációval is megbízta.

Egyik ilyen felvételi útján az 1906. év nyarán e sorok írója is vele járt s így közvetlen tanuja lehetett a vele töltött egy hónap alatt végtelen gondosságú, minden pernyi időt felhasználó, fáradságot nem ismerő munkájának. A teljes egy hónap alatt semmi pihenő nem volt. Még a kedvezőtlen esős napok sem teltek el nélkül, hogy a tanya-helynek legalább a környékét ne járta volna be. Kicsi aprólékosságok sem kerültk ki a figyelmét, részben mert kitünő megfigyelő volt, részben mert munkaterületét apró részletekig szemügyre vette. Olyan kutató volt, aki mindent tisztán szeretett látni s a legbizonyosabbnak tetsző látszatot is igyekezett még bizonyosabbá tenni, hacsak arra, ha mindjárt nagy fáradság árán is, valami mód volt. Ezért többször volt rá eset, hogy életveszélyes helyeket sem került ki, még akkor sem, ha azoktól már előre sem igen lehetett remélni lényegesebb adatokat. Ilyenkor tünt ki igazán különben is köztudomású testi szívóssága, izmainak acélossága, mely a legkomolyabb akadályokon is könnyedén átsegítette. Mondhatni, hogy kutatásai közben, emberileg véve, nem volt előtte akadály. A kora hajnaltól a késő beesteledésig tartó fárasztó út után sokszor a legelemibb kényelmet sem nyújtó szállásra megérkezve, még órákat töltött a gyűjtött kőzetek elrendezésével, a szerzett adatoknak átgondolásával s térképrajzolással.

Nemesak a nagy szünetet használta fel helyszíni kutatásokra, hanem máskor is sűrűn járt ki. Ezt mindig úgy intézte, hogy e miatt előadásai, hivatalos kötelezettségei hátrányt ne szenvedjenek. Pihenni nem tudott. Ha nyári üdülésre családjával kiment vidékre, ott is rögtön a környék tudományos adatainak gyűjtéséhez fogott, sőt ilyen célból néha napokig volt távol.

Külső munkájához hasonló pihenés nélküli folytonosság és lelkiismeretes pontosság jellemezte belső laboratóriumi munkáját is. A déli pár óra kivételével reggeltől késő estig, sokszor a késő éjszakáig intézetében dolgozott. Ha néha megesett, hogy egészségi állapota miatt nem jöhetett fel, mikroszkópját lakására vitetve, még ilyenkor sem szakította félbe munkáját.

Bár az ásvány-közzettan és geológia minden terén munkálkodott, kedvenc tudománya a közzettan volt. Az eruptív kőzetek tudományos meghatározásának bonyolult módszereiben csodálatos gyakorlattal ren-

delkezett. Ennek ellenére vizsgálataiban mindig a legapróbb részletekig hatolt, sőt az egyik módszerrel elért eredményeit, ha csak lehetett, más módszer alkalmazásával is ellenőrizte. Világos, hogy az így kimondott véleménye megingathatatlan volt. Átfogóbb kérdéseket illető következtetései szilárd alapokon nyugodtak, azonban a minden tekintetben a teljes igazságot kereső egyéniségéből következik, hogy általánosításaiban, következtetéseiben nagyon meggondolt volt. Inkább lemondott a nagyobb feltűnés személyi előnyeiről, sem hogy igazságként olyan tételeket mondjon ki, amelyek bizonyító adatokkal nem voltak teljesen körülbástyázva.

Sok irányú tudományos munkássága főként négy terület köré csoportosul. Egyetemi tanárságát megelőző időben a Tokaj-éperjesi hegység közettani és geológiai viszonyaival foglalkozott. E hegyvidéknek ilyen szempontból való átkutatásával és feldolgozásával alapította meg tudományos hírnevét. Ide vonatkozó egyik dolgozatát a Kir. Magy. Természettud. Társaság a Bugát-féle díjjal is kitüntette.

Másik munkaterülete a Biharhegység volt. Ezzel, később is visszavisszatérve rá, egyetemi tanárságának kezdeti éveitől az 1910. évig foglalkozott. Itteni búvárkodásával a tudománynak nemcsak azzal tett nagy szolgálatot, hogy e terület eruptív kőzeteinek mibenlétét részletesen tisztázta és e vidék geológiai térképét lényegesen megjavította, hanem azzal is, hogy megfigyelésének rendkívül gazdag adatai alapján e zürzavaros hegytömeg nagyobb vonalú kérdéseibe is bevilágított. Távlabbi vonatkozásban ebbe a csoportba számíthatók azok a nagyszabású vizsgálatai is, melyeket a gyalui havasok kristályospalán és Roşia-Montana kőzetein tett.

Tudományos kutatásainak harmadik szakasza, amely nagyjában az 1910-es évek legelejétől a háború végéig tartott, az Erdélyi Medencére esett. Ennek nemcsak földgázkutató munkálataiban vett nagyon tevékeny részt, hanem ettől függetlenül e területnek tisztán tudományos kérdéseivel is behatóan foglalkozott. Nagyon becsesek különösen azok a terjedelmes dolgozatai, amelyeket az Erdélyi Medence tektonikájáról s a harmadkorszaki rétegek közé települt tufákról írt.

A háború után lassanként a Hargita—Kelemen vulkáni vonulata felé terelődött a figyelme, sőt az utóbbi időkben mással már nem is igen foglalkozott. Itt azonban, mintha csak érezte volna, hogy sietnie kell, már kerülte az aprólékos részletezést. Célja már csak az volt, hogy áttekintő képet adjon erről a hatalmas vulkáni területről, amely Erdélynek a tudományos geológia szempontjából legelhanyagoltabb területe. Rögtön rájött, hogy ennek származása és felépítése nem olyan egyszerű, mint ahogy eddig hitték. Gazdag tapasztalata rövid idő alatt is könnyen hozzásegítette több fontos kérdés tisztázásához. Végtelen nagy kár, hogy kidőlt ebből a munkából és ide vonatkozólag az eddig elért becses megállapításait jórészt sírba vitte.

Ezen a területen pár hónappal még halála előtt is dolgozott. A vele járó kutató társaság csodálva nézte testi ruganyosságát, szellemi üde frissességét, amely távolról sem árulta el magas korát, a 75-ik életévét. Mindig magyarázott. Látszott rajta, mint szeretné lelke minden hev-

vel átplántálni rengeteg tudását, tapasztalatát azokba, akik előtt még ott áll az élet hosszú munkaalkalma. Igazán megható volt, amikor emlegetve, hogy neki a sorstól már nem sok várnyalója lehet, nem a szomorú sejtelen lemondó hangjával, hanem tudományoszeretetének lángoló lelkesedésével végrendeletszerűleg mutatott rá a fiatalabb kutatók előtt a további teendőkre.

Nagyobb kutató útjai közül csakugyan ez volt az utolsó. Hazatérve azonban itt sem telt el nap, hogy ki ne menjen a város környékére apróbb megfigyeléseket tenni, míg csak egészségi állapota ezt megengedte.

Minden alkalmat megragadott, hogy tudományos ismereteit gyarapítsa. A rendre megjelenő szakfolyóiratok és könyvek nagy tömegét nemcsak elolvasta, hanem az azokban közzétett új módszereket és új felfogásokat alaposan át is tanulmányozta. Így a rohamosan fejlődő szaktudományában mindvégig a kor színvonalán állott. Nagy mértékben tágitották látókörét és gazdagították tapasztalatait a nemzetközi geológiai kongresszusok, melyeken még a legutóbbi időkben, nyugat-lombai vonulása után is állandóan részt vett. Ott volt már az 1897-ben Szentpéterváron tartott geológiai kongresszuson. Ekkor utazta be Finnországot és a Kaukázust. Ezt követte a párizsi kongresszus 1900-ban, amikor a Pireneusokban is járt. A következő 1913. évi kanadai kongresszuson a magyar államot és a magyar tudományos szakintézeteket képviselte. Ugyanekkor több időt töltött a Szikláshegységben és Északamerika más helyein, ahonnan több száz darab kőzetet és ásványt hozott haza az ásványtár számára. Részt vett azután 1926-ban a madridi, 1929-ben a délafrikai és 1933-ban az Egyesült Államokban tartott nemzetközi geológiai kongresszusokon is. Megnyerő fellépése, kellemes társalgó modora és az angol, francia, német nyelvek kifogástalan ismerete abba a szerencsés helyzetbe hozta, hogy ezeken a megisméltülő nemzetközi összejöveteleken személyes ismeretéseket köthetett a világ minden részének szaktudósaival. E kongresszusokon számos eredeti dolgozatát ismertette és jelentette meg az illető kongresszusok kiadványában.

Egyéb külföldi útjai közül fontosabb az olaszországi két tanulmányútja. Egyiket 1906-ban tette a Vezuv akkori nagy kitörése alkalmából, a másikat 1909-ben, amikor a nagy messzinai földrengéstől katasztrófálisan sujtott területeken és a Lipari szigeteken járt.

Széleskörű és mély tudását gyakran vették igénybe szakvéleménykéréssel is. Ezekre is mindig csak alapos tanulmány után adott feleletet a töle megszokott és semmi mellékkörülményt nem tekintő lelki ismeretességgel, azzal a vérévé vált tántoríthatatlan elvvel, amelyet minden kutatásában valósággal dogmának tartott: a tudomány való ugyan arra is, hogy alkalomadtán anyagiak szolgálatára álljon, de azoknak szolgálja nem lehet, mert ezzel meg is szűnik tudományunk lenni.

A társadalmi élet zajos forgatagától távol tartotta magát. A politikával egyáltalában nem törődött, sőt annak mások meggyőzését befolyásoló minden megnyilatkozását mélyen elítélte. Mikor a háború

előtti időkben egy képviselőválasztás alkalmával az egyik politikai párt befolyásos vezérembere szemrehányólag azt kérdezte tőle, miképpen lehet az, hogy alkalmazottainak még a pártállásával sem törődik, azt felelte, hogy az igazán nem érdekli, mert „az nem tartozik a tudományhoz“. Komoly társadalmi- és szakegyesületek munkájából azonban nem vonta ki magát. Egy időben titkára volt a Magyarhoni Földtani Társulatnak, elnöke hosszú időn át a helybeli zenekonzervatóriumnak, továbbá az Erdélyi Gyorsíró Egyesületnek. Ugyancsak elnöke volt az Erdélyi Kárpát Egyesületnek éppen akkor, amikor a legnehezebb válságokon ment át. Később ezért halálja jeléül az Erdélyi Kárpát Egyesület örökös tiszteletbeli elnökének választotta meg. Cikkeivel, előadásaiival, amelyek mindig szigorúan a tudományosság keretei között maradtak, számtalanszor állott a köznek a rendelkezésére, azonban ilyen szerepléseiben is szinte szemérmességig menő szerénységgel került minden olyan irányt és modort, amely a népszerűsége való törekvést célozta volna. Az egyetemen dékánná, majd rektorrá való megválasztását sem dísznek tartotta, hanem — mint a hozzá közelállók gyakran láthatták — inkább csak nyügnék, amely búvárlataiban szabad mozgását akadályozta.

Magánélete az igazi komoly, úri ember élete volt. Barátságos otthonában szinte zavarba hozott tettetés nélküli lekötelező kedvességével. Háza zajos összejövetelek helye azonban sohasem volt. Nemes egyszerűség, okos élet és igazi bensőséges melegség jellemezte családi tűzhelyét. Már komoly és szinte minden perenyi idejét igénybevevő elfoglaltságánál fogva is kerülte a széleskörű ismeretséget, a nélkül azonban, hogy zárkózott lett volna és ne tett volna pontosan eleget a társadalmi kötelességeknek. Ezeknek üres és mélyebb tartalmat nélkülöző felszínes megnyilatkozásai azonban idegenek voltak puritán, egyenes lelke előtt. Szerette a zenét, maga is kitűnően játszott hegedűn. Bizalmasabb trio- és kvartett-társaságában, különösen a régiebb időkben, gyakran iött össze és játszott esténként. Ez a nemes élvezet volt szinte egyedüli szórakozása. A régi idők eme kedves estéinek mintha csak késői visszhangjai tértek volna vissza fájdalomnyhító balzsamként, amikor közvetlen halála előtt, felébredve néhány perenyi szendergéséből, így szólt a mellette aggódó hozzátartozóihoz: „Micsoda gyönyörű zenét hallottam.“

Munkás élete legbensőbbben az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel forrt össze. Az ásványtár igazgatói tisztségét a hozzá kapcsolódó legtágabbkörű kötelezettségeivel együtt a rajongó szeretet szigorú lelkiismeretességével látta el. Az EME-től évenként kiküldött múzeumi vizsgálóbizottság ámulva nézte az ásványtárban tapasztalt kifogástalan rendet. Erre nagyon sokat adott. Intézetében katonás rendet és ragyogó tisztaságot követelt és ez mindig meg is volt. Nagy súlyt vetett arra, hogy a gyűjtemény a nevelő és oktató céljának meg is feleljen, ezért alkalmazottainak szigorúan elrendelte, hogy a múzeumot látogató közönséget a gyűjteményben kalauzolják és szakszerű magyarázatokkal szolgáljanak. Ha ideje volt, ő maga sem sajnálta erre a fáradságot. Meghagyása értelmében nagyobb csoportok a hivatalos nyitási időn kívül is megtekinthették a gyűjteményt, még akkor is, ha a vele járó alkalmatlankodás az intézet belső rendjét zavarta is.

Mikor egyetemi tanárrá történt kinevezésekor az ásványtár igazgatói tisztjét átvette, első pár évi munkásságát a múzeum anyagának már említett átköltöztetése foglalta le. Nemcsak egyszerű átköltöztetés volt ez, bár ez még így is elég gondot okozott volna, hanem egyúttal az egész anyagnak selejtezése, az új kiállítási viszonyokhoz való alkalmazkodás mérlegelése, sok tárgynak új számozással, új cédulával való ellátása, sőt egyes daraboknak új meghatározása is. Mikor ezzel készen lett, teljes erővel a múzeum anyagának a gyarapításához fogott. Ebből a célból még a tengerentúli ásványkereskedőkkel is összeköttetést tartott fenn, a tőlük megvételre küldött anyagból azonban a legnagyobb körültekintéssel választotta ki azokat a példányokat, amelyek a gyűjteménynek teljesebbé tételére szolgáltak. Egyes nagyobb értékű tárgy megvételében óvatossága addig ment, hogy még a tudományos segédszemélyzetnek a véleményét is meghallgatta.

Hogy a nagyközönség részére a múzeumot még vonzóbbá tegye, sok utánjárással nagyértékű drágakő gyűjteményt szerzett össze. Célját ez — mint a későbbi tapasztalatok igazolták — csakugyan nem tévesztette el. Továbbá felállította a múzeumnak egy másik külön csoportját, a technológiai gyűjteményt. Ehhez az ásványtár teljesen ingyen jutott, mert az Erdély összes kőbányatulajdonosaihoz intézett körlevélre a gyűjtemény nagy anyaga ajándékképpen került össze. Hogy a múzeum szakszerű vonatkozásában a művészet is képviselve legyen, az egyetem híres festőművész tanárával, Melka Vincével. Erdély geológiai érdekességű helyeiről néhány képet is festetett, amelyek az ásványtárnak nagyobb értéket képviselő díszei közé tartoznak. Ismert szerénysége személyi érdekeiben a kéréstől mindig visszatartotta, de nem restelte a kérést és a személyi befolyását igénybe venni ott, ahol ezt az ásványtár gyarapítása szempontjából hasznosnak vélte. Ilyen módon hagyatékokból, ajándékokból is sok értékes anyaghoz jutott a gyűjtemény.

Az ásványtár gyarapításának a főeszköze azonban a gyűjtés volt. Hallgatóit, kiket arravalónak látott, megbízta, hogy lakóhelyük közeli vidékéről kőzeteket, ásványokat gyűjtsenek s erre a célra nekik néha még külön segílyt is adott. Ezzel kettős célt ért el: az ásványtár így Erdély különböző részeiből új anyaghoz jutott és az ilyen gyűjtésekkel hallgatóiban a kutató kedvet ébresztette fel. Tudományos személyzetétől s általában azoktól, akik valamely vidéken részletes tanulmányt végeztek, megkívánta, hogy munkaterületüknek teljes anyagával számoljanak be. Itt is ő járt elől jó példával. Egyetlen úttjáról sem tért vissza a nélkül, hogy az ásványtár részére valamit ne hozott volna, pedig sokszor egészen más volt úttjának a célja. Tudományos kutatásai-ból pedig a legapróbb részletekig gyűjtött anyaggal jött haza. Ezekből az ásványtárban nagy tudományos kincs fekszik, melynek esetleg a jövő kutatások szempontjából is nagy jelentősége lehet, mivel minden egyes darab céduláján a lelőhelynek lehető legpontosabb meghatározása áll.

Az ásványtár gyarapításának így minden lehető módját kihasználva, érthető az a szép eredmény, melyet e tekintetben elért s amely-

lyel az ásványtár anyaga évenként 1—3 ezret is meghaladó darabban szaporodott. Ebből a legnagyobb rész természetesen az ő maga gyűjtése. Volt év, amikor csak ez 2000 darabot tett ki. Ha mást nem is tett volna, már azzal is örök hálára kötelezte volna le az EME-t, hogy igazgatóságának ideje alatt az ásványtár anyagát szinte megkészszerelte.

A múzeum tárgyait azonban csak holt anyagnak tartotta addig, míg azok tudományosan nincsenek feldolgozva. Másik tevékenysége tehát az volt, hogy ennek lehetőségét intézetében megteremtse. Ezért a tudományos vizsgálatok szempontjából nélkülözhetetlen anyagi keltek beszerzésére különös gondot fordított, s ezzel együtt illetékes helyeken állandóan sürgette tudományos segédszemélyzetének a szaporítását is. Amikor ezt legalább részben elérte, intézetében olyan élénk tudományos munkát indított meg, hogy hozzá hasonlóval kevés más intézet dicsekedhetett. Erre a munkára, amelyben tudományos segédszemélyzetének minden tekintetben teljes segítségére volt, nagy mértékben serkentőleg hatott az a körülmény, hogy 1911-ben az EME term. tud. szakosztályának addigi egységes folyóirata a táruk szerint külön vált. Ezzel az ásványtárnak is külön saját folyóirata lett, amely ezután lehetővé tette, hogy az ásványtárban készült dolgozatok kiadásra kerüljenek, amiben az eddigi állapot mellett hátrányos helyzetben voltak. Ezt a különválást mind türelmetlenebbül sürgette, mert látta, hogy a régi állapotok fenntartása intézetének tudományos munkásságára bénítólag hat.

Az ásványtár most már független folyóiratának a szerkesztését megszabó céljainak megfelelően a legnagyobb gonddal végezte, gazdag tartalmú köteteket a magyar mellett teljes német nyelvű szöveggel is megjelentette. A tudományos szakkörökben — mondhatni — az egész világra kiterjedő, nagyrészt személyes ismeretségét már az első kötet megjelenésekor felhasználta arra, hogy az ásványtár folyóiratával a föld legtávolabbi részén levő hasonló tudományos intézetekkel csereviszonyt keressen. Az EME 1914-i évkönyvében már jelenti is, hogy 53 ilyen külföldi folyóirattal sikerült csereviszonyba lépni, ami azt jelenti, hogy az EME. könyvtára a világ minden részéből ingyen jut ezentúl olyan 53, részben igen nagy értéket képviselő folyóirathoz, melyeknek a beszerzésére anyagiak híján az EME. könyvtára nem is gondolhatott. A csereviszony létesítésével másrészt az a másik, nem kevésbé fontos előny is járt, hogy intézetének tudományos eredményei így közvetlenül eljutottak a világnak szinte minden szakegyesületéhez, ahol azok kétségtelenül emelték az EME. súlyát és erkölcsi tekintélyét is.

Sajnos, a már kezdetben is ilyen szép eredményeket felmutató folyóirata nem sokáig állhatott fent. Azonban itt is megnyilatkozott szívós kitartása. Csak az 1919-ben megjelent V. kötetel szüntette meg, amikor további fenntartása a viszonyok megváltozása miatt — igazgatói állásától is megválva — már tökéletesen lehetetlen volt.

Az EME munkájából más irányban is kivette a részét. Az egyesületnek 1910-ben főtitkára, majd 1919-től kezdődőleg természettudományi szakosztályának volt elnöke.

Szádeczky professzornak bámulatos tettereje és törhetetlen kitarása csak a közhatalom átvételét követő kezdeti években tűnt ki igazán. Az új viszonyok beállta s a kivándorlással ért érzékeny veszteségek miatt az EME szakosztályai valamennyien megszüntették működésüket, csak a term.-tud. szakosztály nem. De bizonyos, hogy ez is követte volna a többi példáját, ha nem ő lett volna az elnöke. Politikával egyébként sem foglalkozva soha, a megváltozott viszonyok sem vették el munkakedvét. Sokszor hangoztatta, hogy a tudománynak minden más befolyástól mentesen tovább kell élnie, mert a tudomány közkincs s fölötte csak egy impérium áll: az igazság. Mihelyt tehát az ostromállapot megszűnte lehetővé tette, a szakosztályt a megmaradt tagokból újra megalakította s rögtön meg is indította benne az életet. Eppen ő tartotta a szakosztály első népszerű előadását is 1919 december 17-én „A sivatagokról, tekintettel Erdélyre“ címen. Az így megkezdett munkát, amellyel örök hálára kötelezőleg az EME tevékeny életében a folytonosságot a legnehezebb viszonyok között is megtartotta, azóta sem engedte hanyatlani szakosztályában, amelynek nemcsak elnöke, hanem valójában mozgó ereje, rendíthetetlen erős oszlopa és éltető lelke volt utolsó szívdobbanásáig.

*

Ez volt Szádeczky professzor.

Volt... Itt hagyott, ami küldetészerű lényéből földi szemeknek való volt, de az utána maradó fény, melyet a gyász és sír sötétje még ragyogóbbá tesz, az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek örökké büszke ékessége marad.

Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula irodalmi munkássága.

(Az itt felsorolt adatok még pótlásra szorúlnak.)

1. *A magyarországi obszidiánok, különös tekintettel geológiai viszonyaira.* A M. Tud. Akadémia kiadása. 1887. — 2. *A Tokaj—eperjesi hegység Pusztafalu körül levő centrális részének petrografiai és aeológiai viszonyairól.* Földtani Közlöny, XVIII. 1888. — 3. *Rhyolitnyomok Svédországból.* Földt. Közl. XIX. 1889. Lefordítva svéd nyelvre is. — 4. *Adatok Munkács vidékének geológiájához.* Földt. Közl. XX. 1890. — 5. *A magyarországi rhyolitokról.* Természettudományi Közlöny, XXII. 1890. Pótfüzet. — 6. *A malachit mesterséges előállítása.* Földt. Közl. XXI. 1891. — 7. *A Pilishegy Nagy-Bári melletti.* Földt. Közl. XXI. 1891. — 8. *Adatok az Erdélyi Érc-hegység eruptív kőzeteinek ismeretéhez.* Földt. Közl. XXII. 1892. — 9. *A Magastátra gránitjáról.* Term.-tud. Közl. XXIV. 1892. Pótfüzet. — 10. *Der Granit der Hohen Tatra.* Tschermak Mineralogischen u. petrografischen Mittheilungen. Wien, 1893. — 11. *Az eruptív kőzetekről.* A Kir. Magy. Term.-tud. Társulat Jubiláris könyve. 1893. — 12. *A szobi Sághegy andezitjáról.* Földt. Közl. XXV. 1895. — 13. *Kristálytani tanulmányok az egyiptomi Gebel el Ahmar cölestinjén.*

- Földt. Közl. XXVI. 1896. — 14. *A Zempléni sziget-hegység geológiai és kőzet-tani tekintetben.* A Kir. Magy. Term.-tud. Társaság kiadása. 1897. — 15. *Chloritoides phyllitek a Szurdukból.* Az EME. Orvos-természettudományi Értesítője. XIX. 1897. — 16. *Jelentés az Erdélyi Múzeum ásványtárának állapotáról az 1896. évben.* Orvos-term.-tud. Értesítő. XIX. 1897. — 17. *A Sátoraljai-hegytől ÉNy-ra Ruda—Bányácska és Kovácsvágás közé eső terület geológiai és kőzettani tekintetben.* Földt. Közl. XXVII. 1897. — 18. *A danki földcsúszás.* Orv.-term.-tud. Értesítő. XIX. 1897. — 19. *Jelentés az Erdélyi Múzeum ásványtárának állapotáról az 1897. évben.* Orv.-term.-tud. Értesítő. XX. 1898. — 20. *A sztolnai andezittelérről.* Orv.-term.-tud. Értesítő. XX. 1898. — 21. *Adatok Erdély ásványtanához.* Orv.-term.-tud. Értesítő. XXI. 1899. — 22. *Jelentés az Erd. Múz. ásványtárának állapotáról az 1898. évben.* Orv.-term.-tud. Értesítő. XXI. 1899. — 23. *La montagne de Pilis dans la Sziget-hegység du comitat de Zemplén.* 1899. — 24. *A magyarországi korund előfordulásokról.* Földt. Közl. XXIX. 1899. — 25. *A kolozsvári egyetem ásvány-és földtani intézetének és az EME. ásványtárának kiállítása Párisban az 1900. évben.* Orv.-term.-tud. Értesítő. XXI. 1899. — 26. *Új telérkőzet Assuanból.* Földt. Közl. XXIX. 1899. — 27. *Az Egeres vidéki gyps és barnaszén képződéséről.* Erdély, 1900. — 28. *Jelentés az Erd. Múz. ásványtárának állapotáról az 1899. évben.* Orv.-term.-tud. Értesítő. XXII. 1900. — 29. *A geológia fejlődéséről és az éllehez való viszonyáról.* Beszéd a kolozsvári m. kir. Ferenc József tudományegyetem 1900. évi pályadíj kiosztó ünnepélyén. 1900. — 30. *Jelentés az Erd. Múz. ásványtárának állapotáról az 1900. évben.* Orv.-term.-tud. Értesítő. XXIII. 1901. — 31. *A Vlegyásza félreismert kőzeteiről.* Orv.-term.-tud. Értesítő. XXIII. 1901. — 32. *Erdély nevezetesebb ásványvizeinek általános geológiája.* Erdély nevezetesebb fürdői, 1902. — 33. *Jelentés az Erd. Múz. ásványtárának állapotáról az 1901. évben.* Orv.-term.-tud. Értesítő. XXIV. 1902. — 33/b. *Az özönvízről.* Uránia III. évfolyam. Budapest, 1902. — 34. *A Vlegyásza—Biharhegységbe tett földtani kirándulásaimról.* Orv.-term.-tud. Értesítő. XXV. 1903. — 35. *Anagybárodí rhyolitokról.* Orv.-term.-tud. Értesítő. XXV. 1903. — 36. *Jelentés az Erd. Múz. ásványtárának állapotáról az 1902. évben.* Orv.-term.-tud. Értesítő. XXV. 1903. — 37. *Adatok a Vlegyásza—Biharhegység geológiájához.* Földt. Közl. XXXIV. 1904. — 38. *A Biharhegység Rézbánya—Petrosz—Szkerisóra közötti részének geológiai szerkezetéről.* A M. Kir. Földtani Intézet Évi Jelentése, 1904. — 39. *Jelentés az Erd. Múz. ásványtárának állapotáról az 1903. évben.* Orv.-term.-tud. Értesítő. XXVI. 1904. — 40. *Alumínium kőzet.* Kolozsvár. Gutenberg-nyomda. 1904. Magyar, angol, francia és német nyelven. — 41. *Határhegységeinkről.* Magy. orvosok és term.-vizsgálók 1903. évi vándorgyűlésének Munkálatai. Budapest, 1905. — 42. *Jelentés az Erd. Múz. ásványtárának állapotáról az 1904. évben.* Orv.-term.-tud. Értesítő. XVII. 1905. — 43. *A Biharhegység alumínium érczeiről.* Földt. Közl. XXXV. 1905. — 44. *Jelentés a Biharhegység középső részében az 1905-ben végzett földtani felvételekről.* A M. Kir. Földt. Intézet Évi Jelentése. 1906. — 45. *Gr. Apponyi Albert miniszter úrnak jelentés az 1906. évi olaszországi tanulmányútról.* 1906. — 46. *Glecsernyomok a Biharhegységben.* Földrajzi Közlemények, XXXIV. 1906. — 47. *A Szárazvölgy (Vále Száka) geológiája Rézbánya vidékén.* Múzeumi Füzetek. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum természettárának Értesítője. I. 1906. — 48. *Seprősi Czárán*

- Gyula. Erdély, XV. 1906. — 49. *A Biharhegységben és a Vlegyászában az 1906-ban végzett geológiai reambulációim.* A M. Kir. Földt. Int. Évi Jelentése. 1907. — 50. *Jelentés az Erd. Múz. ásványtárának állapotáról az 1906. évben.* Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve, 1907. — 51. *A holtak városáról: Messináról és környékéről.* Universum, V. 1907. — 52. *A Vezuvionak 1906. évi nagy kitöréseiről.* Az EME. nagyenyedi vándorgyűlésének Emlékkönyve, 1907. — 53. *A Biharhegység középső részének közettani és tektonikai viszonyairól.* Földt. Közl. XXXVII. 1907. — 54. *Jelentés az Erd. Múz. ásványtárának állapotáról az 1907. évben.* Az EME. Évkönyve, 1908. — 55. *Adatok a Hídegszamos kristályospalának ismeretéhez.* Földt. Közl. XXXVIII. 1908. — 56. *Boldogulásunk kérdéséhez.* Dékáni beszéd a M. Kir. Ferenc József tudományegyetem XXXVI. évfordulója ünnepén. 1908. — 57. *Bemerkungen zu „Neue ostungarische Bauxitkörper und Bauxitbildung überhaupt.“* Zeitschrift für prakt. Geologie. 1908. — 58. *Jelentés az Erd. Múz. ásványtárának állapotáról az 1908. évben.* Az EME. Évkönyve, 1909. — 59. *A déolaszországi földrengésekről és a földrengések lehetőségéről mindlunk.* Múzeumi Füzetek, IV. 1909. — 60. *Verespatak kőzeteiről.* Földt. Közl. XXXIX. 1909. — 61. *Megjegyzések Sawicki Ludomir dr. „A Biharhegység eljegesedéseinek kérdéséhez.“* Földrajzi Közlemények, XXXVIII. 1910. — 62. *Jelentés az Erd. Múz. ásványtárának állapotáról az 1909. évben.* Az EME. Évkönyve, 1910. — 63. *A holtak városáról, Messináról és környékéről.* Term.-tud. Közlöny, XLII. 1910. — 64. *A gáznemű és folyékony bitumenek a közlekedés szempontjából.* Közlekedés, 1910. 7. sz. — 64/b. *Adatok az Erd. Medence ÉNy-i részének tektonikájához.* Földt. Közl. XL. 1910. — 65. *Dés földjének történetéből.* Az EME. 1910-ben Désen tartott vándorgyűl. Emlékk., 1911. — 66. *Jelentés az Erd. Múz. ásványtárának állapotáról az 1910. évben.* Az EME. Évkönyve, 1911. — 67. *Jelen, múlt és jövő.* Rektori székfoglaló beszéd az 1911–12. tanév megnyitó ünnepén. 1911. — 68. *A földgáz és petróleum az Erdélyi Medencében.* Term.-tud. Közlöny, XLIII. 1911. — 69. *Főttkári jelentés az EME. 1910. évi működéséről.* Az EME. Évkönyve, 1911. — 70. *Egy nagy tévedés Földünk életének magyarázásánál.* Múzeumi Füzetek. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum ásványtárának Értesítője, I. 1911. — 71. *Erdgas in siebenbürgischen Tertiarbecken.* Petroleum, 1911. 6. sz. — 72. *Erdély geológiai multja.* Magyarország, 1911. 61. sz. — 73. *A szerves világ fejlődése és ránk maradt kincsei.* Term.-tud. Közlöny, XLIII. 1911. — 74. *A kissármási metángáz kitörése és az Erdélyi Medencének régibb iszapvulkánjai és fortyogói.* Term.-tud. Közlöny, XLIII. 1911. — 75. *A víz szerepe a vulkáni kitörésekben.* Term.-tud. Közlöny, XLIV. 1912. — 76. *Dr. Koch Antal negyven éves egyetemi tanári jubileuma.* Múzeumi Füzetek. Az Erd. Nemz. Múz. ásványtárának Értesítője, I. 1912. — 77. *Jelentés az Erd. Múz. ásványtárának állapotáról az 1911. évben.* Az EME. Évkönyve, 1912. — 78. *Amfibolandezit ásványtufák az Erdélyi Medence DK-i felében.* Múzeumi Füzetek. Az Erd. Múz. ásványtárának Értesítője, II. 1912. — 79. *Adatok az Erdélyi Medence tektonikájához.* Földt. Közl. XLIII. 1913. — 80. *Jelentés az Erd. Múz. ásványtárának állapotáról az 1912. évben.* Az EME. Évkönyve, 1913. — 81. *Jelentés az 1912. évi felvételről.* Jelentés az Erdélyi Medence földgáz előfordulásai körül eddig végzett kutató munkálatok eredményeiről. A M. Kir. Pénzügyminiszt. kiadása. II. rész. 1913. — 82. *A kanadai XII. nemzetközi geológiai kongresszusról.* Földt. Közl. XLIV. 1914. — 83.

- Jelentés az Erd. Múz. ásványtárának állapotáról az 1913. évben.* Az EME. Évkönyve, 1914. — 84. *Tufatanulmányok Erdélyben. I. rész. Kolozs tufavonulatai.* Múzeumi Füzetek. Az Erd. Múz. ásványtárának Értesítője, II. 1914. — 85. *A Vlegyásza—Biharhegység eruptívus kőzetei újabb irodalmának kritikai átnézete.* Múzeumi Füzetek. Az Erd. Múz. ásványtárának Értesítője, III. 1915. — 86. *Kissebes, Hodosfalva, Sebesvár, Marótlaka, Magyarókerke geológiai viszonyairól.* Múzeumi Füzetek. Az Erd. Múz. ásványtárának Értesítője, III. 1915. — 87. *Tufatanulmányok Erdélyben. II. rész. Kolozsvár környékének tufás rétegei.* Múzeumi Füzetek. Az Erd. Múz. ásványtárának Értesítője, III. 1916. — 88. *A világháború és a geológia.* Term.-tud. Közlöny, XLVIII. 1916. — 89. *A gyakoribb kőzetalkotó ásványok legfontosabb tulajdonságainak táblázata.* (Dr. Szentpétery Zsigmond közreműködésével) 1918. — 90. *Tufatanulmányok Erdélyben. III. rész. Kolozsvár, Kolozs, Visa közötti terület tufái.* Múzeumi Füzetek. Az Erd. Múz. ásványtárának Értesítője, IV. 1917. — 91. *Emlékbeszéd Szakáts Dalma, Dr. Kiss Ernő, Vig G. György és Szilágyi S. Márton felett.* Múzeumi Füzetek. Az Erd. Múz. ásványtárának Értesítője, IV. 1918. — 92. *A Gyalui kristályos tömeg kalotaszegi és kapusmenti (ÉK-i) részére települt „alsó tarkaagyag” szárazföldi származásáról.* Múzeumi Füzetek. Az Erd. Múz. ásványtárának Értesítője, IV. 1918. — 93. *Pusztító kőomlás a kolozsvári Fellegváron.* Term.-tud. Közlöny, L. 1918. — 94. *Felső kréta eljegesedés és rátolás kérdése Erdély nyugati határhegységében.* Múzeumi Füzetek. Az Erd. Múz. ásványtárának Értesítője, V. 1919. — 95. *Relatiile geologice ale unor roce utilizabili în industria ceramică aflate în munții din marginea apuseană a Ardealului și vârsta șisturilor cristaline din Valea Drăganului.* Dări de Seama ale Ședințelor Inst. Geol. X. 1922. — 96. *Asupra originii și vârstei șisturilor cristaline din ținutul arieșului (Munții Gilău).* Dări de Seama ale Ședințelor Inst. Geol. XI. 1923. — 97. *Studii geologice în Munții Apuseni cu privire specială asupra formării șisturilor cristaline.* Dări de Seama ale Ședințelor Inst. Geol. XII. 1924. — 98. *Insula cristalină dintre comunele Petridul de Jos, Buru și Ocolişul (Jud. Turda).* Dări de Seama ale Ședințelor Inst. Geol. XII. 1925. — 99. *Partea de Nord a Masivului cristalin al Gilăului.* Dări de Seama ale Ședințelor Inst. Geol. XIII. 1925. — 100. *Munții ascunși din Nordvestul Transilvaniei.* Dări de Seama ale Ședințelor Inst. Geol. XIII. 1925. — 101. *Thetis, a hegyek szülője.* Ujság, 1925. — 102. *A Gyalui kristályos hegység képződése.* (két közlemény). Ujság, 1925. — 103. *A Gyalui havasokról.* Ujság, 1925. — 104. *A Vezuv újra kitört.* Ujság, 1925. máj. 3. — 105. *Mi okozta a jégvihart?* Ujság, 1925. máj. 10. — 106. *Rocele cristaline ale insulelor de șisturi cristaline cicău și preluca.* Dări de Seama ale Ședințelor Inst. Geol. XIV. 1926. — 107. *Munții ascunși ai serici cristaline mai vechi (seria înaltă) din Nordvestul Ardealului.* Dări de Seama ale Ședințelor Inst. Geol. XIV. 1926. — 108. *Petrografia și vârsta rocilor cristaline din regiunea Borsec.* Dări de Seama ale Ședințelor Inst. Geol. XV. 1927. — 109. *Munții ascunși din Transilvania de Est.* Dări de Seama ale Ședințelor Inst. Geol. XV. 1927. — 110. *Erdély nyugati határhegységeinek képződése és kora.* Földt. Közlöny, LVII. 1927. — 111. *Eltakart hegyek az Erdélyi Medence ÉNy-i részében.* Földt. Közlöny, LVIII. 1928. — 112. *Asupra vârstei eruptivului dela Vlădeasa.* Dări dela Seama ale Ședințelor Inst. Geol. XVI. 1928. — 113. *Munții vulcanici*

Archita-Căliman. Dări de Seama ale Sediintelor Inst. Geol. XVI. 1928. — 114. *Assimilations Erscheinungen in dem Harghatazuge der Osikarpaten*. Comptes Rendus XV. International Geological Congress. South Africa. 1929. — 115. *A Székelyföld képződése*. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. — 116. *Borszék fürdő forrásairól geológiai tekintetben*. Erdélyi Múzeum, XXXV. 1930. — 117. *Erdély különös helye és szerepe a Föld testén*. Erdélyi Múzeum, XXXV. 1930. — 118. *Adatok Kolozsvár környékének geológiájához*. Erdélyi Múzeum, XXXVI. 1931. — 119. *Nagyenyed vidékének geológiai kialakulása*. Az EME. Nagyenyeden tartott vándorgyűlésének Emlékkönyve, 1932. — 120. *Óligocénkoru trachyitvulkán nyoma Kolozsvár határában*. Erdélyi Múzeum, XXXVII. 1932. — 121. *A helvetien transgressio konglomerátja és sarmatien kavicsok Kolozsvár környékén*. Erdélyi Múzeum, XXXVII. 1932. — 122. *Születés és halál a szervetlen világban*. Az EME. Nagybányán tartott vándorgyűlésének Emlékkönyve, 1933. — 123. *A szamosfalvi sósfürdő geológiája. Várhatunk-e ipari földgázi Kolozsvár környékén*. Erdélyi Múzeum, XXXVIII. 1933. — 124. *A Föld geológiai térképe*. Erdélyi Múzeum, XXXIX. 1934. — 125. *Kolozsvár környékéi elpusztult hegyrészek*. Erdélyi Múzeum, XXXIX. 1934. — 126. *Adatok a Sepsiszentgyörgy és környéke geológiájához*. Az EME. Sepsiszentgyörgyön tartott vándorgyűlésének Emlékkönyve, 1934. — 127. *A Bükk geológiájának a váza*. Erdély, XXXI. 1934. — 128. *Osborn: Titanotherium monográfiájának jelentősége Erdély geológiájára*. Az EME. brassói vándorgyűlésének Emlékkönyve, 1935. — 129. *Újabb adatok városunk geológiájához*. Erdélyi Múzeum, XL. 1935.

Csaknem az összes, itt csak magyarul felsorolt tanulmány megjelent német nyelven is.

Dr. Balogh Ernő.

Az igazság mint bensőségesség.

Elnöki megnyitó az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1936. február 27-én tartott V. szakülésén.

Az általam sokszor tolmácsolt Kierkegaardnak van egy folyton visszatérő és egész gondolkozását jellemző alapgondolata: *Az igazság bensőségesség.* Az igazságnak ez a fogalmazása, külső hangzásában, pszichológiai természetű tételnek látszik, azonban a Kierkegaard gondolkodásán belül mély filozófiai értelmű.

Minden időben az igazság volt a legmagasabb tekintély, amellyel az ember a saját gondolatait, szavait és tetteit igazolni és megbizonyítani igyekezett. És az igazság volt az a legmagasabb fórum, amely előtt önmagát, egész belső és külső magatartásában, igyekezett fenntartani és tisztázni. Az igazság azonban nemcsak a legmagasabb tekintély és fórum mindig, hanem olyan rendkívül magasan áll, hogy az emberek nagy többségére nézve majdnem elérhetetlen. Van azonban minden emberi szellemben bizonyos kényszer arra, hogy bár az igazság elérhetetlen, az igazsághoz való viszonyát valamiképpen rendezze. Az igazság elől kitérni nem lehet, azzal mindenkinek valamiképpen le kell számolnia. Az ember épen *azért* és *abban* ember, hogy az igazság nélkül élni nem tud. Mivel pedig az igazság nélkül élni nem tud, de viszont az igazság rendkívüli magassága és saját szüklátókörösége miatt azt elérni nem tudja, tehát a saját magasságának és mélységének megfelelően, a maga számára, a saját ízlése szerint alakítja és fogalmazza az igazságot.

Kétségtelen, hogy az igazságnak van egy szubjektív oldala, amelyet Kierkegaard épen ezzel a fogalmazással fejez ki: Az igazság bensőségesség. Hangsúlyozzuk azonban, hogy a szubjektivitás az igazságnak csak egyik oldala, mert van az igazságnak egy objektív tekintete, amellyel, mint legmagasabb tekintély és fórum, felém, az egyes szubjektum felé néz. *Ebből tehát nyilván következik, hogy csak annak a szubjektív igazságnak van meg az egyetemes kötelező érvénye, amely megfelel ennek az egyes felett álló objektív igazságnak.*

Visszaélés az igazsággal, ha annak csak az objektív, vagy ha csak a szubjektív tekintetét vesszük számításba. Az igazságot a maga objektívitasában senkire reá kényszeríteni nem lehet, de viszont a még csak szubjektív érvényű vélekedéseket, vagy sejtelmeket és látásokat sem lehet és nem szabad, mint igazságot elfogadtatni. Az emberiségnek a nagy történeti katasztrófái és nyomorúságai az igazsággal való eme visszaélésekből származtak. Szubjektív érvényű csak az objektív

igazság lehet, de viszont az objektív érvényű igazságban mindig kell lennie bizonyos szubjektív vonatkozásnak, különben az igazság nem igazság.

Kierkegaard az igazság alapját önmagában az igazságban látja, de az igazság igazság jellegét, mintegy a kritériumát a bensőségesben keresi. Az igazság akkor éri el önmagát, amikor képes átfogni az emberi egzisztencia egész bensőségeségét és ezzel építő-erővé válik. „Csak az igazság épít, mégpedig a neked szóló igazság“, — mondja Kierkegaard. Az igazság tehát nemcsak épít, de csak az igazság épít.

Két dolgot tanulhatunk meg ez alkalommal Kierkegaardtól. Az egyik az, hogy az igazságnak annyira át kell hatnia a mi szubjektivitásunkat, hogy azt egész bensőséges mélységében átfogja, a felett teljesen uralkodjék. Az igazság addig nem igazság, vagy az objektív igazság addig nem a miénk, amíg ez a szellemiségünk mélyét átható ereje nem érvényesül. Az igazság tehát nem elégedhetik meg a gondolat fényével, nem ragyoghat felettünk, csak mint elérhetetlen csillag, nem lehet pusztá és elvont spekulatív ködbe burkolt elmélet, vagy zörgőhéjú adathalmaz, hanem életté, életformáló, élet-építő tetté kell válnia, hogy valós-voltát megbizonyítsa.

A másik pedig, amit Kierkegaardtól tanulhatunk, az, hogy az igazságnak személyessé kell válnia, különben, még ha annyira objektív is az, kihull a valós élet és az életteljes való szférájából. Ma a tömegek dicsőítése és a diktátorák magasztalása korábban erőteljesen hangsúlyoznunk kell ezeket a gondolatokat. Európa talán fellendülhet politikailag és gazdaságilag a ma divatossá vált „Führertum“ gondolatától, de szellemiekben el fog szegényedni, ha az igazság személyessé válásának és bensőségeségének a gondolatát elejtjük.

Most, amikor Erdélyi Múzeumunk bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályának ez évi V-ik szakülésén örömmel kell megállapítanom, hogy az igazság helyes és érvényes értelmében vett szolgálata sajátosan jellemezte ez évi munkánkat is, amennyiben a mi tudományos kérdéseink, a lapos praktikizmus igyekezete nélkül is, állandóan kapcsolatban állottak a valós élettél és az életteljes valósággal.

Ez alkalommal ismételten kifejezem hálámat, szakosztályunk nevében, a mi igen tisztelt tagtársainknak, akik szakmunkájukkal és népszerűsítő előadásaiikkal résztvettek osztályunk ezévi munkájában, odaadásukkal és mély komolyságukkal lehetővé tették, hogy kitűzött programunkat hiánytalanul véghezvihettük. És hálát adok Istennek, hogy a háborus béke idejében is adott nekünk békés órákat, az ő uralma alatt álló igazság szolgálatára.

Dr. Tavasz Sándor.

A kolozsvári Szent Mihály-templom története és építésze 1349-től napjainkig.

A kolozsvári Szent Mihály-templom alapításának körülményeit homály borítja. Annyi bizonyos, hogy a ma is álló szentegyház felépítése előtt, már a XIII. században az okiratok megemlékeznek a város egyik ugyanilyen nevű templomáról.¹ Hogy a mai templom ennek a helyén épült volna, arról nincsenek adataink. Keletkezésére vonatkozó legrégebbi okirat egy bűnbocsánati levél, amelyet először Jakab Elek közölt *Kolozsvár történetében*. A kolozsvári Szent Mihály egyház felépítése és feldíszítése érdekében Nunne Péter városi polgár kérésére kiadott érseki és püspöki bűnbocsánati levél ez.² Az okiratot a templom sekrestyéjében őrzik, jó állapotban van, csak az alsó részen és a hátsóknaál megszakadozott. A pecsétek hiányoznak róla. Sajnos, a dátuma nem olvasható tisztán. A kezdő U betűben Krisztus képe látható, mellette színes Szent Mihály áll és keresztes lándzsáját a sárkány torkába döfi. A szöveg felett Zudar Imre 1383-as és Maternus püspök 1397-es approbációja olvasható. Jakab Elek az oklevél keletkezésének idejét 1387—1397 közötti évtizedre teszi. Későbbi kutatások más eredményre jutottak. Karácsonyi Jánosnak sikerült pontosan dátálnia, egyeztetve az okiratban felsorolt 16 püspök püspökségének idejét, Eubel Konrád: *Hierarchia catholica medii aevi* című forrásmunkája alapján. Szerinte a bűnbocsánati levél kiállítása 1349 január 9. és 28-a között történt.³ A templom építése ekkor már folyamatban volt, mert az okirat szerint bűnbocsánatot kap mindenki, aki a templom építésére, világítására és felszerelésére adakozik: „... *qui ad fabricam, luminaria et ornamenta dictarum ecclesiae*“.⁴ Az építés megkezdésének idejét nem sikerült még pontosan meghatározni. Kétségtelen, hogy a városi jogok megszerzése után történt.⁵ (1316) Az oklevél megnevezi azokat a városi polgárokat, akik engedélyért Avignonba mentek: Nunne Péter és a felesége, Hunnia. Tehát a templom építése már az Anjouk alatt megkezdődött, valószínűleg a városi polgárok és a búcsúra idejáró erdélyi hívek adakozásából. A közvélemény ezzel szemben hosszú időn át Zsigmond királynak tulajdonította a templom alapítását és felépíttetését. Kaprinay,⁶ Kőváry,⁷ Ipolyi,⁸ Hunfalvy,⁹ Rupp¹⁰ és a ko-

¹ Jakab Elek: *Kolozsvár Története*, I. köt. 254. l. l. Oklevéltár, X. 1280.

² Jakab, i. m. l. 362. l., Okl. l. LXVI. 1397.

³ Karácsonyi János: *Mikor és kik kezdték építeni a kolozsvári Sz. Mihály egyházat?* Pásztortűz, 1925. III. l. XI. évf. 6. sz.

⁴ Jakab, i. m. Okl. l. 105. l.

⁵ Kelemen Lajos: *Biserica Sf. Mihail din Cluj*. Boabe de Grâu.

⁶ Kaprinay: *Hungaria Diplomatica*, pars. l. 28. l.

⁷ Kőváry: *Erdély régiségei*, 241. l.

⁸ Ipolyi: *Műtörténeti tanulmányok*, l. 55. l.

⁹ Hunfalvy: *Magyarország és Erdély képekben*, III. k. 7. l.

¹⁰ Rupp: *Magyarország helyrajzi története*, III. 214. l.

lozsvári magistratus által elkészítettett *Descriptio Claudiopolis* és *De origine Claudiopolis*¹¹ szerzője Zsigmond szerepét illetőleg mind egyet-értenek, legfeljebb az időpontra nézve vannak eltérések közöttük. Kaprinay szerint az 1392. évi török elleni hadjárat emlékére emeltette, Kőváry és Hunfalvy szerint Siklós várából történt szerencsés szabadulása alkalmával. Bár egyik sem igyekezett véleményét adatokkal bizonyítani, alaptalannak még sem lehet minősíteni, mert a városok gazdasági fellendülése és vele kapcsolatban a fokozottabb templom-építés, különösen a városi plebánia templomok építése, Zsigmond uralkodásának idejére esik.¹² A templom homlokzatán két példányban szerepel Zsigmond római császár címere. A főkapu timpanonjának felirata Zsigmondot említi: „*Anno dni MCCCCXLII. sigismundi clem... toris est loc...*“¹³ Az előbb említett bünbocsánati levél alapján azonban bizonyos, hogy a templom építését már Zsigmond uralkodása előtt megkezdték. Az ő ideje alatt valószínűleg kibővítették és befejezték a templomot. Az építés közel száz évig folyhatott, s ez megmagyarázná a templom építészeti és díszítésbeli különösségeit.¹⁴ A szentély aránylag kicsi és a sokkal nagyobb hajóhoz egy ferde tag által kapcsolódik, amely nem juttat elég helyet a boltozat-bordázatnak, úgy, hogy az beletörik a falba. Általában több átépítés, utólagos falazás nyomait lehet felfedezni. Különösnek tűnik föl az is, hogy miért van a párkányzat kétféle frizzel díszítve, az oldalfalakon halhólyagos motivummal, a főhomlokzaton pedig a gótika érettebb fázisából való háromkarélyos szalaggal. Esetleg megmagyarázná azt is, miért van a főkapu timpanonján megcsontított címer.

1372-től kezdve a templomra vonatkozó levéltári adatok megsokasodnak.¹⁵ Sajnos, az építkezés menetéről, befejezéséről és a torony építéséről semmit sem árulnak el. A belső berendezésről már valamivel több szó esik. Megemlékeznek oltárokról, kápolnákról, szobrokról, amelyeket ma már csak ezeknek a feljegyzéseknek alapján ismerünk, mert a reformáció alatt elpusztultak. Milyen lehetett a templom ebben az időben? Van der Rhye Egyed, Ferdinánd osztrák főherceg belga festője, Kolozsvár városát 1617-ben lefestette és rézbe metszette. Erről a képről készült metszet a *Theatra praecipuarum totius mundi urbium* című sorozatos kiadvány hatodik kötetében (1618) jelent meg. Ez Kolozsvár legrégebbi látképe.¹⁶ (1. kép). A templom tövét eltakarják a környező épületek, csak hatalmas nyeregfedele és az északnyugati homlokzati torony látszik. Az utóbbi azóta elpusztult s csak erről a képről ismeretes. Négyszögletű homlokzati torony volt, négy fiatoronnyal, erkélylyel és napórával. Valószínűleg a XV. században épült, mert az az idő

¹¹ *Descriptio Claudiopolis, De origine Claudiopolis*, (Kolozsvári levéltár.)

¹² Novák J.: *A kolozsvári ötvös céh története*, 8. l.

¹³ Eszterházy J.: *Archaeológiai Közlemények*, Nagyajtai Kovács I. kiolvasása szerint.

¹⁴ Kelemen: i. m.

¹⁵ Jakab, i. m. I. 321. l.

¹⁶ Kelemen Lajos: *A Szent Mihály egyház tornyai*, A kolozsvári Szent Mihály egyház, 28. l.

volt Erdélyben a homlokzati tornyok építésének fénykora. A templomtest építése már a század fordulójakor meglehetősen előrehaladt, mert az 1400 dec. 10-én kibocsátott bulla bünbocsánatot nyújt azoknak, akik fenntartására adakoznak: „... *et ad conservationem huius modi manus porrexerint adiutrices*”.¹⁷ Tehát ekkor már nagyrészt készen kellett állania. Ezt bizonyítják a szaporodó adománylevelek, a káplán- és misetartást szabályozó rendeletek, a plébánosok javadalmairól és kedvezményeiről szóló okiratok.¹⁸ A mi szempontunkból az adománylevelek a legfontosabbak. Ezek rendszerint valamely oltár javára történtek. Így ismerjük meg a Szent Katalin oltárt, amelyet a timárcéh

1. kép. A templom 1617-ben. Részlet Van der Rhye E. képéről.

alapított és a fraternitas exulum birtokában volt. 1408 február 10-én István erdélyi püspök elfogadja és megerősíti kolozsvári Bülkissen Jakab mester, Mün Miklós és Baumann János fia Keresztély alapítványát: egy szőlőt, két mészárszéket és évenként négy arany forintot a Szent Katalin társulat oltára javára.¹⁹ 1448 dec. 16-án a timárok 60 öles telket kapnak a várostól, hogy itt halastavat ássanak s annak jövedelméből az általuk alapított Szent Katalin oltár-társulat istentiszteletének díszét emeljék.²⁰ 1492-ben Anna asszony, Jakab ötvösmester

¹⁷ *Monumenta Vaticana*, IV. 290. l. CCCXIX. Jakab, i. m. Okl. LXIX.

¹⁸ Jakab: *Oklevéltár*, I. XC, CII, CXII, CXXV, CXXXX, CXXXI, CCXX, CCXXX.

¹⁹ Beke Antal: *A kolozsmonostori konvent levéltára*, 37. l. Jakab; *Oklevéltár* LXXXV.

²⁰ Jakab, okl. l. CVII.

felesége, házat, szőlőt, bekötött misekönyvet adományoz Szent Katalin oltárára.²¹ Szent Mihály oltára a mézszárosceh birtokában volt. Aki a céh kebelén belül szabálytalanságot követett el, köteles volt az oltárt gyertyával ellátni.²² (1422 május 26-i felhatalmazás.) A kolozsvári szabócéh alapszabályai²³ 1475 nov. 11-én említik a Mindszentek oltárát, amely a céh birtokában volt. 1510-ben Szabó Lőrinc és felesége, Zan Veronika, egy mézszárszéket ajándékozott ugyanennek a javára.²⁴ Egy másik végrendelet alapján ismerjük a Corpus Christi oltárt és Szent János oltárt (1459 ápr. 29).²⁵ Két kápolnáról is tudomásunk van. Egy 1414-ből keltezett végrendelet,²⁶ a már említett Mindszentek oltárán, Szent Katalin oltárán és a Jézus Szent Teste oltárán kívül megemlékezik a Mária Magdolna kápolnáról, azonkívül a kádárcéh részére kibocsátott bűnbocsánati levél szerint a Szent Rókus kápolna az ő birtokukban volt (1513—1517). Az előbb említett bűnbocsánati levéllel s egy másik korábbi keltezésével hozzák kapcsolatba a sekrestye 1528-ból datált igen szép reneszánsz kapuját.²⁷ A templom külső díszítéséről sem tudunk sokkal többet. Az 1401 jún. 3-án kelt bulla²⁸ szerint felállítottak egy kődomborművet, amely Jézust ábrázolja az olajfák hegyén. Ez a faragvány a templom oldalán nyert elhelyezést s búcsújáró helyül szolgált. A század közepe felé, 1442-ben helyezték el Szent Mihály domborművét a főkapu timpanonjában, mint ezt az alatta lévő feliraton olvashatjuk. 1489-ben a templom leégett, s a szentélyt újra kellett boltozni. A kolozsvári *Erdélyi Múzeum Egyeslet* őriz ebből az időből két gyámkövet: az egyik 1489-es dátummal, a másik Agnus Deivel van díszítve és a XVIII. századi átépítés alkalmával váltották ki az épületből. Okmány is bizonyítja a leégést.²⁹ Valószínűleg gyujtogatásból keletkezett, mert utóbb Mátyás király a gyujtogatók kinyomozására biztosokat nevezett ki.

A templom történetének első korszakából tehát, mely a felépítésétől a reformációig tart, nem sokat lehetett megtudni. 1545-ben Heltai Gáspár plébános egész egyházközségét a lutheránus vallásra téríti át.³⁰ A vallásváltatásnak az egész külső és belső liturgiai berendezés áldozatul esett. Petrovics Péter kormányzótanácsos „tétet ki a' piaci Szentegyházból az oltárokat, szentek képeit és egyebeket”.³¹ A Szent Mihály szobron és a sekrestyekapun kívül semmi sem maradt meg. A múlt század közepe táján Rómer Flóris régi freskókat fedezett fel³²

²¹ Okl. I. XCV.

²² Beke, i. m. 60. l. Jakab, Okl. I. CLXXXV.

²³ Jakab, u. o. CLV.

²⁴ U. o. CXC VII.

²⁵ U. o. CXX.

²⁶ U. o. LXXXIX. Beke, i. m. 41. l. 93. p.

²⁷ Jakab, i. m. CCXXXVIII. (1524—27.) CCIV. (1513—17.).

²⁸ *Monumenta Vaticana*, IV. 334. CCCIV.

²⁹ Jakab, Okl. I. CLXXXIX.

³⁰ Székely Sándor: *Az unitárius vallás története*, 49. l.

³¹ U. o. 110. l.

³² Rómer Flóris: *Régi falképek Magyarországon*, 114—117. l.

az orgonakarzat mellett lévő földszinti szobában. Ezek a templom történetének első korszakából valók. Ma az egész templom fehérre van meszelve s nem lehetetlen, hogy a mészréteg még sok más falfestményt is takar.

1545-től kezdve 172 éven át a protestánsok kezén maradt az egyház, kivéve 1603 és 1605 között azt a két éves megszakítást, amikor Básta rendelete a jezsuiták birtokába helyezte.³³ Kolozsvár lakossága rövid ideig tartott ki a lutheránus vallás mellett. 1558-ban az egész egyházközség a kálvinizmusra tér át, majd 1566 körül az unitárius vallásra.³⁴ Amint az egykorú krónika írja: Dávid Ferenc a „torda utza szegletén egy kerek kövön prédikációt tart a nép előtt, mely a kedvelt szónokot a vállain vivé be a piaci nagy szentegyház teremibe, amely addig a lutheránusoké vala, és egész Kolozsvár az unitária vallásra mene által”.³⁵ A független fejedelemség idejében a város politikai fontossága megnövekedik. 1551-ben Izabella a Szent Mihály egyházban mond le a koronáról.³⁶ Itt ravatalozzák fel Boeszkai István holttestét.³⁷ Itt választják fejedelemmé Báthori Gábort³⁸ és itt teszi le a hűségküvet Bethlen Gábor.³⁹ A berendezésre és a díszítésre vonatkozó adatok a templomnak ebből a korszakából is nagyon ritkák. 1560-ban árúboltokkal építik körül, hogy az egyház jövedelmét emeljék.⁴⁰ 1564-ben a plébános kivéteti a templom falából a keresztelő medencét.⁴¹ A következő évben eltávolítják a kis orgonát, a helyét bemeszelik és a „fekete zárdából” a templomi padokat a nagytemplomba vitetik.⁴² Bethlen Gábor alatt a város a lakosság könnyebbségére napórát készítettet.⁴³ Mellé helyezték a falra a fejedelem díszesen festett címerét. E 150 év alatt igen gyakoriak a templomot sújtó elemi csapások, gyújtogatás és villám által okozott tűzvészek. 1630 június 10-én a villám becsapott harangozás közben a toronyba, két harangozót megölt és egyet megsebesített.⁴⁴ Két év múlva két villámcsapásról is megemlékeznek a krónikások. Az első alkalommal a tüzet sikerült hamar eloltani. Ez a feljegyzés azért is érdekes, mert a krónikás, Segesvári Bálint, a nagyobbik tornyot említi és ezzel megerősíti Eszterházy Jánosnak azt a véleményét,⁴⁵ hogy a homlokzat eredetileg két toronnyal épült fel, bár a Van der Rhye-féle képen csak az egyik látszik. Szeptember 18-án megismétlődik a katasztrófa, sokkal súlyosabb kimene-

³³ Mikó: *Erdélyi történeti adatok*, I. k. 91. l., Székely, i. m. 123. l., Jakab, i. m. 2. k. 419. l.

³⁴ Székely, i. m. 62. l., Jakab, i. m. 2. k. 172. l.

³⁵ Székely, i. m. 62. l.

³⁶ Jakab, i. m. 2. k. 46. l.

³⁷ Mikó, i. m. IV. 169. l. *Segesvári Bálint krónikája*.

³⁸ Hunfalvy, 3. k. 19. l.

³⁹ Jakab, i. m., 2. k. 511. l.

⁴⁰ Jakab, i. m., 2. k. 182. l.

⁴¹ U. o. 185. l.

⁴² U. o.

⁴³ U. o. 577. l.

⁴⁴ Mikó, i. m. IV. k. 197. l.

⁴⁵ Eszterházy, i. m.

tellel: „megüté az mennykő az torony falát s torony tetejét, az hun meg is gyula és annyira elége, hogy meg nem olthaták, hanem az nagy gomb is ledőlt az földre és mindjárt ketté válék, mely gombnak megmervén felét, harmadfél köből búza fért belé“. ⁴⁶ Még azon az öszön felépítették a torony tetejét és a gombot visszahelyezték. 1655 április 5-éről tűzvészt jegyeznek fel az írott források: „szombat nap Kolozsvár megége tornyával, szentegyházával egyetemben“. ⁴⁷ Az 1676. erdélyi kalendárium szerint mordályégetők okozták a gyakori tűzvészt. Az unitárius eklézsia nagy áldozatok árán újból felépítette a templomot és a tornyot, de harangokat csak később tudnak öntetni, „mert egy rossz akaratú harangöntő minden anyagot elrontott, úgy, hogy érette a csonka toronyba zárattott“. ⁴⁸ Az 1689-es tűzvész, melyet állítólag egy rutén parasztszöny okozott, a templomban kárt nem tett, legalább is a krónikák nem említik. ⁴⁹ 1697-ben újabb tűzvész pusztított, már a negyedik ebben a században és a templom megint áldozatul esett. ⁵⁰ A tökéletesen kimerült és leszegényedett unitárius eklézsia nem volt képes saját erejéből felépíttetni. Kolozsvári Dimény Pál, az unitárius főiskola igazgatója, gyűjtést indított Belgiumban és Hollandiában a hitsorsosoknál és 1698 augusztus elsején 17.204 forinttal tért vissza. Ebből azután felépítették az egyházat, meg az iskolát is. ⁵¹

A következő század elején, 1716-ban, visszakerül a katolikusok kezére az egyház. Gróf Steinville István tartományi hadvezér katonasággal foglalja el az unitáriusoktól. ⁵² Ebben az időben pótolják újabb tárgyakkal a régi liturgiai felszerelést. A mai berendezés legnagyobb része a XVIII. század első feléből való. A kolozsvári magistratus által 1734-ben készíttetett *Descriptio Claudiopolis* csak nagyon sematikus emlékezik meg a plébánia templomról, főleg a külsejéről. Források hiányában a barokk berendezésre vonatkozó adatok egészen a legutóbbi időig ismeretlenek voltak. A múlt év telén (1934) fedezte fel Biró József a sekrestye egyik évtizedek óta bezárt fiókjában a templom XVIII. századi domus historiáját: *Rationes Ecclesiae Claudiopolitanae de Anno 1739* és *Diarium Parochialis Ecclesiae*. Ezeknek az adatait kiegészítve a város számadáskönyveiben, idegenösszeírásaiban és a plébánia anyakönyveiben található adatokkal, közölte *A kolozsvári Szent Mihály templom barokk emlékei* című munkájában. Ez a gondos és értékes forrásmunka megismertet ebben az időben itt dolgozó művészek és munkások, valamint a donátorok nevével, megvilágítja a plébánosok szerepét a templom feldíszítésében. Éppen ezért csak a legfontosabb, tárgyammal összefüggő adatokat fogom belőle említeni. Az egyház igazi feldíszítésének kora Biró János plébánosságára esik

⁴⁶ Mikó i. m. IV., 207. l. Segesvári krónikája.

⁴⁷ Mikó, i. m. I. 160. l., Jakab, i. m. 2. k. 701. l.

⁴⁸ Jakab, i. m. 2. k. 703. l.

⁴⁹ U. o. 792. l.

⁵⁰ U. o.

⁵¹ Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története*, (Kolozsvár, 1935.) I. köt. 168. l.

⁵² U. o. I. köt. 186—187. l. Kőváry: *Erdély története*, IV., 91, l.

(1739—1761).⁵³ A templomnak ez a korszaka elválaszthatatlanul az ő nevéhez fűződik. Ő írta az egész *Rationest*.⁵⁴ Felépítteti az 1697-es tűz által elpusztított tornyot,⁵⁵ a kor ízlésének megfelelően hagyma-alakú barokk fedéllel. (2. kép). Építőmestere, Hammer Konrád, 1744-ben készült el művével, ekkor állítván fel a keresztet a tetejére. Egykorú kép maradt róla: Szakáll János rézmetszete, a kolozsvári asztalosok 1759-i céhlevelének szegélydíszítésén. Biró az 1738—42-i pestisjárvány után a főbejárat elé fogadalmi kapuzatot emeltetett.⁵⁶

2. kép. A templom 1759-ben. Részlet Szakáll J. rézmetszete-ről.

A jezsuita atyák missziójának tiszteletére rendezett ünnepségre (1753) megújította a torony oldalán ebben az időben elhelyezett Szent Kristóf képet és Szent Kereszt csoportozatot állíttatott fel ugyanott.⁵⁷ Biró János csináltatta a szószéket és a barokk oltárokat,⁵⁸ amelyek közül a Szent Katalin, a Szent Kereszt oltár és a Három Királyok oltára ma is fennáll, a Szent Háromság és Nepomuki Szent János oltárának részletei pedig az Erdélyi Múzeumban találhatóak. Biró János a nagyobb munkálatokon kívül kipadlózta a dómot, keresztelő kútat, szenteltvíztartót csináltat. Festményeket és ötvösmunkákat rendel.⁵⁹ Utódainál már sokkal kevesebb a megemlézésre méltó beruházás vagy újítás.

Lukáts János plébános lehordatja a földrengéstől megrongált tornyot.⁶⁰ (3. kép). Benkő Mihály zsindelezte a templomot. Az ő nevéhez fűződik a Bánffy-család fekete márvány síremlékének elhelyezése is. Pál Péter plébánossága alatt épült a Kemény-család kriptája.⁶¹ A XVIII. század műemlékeivel szerencsésebb helyzetben vagyunk, mint az előbb tárgyaltakkal. Legnagyobb részük megmaradt, kevés veszett el belőlük, vagy változtatott helyet. Meg lehet említeni a XVIII. századi változtatásokkal kapcsolatban a kolozsmonostori konvent levéltárának az orgonakarzat mellett lévő felső szobába való elhelyezését.⁶²

3. kép.

A templom 1800 körül. Céhleveli szegélydíszéről.

A XIX. században általánosabbá válik a műemlékek iránti érdeklődés és vele kapcsolatban városépítési tervek öltenek testet. Az új eszmék Kolozsvárra is eljutottak. Ennek köszönheti a Szent Mihály templom a neogótikus új tornyát s azt is, hogy környezetét megtisztították az oda nem illő épületektől, valamint azt, hogy a toronyszobá-

⁵³ Biró József: *A kolozsvári Szent Mihály templom barokk emlékei*, 40. l.

⁵⁴ U. o.

⁵⁷ U. o. 45—47. l.

⁶⁰ U. o. 63. l.

⁵⁵ U. o. 41—43. l.

⁵⁸ U. o. 45—62. l.

⁵⁶ U. o. 43—45. l.

⁵⁹ U. o. 62—64. l.

ban lévő régi falfestményeket kiszabadították a mészburkolat alól. A neogótikus tornyot 1837 március 19-én kezdték építeni.⁶³ Kőfalának emelését 1858 szeptember 18-án végezték be és 1859-ben be is fedték. Építésében Kedves István apátplébánosé a legnagyobb érdem. A régi falfestményeket dr. Rómer Flóris fedezte fel 1866-ban, majd két év múlva ugyancsak ő ki is szabadította a vakolat alól azokat.^{64–65} Amint már említettük, a XVI. században boltokkal és egyéb épületekkel vették körül a templomot, hogy velük az egyház jövedelmét emeljék. Ezek a múlt század nyolcvanas évéig fennállottak. (4. kép). Legnagyobb részük az egyház birtokában volt, így az elemi leányiskola és a sekrestyések lakásai. A várta és a vámház a város birtokához tartozott, két ház pedig a mészárosoké volt. A főteret elcsúfították, a templomot pedig elfedték. Schütz János ny. rendőrfelügyelő kezdeményezésére terjedt el az a gondolat, hogy a templomot megszabadítsák ezektől az épületektől.⁶⁶ A templom körüli épületek lebontására társaság alakult 1859-ben. Azonban előbb kártalanítani kellett a régi birtokosokat. Eleinte a város vállalta a kártalanítást, de az egyház nem fogadta el a feltételeket.⁶⁷ Gyűjtést rendeztek. A befolyt összeg nem volt elegendő, házba

4. kép. A templom a XIX. század harmadik negyedében. Veress Ferenc fényképe után.

fektették s így kamatoztatták. Újabb és újabb szerződéseket kötöttek a várossal és az egyházzal.⁶⁸ Ezzel telt el közel harminc esztendő, közben meghalt Schütz, a társaság lelke. Az erdélyi katolikus egyház kijelentette, hogy nem várhat tovább, át szándékozik építtetni a rossz karban lévő épületeket, pályázatot hirdet a kor ízlésének megfelelően neogótikus művekre, amelyeket a templom négy sarkán helyeztek volna el.⁶⁹ A társaság pénzét pedig lefoglalták volna az oldalakon szabadon maradt területek kártalanítására. A helyzet nagyon reménytelennek látszott, már meg is kezdték a bontást. Ami ezután történt, csodával határos. A templom kiszabadult és évszázadok óta először mutatkozott szépsége a maga teljességében. A sajtó és a közvélemény felzúdult és tiltakozott, követelte, hogy ezután így maradjon. Bartha Mik-

⁶¹ Biró J. i. m. 63. l. Beke i. m. 151. l.

⁶² Beke i. m. 6. l.

⁶³ Kelemen: *A Szent Mihály templom tornyai*, 36. l.

⁶⁴ Rómer: *Régi falképek*, 114. l.

⁶⁵ Kőváry László: *A templom körüli épületek lebontása*, 5. l.

⁶⁶ U. o. 7. l.

⁶⁷ Kőváry, i. m. 18. l.

⁶⁸ U. o. 19. l.

⁶⁹ U. o. 19–56. l. A Műemlékek Bizottsága aktái: Kolozsvár, 1878. 26. sz. 61. sz. 36. sz.

lós „Nyílt szó“ címen támadást intézett a katolikus státus ellen. Az ő szava döntötte el a vitát⁷⁰ (1886). Ma a templom szabadon emelkedik Kolozsvár főterén és semmi sincs környezetében, ami esztétikai hatását csökkentené. (5. kép). Park és alacsony gótizáló vasrács veszi körül a hajdani árúboltok helyén. Déli oldala mellett emelkedik Mátyás király hatalmas lovas-szobra s megjelenésének még ünnepélyesebb külsőt ad.

Építészeti leírása.

Külső képe.

A Szent Mihály egyház a középkorban általánosan követett építészeti szabály szerint kelet-nyugati irányban helyezkedik el. Magyarországi, különösen erdélyi viszonylatban szokatlanul nagy méretű. Szűkebb hazájában csak a brassói Fekete-templom és a gyulafehérvári koronázási templom nagyobb nála. Hajója 50 méter, szentélye 20 méter hosszú, nyugati homlokzatának szélessége 24 méter, fala 22 méter, tornya 80 méter magas.⁷¹ Faragott mészkő kváderekből épült. Hatalmas nagy nyeregfedél borítja, a szentély felett huszártoronnyal. A különálló torony az északi oldalán foglal helyet. Itt is a középkori templomok főhomlokzata, a nyugati a leggazdagabban kidolgozott. A támpillérek itt a legdíszesebbek, bár a templom építészeti szabálytalanságai is itt jutnak leginkább érvényre. A főkapu asszimmetrikusan helyezkedik el, nem fekszik az épület tengelyében, hanem észak felé eltolódott.

5. kép. A templom mai képe.
Tóth István rajza.

Magát a templomot legjobban dél felől látni, ahonnan egész nagyságában áttekinthető s feltűnik az aránytalanság a nagyraméretezett hajó és a hozzá képest kis szentély között. Kelet felől a szentély támpillérekkel gazdagon tagolt tömege igen festőien hat. Itt a templomfal kissé észak felé dül, valószínűleg a hatalmas torony által a talajra gyakorolt nyomás következtében. Északi nézete a legkevésbé szerencsés, a nagyraméretezett torony nehézkes benyomást kelt. Azonkívül XIX. századi iskolás gótikájával, amint hidegen ismétli a templom támpilléreinek és a homlokzatfriznek motivumát, lélektelenül hat a régi

⁷⁰ U. o. 56. l.

⁷¹ Kelemen Lajos: *Biserica Sf. Mihail din Cluj*, 1931. l. Boabă de Grău.

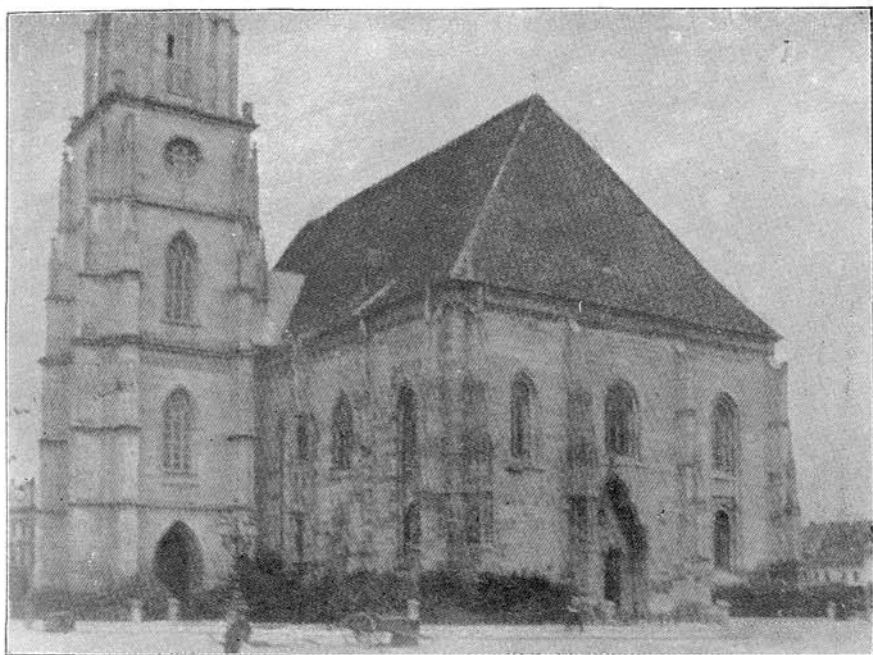
templom mellett. Részletes vizsgálatánál szembetűnő az épület sok építészeti szabálytalansága, furcsasága, amely kétségkívül megerősíti a templom építésének az okmányok által is feltételezett hosszú idejét.

A nyugati homlokzatot (6. kép) négy pillérláb három részre osztja. A bal mezőben egy ablak foglal helyet, háromkarélys mérműves ráccsal díszítve. Az ablak, a falak szélességéhez képest, nagyon keskeny. Összes többi ablakai szintén keskenyek, ami jellemző a magyarországi gótikára, szemben a nyugati, különösen a francia gótika széles ablakokkal gazdagon tagolt katedrálisaiival. A középső mezőben látjuk a főkaput egy, az előbbinél szélesebb ablak alatt. A főkapu, mint már említettük, nincs az épület tengelyében, hanem észak felé eltolódott. A timpanon csúcsa az ablak közepe helyett annak északi sarkára esik. Ez a különös asszimetria különböző feltevésekre adott alkalmat. Eszterházy János, a templom első szakismertetője, szerint azért helyezték el kissé oldalt, hogy a zenekari lépcsőnek hely jusson. Ebben a véleményben osztozik Kelemen Lajos is.⁷² Érdekes Sándor Imre véleménye,⁷³ mely azt tételezi fel, hogy a kapu ma nem eredeti helyén áll, hanem valamilyen átépítés következtében áthelyezték s ugyanakkor megcsönkítették. Mai képes mezeje egy ívtagozattal törpébb, mint eredetileg s azonfelül ferde tengelyű. Ez mindenesetre némi magyarázatot nyújt arra, miért van a timpanonba elhelyezett német-római császári címer megcsönkítva s miért kellett Szent Mihály szobrát beleszorítani a szűk kapuzatba. A templom homlokzati részének a díszítése is különbözik az oldalfalakétól. Így fel lehet tételezni, hogy ezt a részt kibővítették. A főkapu kettős tagozódású (9. kép), befelé szűkülő béllettel, amelyet többszörösen hajlított számráható csúcsív vesz körül. Kétoldalt a két ajtópilléren díszes fiálék s ugyancsak fiálék kapcsolódnak minden egyes ívzáródáshoz. A legszélső szegélyen levéldísz látható, s az egészet mérműves lilium koronázza meg. A bélletek baldachinjain szobrok nincsenek, s adat sincs, hogy valaha is lettek volna, bár fel lehet tételezni, hogy a reformáció és a protestáns birtoklás alatt s a gyakori tűzvészek a templom műemlékeinek nagy részét tönkretették s köztük esetleg ezeket a szobrokat is. A jobb- és baloldali legbelső baldachin felett sas és bagoly. Az utóbbi a legritkábban ábrázolt állatokhoz tartozik a középkorban s ikonográfiai jelentősége ismeretlen. A sas a feltámadást jelképezi, jelenléte tehát nagyon indokolt az egyház főkapuján.⁷⁴ A timpanonban az egyház védőszentjének, Szent Mihálynak, egykorú, gótikus, kissé merev domborműve díszlik. Vagy a szobor van nagyraméretezve az ívmezőhöz képest, vagy ezt szűkítették meg utólag, de az angyal szárnyai éppen, hogy elférnek, dárdájának hegye pedig le is tört. A szo-

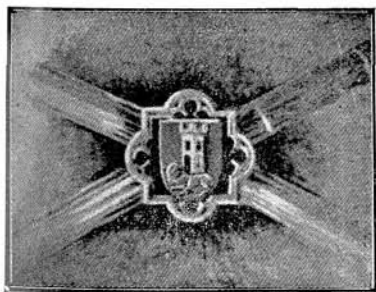
⁷² Eszterházy János: *A kolozsvári Szent Mihály egyház története és építészeti leírása*. Archaeológiai Közlemények, 1863. III. k. Kelemen Lajos: *La biserică Sf. Mihail din Cluj*. Boabă de Grâu.

⁷³ Sándor Imre: *A kolozsvári Szent Mihály egyház művészeti emlékei*. 37. l. A kolozsvári Szent Mihály egyház-Emlékkfüzet.

⁷⁴ Émile Mâle: *L'art religieux du moyen-âge.*, 58. l.

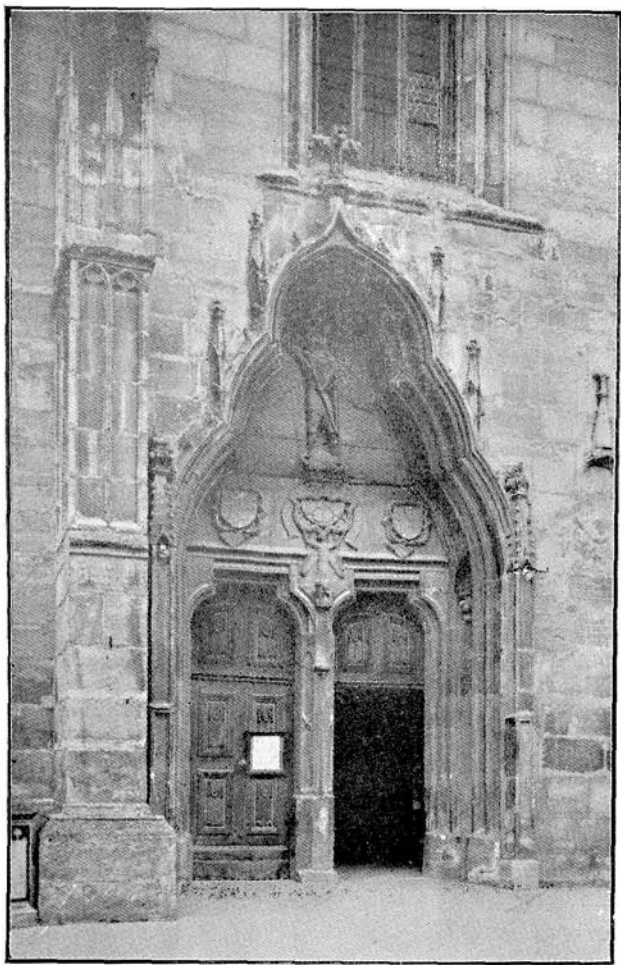
6. kép. A templom nyugati homlokzata.

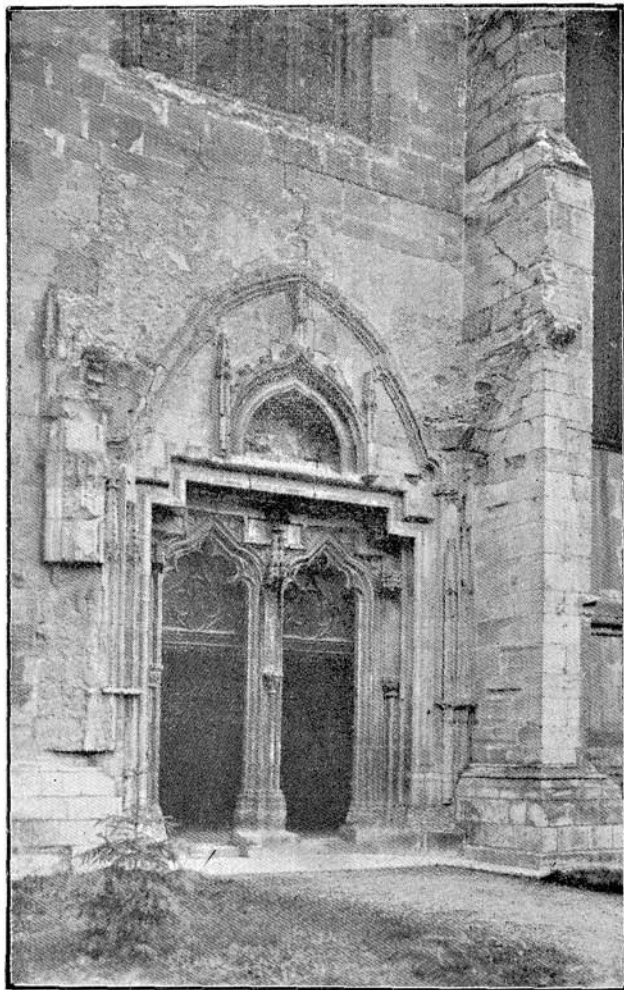
7. kép. Címeres zárókő az orgonakarzat szobájából.

8. kép. Schleynig Gergely címere 1450—1481-ből, a plébániaházból.

9. kép. A templom főkapuja.

10. kép. A templom déli kapuja.

bor konvencionális és hideg. Talapzata alatt Zsigmond római császár megcsonkított címere látható, amelyet lilomos koronán álló angyal tart. A címer felső részét levágták. A császári sasnak farka, két karma és szárnyának vége maradt meg. Mondatszalg veszi körül a következő felirattal: „*Anno dni MCCCCXLII. sigismundi clem toris est loc . . .*”⁷⁵ Az arkangyal szobor elhelyezésének idejét a főkapu jobb oldalán lévő felirat jelzi: „*Anno d(omi)ni MCCCCXLIIIJ posita e(st) h(aec) ymago huic alm(a)e ec(c)le(s)i(a)e s(an)c(t)i Michaelis archangel(i).*”⁷⁶ Még két címer foglal helyet az ívmezőben, mindkettő négyes karélyba foglalva s háromszögű kölappal megtámasztva. Jobb oldalt Magyarország címere: jobb mezőben apostoli kettős kereszt, bal mezőben hét-szer vágott pólya. Az országcímernek ez a rendezése meglehetősen szokatlan.⁷⁶ A vágásos pajzsmező régibb és tekintélyesebb és mindig a főhelyet foglalja el a kettős kereszttel szemben. A szobor baloldalán négyfelé osztott pajzs foglal helyet. A felső jobb mezőben látható két-farkú oroslán Csehországot képviseli. A felső bal mezőben a Magyarországot jelképező négy folyamot látjuk. A jobb alsómezőben a kiterjesztett szárnyú morva sas és a bal alsómezőben az osztrák folyam található. Ezt a négyes címert Eszterházy V. Lászlónak tulajdonítja, mert a hajdani úgynevezett közép-utcai várkapun 1449-es évszámmal hasonlót alkalmazva.⁷⁷

A főkaputól délre, a fiálé alatt letöredezett szobornak nyomai láthatók. Alatta két részre osztott felirat található. Az egyiket, amelyik a Szent Mihály szobrára vonatkozik, már említettük. A felette lévő Eszterházy a következőképpen olvasta ki: *audi. israel. precepta. domini. et ea. quasi. in. libr. scribe. et. dabo. tibi. terra conserva igitur favorem meum et ero inimicus inimicis tuis etc*⁷⁸ Letavay a Tudományos Gyűjtemény 1818. évfolyamában említi a szobrot: „Piaczi templomnak köfalán, a déli kapu mellett, Emberi kép, amely X parancsolatokat tart kezében.”⁷⁹ Sőt, már a megelőző százdában Kaprinay ír a szoborról: „Főkaputól délre emberi alak négy-szögletű alapon, a tízparancsolatokat tartja mindkét kezében.”⁸⁰ Valószínűleg Mózes szobra állott itt, erre mutat a tíz parancsolat és a felirat értelme is. A szobor azóta elpusztult.

A homlokzat jobb mezejében két ablak áll egymás felett, négykarélyos mérműves ráccsal. Az egész homlokzati részt fent a párkány alatt háromkarélyos friz veszi körül. A támpillérek öt lépcsőben emelkednek, az egyes tagok bordázattal párhuzamos síkokra vannak tagolva s mérműves stilizált levelekkel keretezve. A harmadik láb fölé piramis emelkedett, a legfelsőn szintén, de ez egyiken sem maradt meg; letöredezett, úgy, hogy ma egészen símán a tető előtt befejeződik. Ezek, a támpillérek tetején a párkányzat felé emelkedő virágok-

⁷⁵ Eszterházy, i. m. Nagyajtai Kovács István kiolvasása szerint.

⁷⁶ Sándor, i. m. 35 l.

⁷⁷ Sándor, i. m. 41 l.

⁷⁸ Eszterházy, i. m.

⁷⁹ Tudományos Gyűjtemény, 1818, 138. l.

⁸⁰ Kaprinay: *Hungaria diplomatica*.

kal és levelekkel díszített piramisok a gótika egész területén előfordulnak. A rheimsi, amiensi, beauvaisi, párizsi stb. nagy francia katedrálisokon mindenütt feltalálhatók. Azonkívül Angliában, Olasz-, Spanyol- és Németországban is előfordulnak.⁸¹ Az erdélyi templomok közül többek közt a brassói Fekete-templom⁸² és a szászsebesi ev. plébánia-templom⁸³ támpilléreinek van hasonló végződése. A Szent-Mihály templom egyik mult századbéli fényképén még látszik töredékeiben. Sajnos, a mészke egyik legkönnyebben porló és törő anyag, amely nehezen áll ellen esőnek, szélnek, hónak. Így igen gyakoriak a letöredezett részek a templomépületen.

A déli oldal díszítése különbözik a homlokzatétól (11. kép). A párkányzatfriz a második támpillértől kezdve megváltozik, a háromkarélyosat régebbi keletű és sokkal művészesebb halhólyagos váltja fel. A támpillérek is egyszerűbbek. Szám szerint hat pillér öt mezőre osztja a hajó oldalfalát. Az első mezőben két nagyon keskeny vízszintesen osztott ablak van bevágyva. E között és a következő között a támpillér mellett kis toronyszerű építmény áll a csigalépcső számára, különböző nagyságú, formájú és elhelyezésű ablakokkal. Mellette, a homlokzattól számított második támpillér tetején, baldachin alatt találjuk a templom egyetlen szoboremlékét, amely a Szent Mihály szobron kívül reánk maradt (15. kép). A timpanon gótikus szobránál ez kétségkívül későbbi keletű. Reneszánsz virággirlandos talapzaton áll, liliomos korona alatt. Ma már töredezett szobor, jobb karja, feje és a ruhája elmállott. Balkezeben combjához szorítva széles karimájú kalapot tartott, amely még látható. A test arányai helyesek, anatómiai tudásra vallanak. Statikája biztos. Jobb lábával kissé előre lép s ez által az egész test előre húzódik. Kétségkívül nem gótikus szobor, hanem már a reneszánsz korszakból való, bár a XVI. század elejénél későbbi nem lehet, mert, amint már említettük, 1545-ben a templom a vallásújítók kezére jutott s a protestáns „ne emelj faragott képet“ elvvel ellenkezett volna, hogy a templomot szobrokkal díszítsék. Fel lehet tételezni, hogy valamelyik, az építéshez adakozó főúr vagy király ábrázolásával találkozunk itt. Sajnos, a szobor elhelyezése minden közelebbi vizsgálatot kizár. Az utóbbi században nagy változáson mehetett keresztül. Eszterházy még így írja le a mult század hatvanas éveiben: „hosszú hajú szakállas alak, jobb vállán köpeny, fején liliomos korona, jobb lábát előre nyújtja, karjai letörve“.⁸⁴ Azóta, amint látjuk, feje és köpenye is letört. A szászsebesi templom kórusán hasonlóan elhelyezett szobrokat láthatunk.

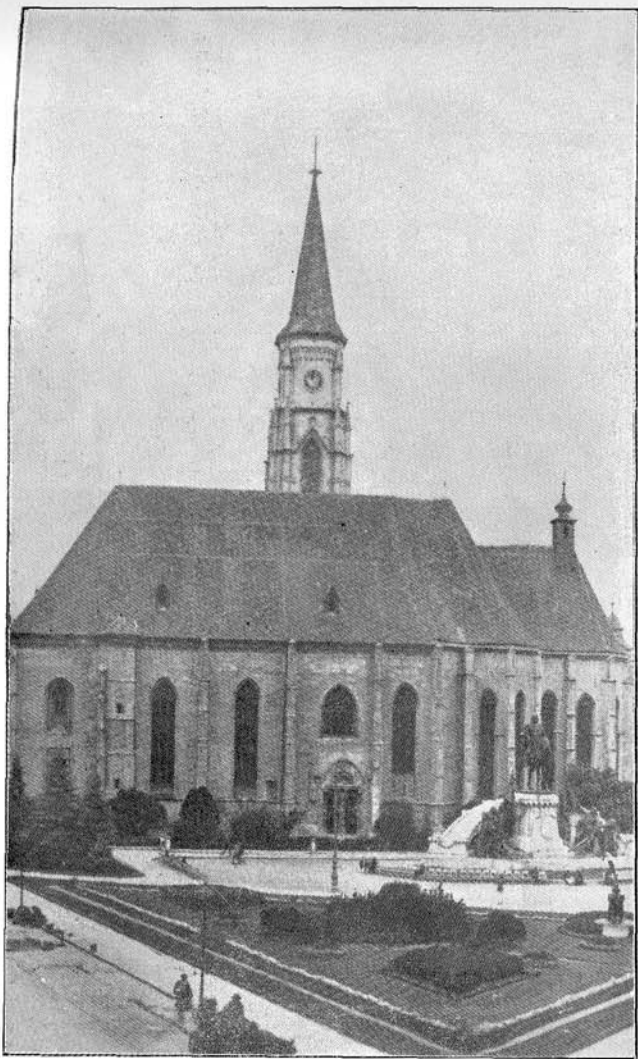
A második mezőben kilenc méter magas, hármas osztatu, halhólyagos, mérműves ráccsal díszített ablak látható, amely a déli hajó másik két hasonló méretű ablakával (a harmadik és az ötödik mezőben) fel-

⁸¹ Dehio—Zezold: *Die kirchliche Baukunst des Abendlandes*. V. Lief. 384, 385—7. VI., L. 397, 399, 400-I, 415, 517, 422, 431, 432, 438—9, 441, VII., L. 462, 464, 466—8, 474, 486—7., VIII. L. 524—5, 531, 548, 554—5.

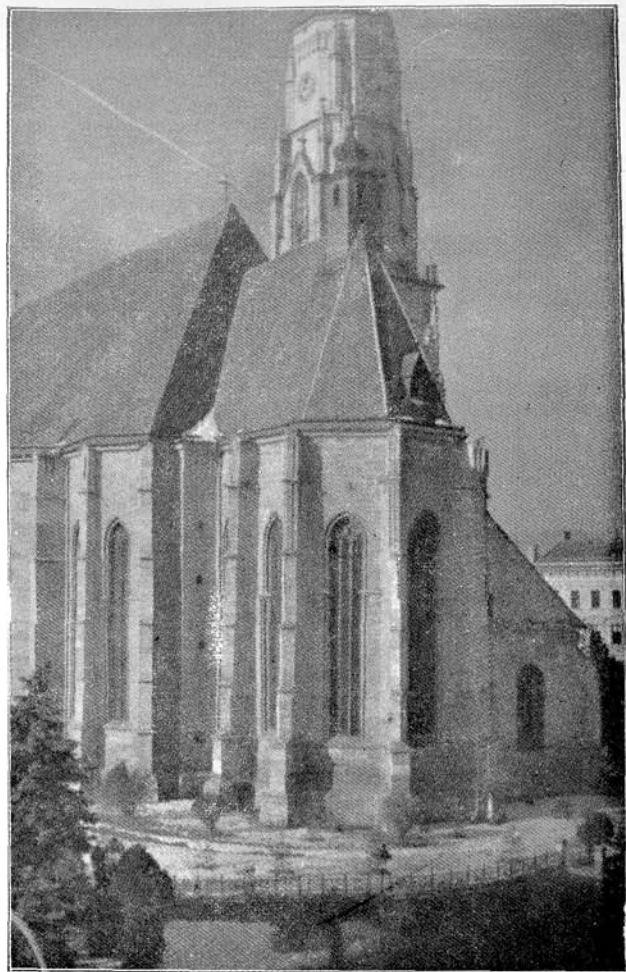
⁸² V. Roth: *Die ev. Kirche in Mühlbach*, 33. l.

⁸³ Kühlbrandt: *Die ev. Stadtpfarrkirche in Kronstadt*, 16. l.

⁸⁴ Eszterházy, i. m.

11. Képe. A templom déli oldala

10. Képe. A templom nyugati oldalán

13. kép A templom északi oldal.

fogásában és kidolgozásában tökéletesen megegyezik. Alatta kis csúcs-íves kapu áll, belülről befalazva. A déli főbejáró a negyedik mezőben foglal helyet. Ez is, mint a főkapu, asszimmetrikusan van elhelyezve, ez esetben kelet felé eltoldva. Semmi magyarázata nincs, hogy miért. A kapu kettős bejáratú, befelé szűkülő béllettel (10. kép). A bejáratok háromkarélyos mérművel vannak körülfogva. Két oldalt és a középoszlopon virágos szobortalapzatok ugranak ki a baldachin alatt. Szobrok itt sem maradtak. Az ajtókeret szögletes fiálékkal van díszítve, meglehetősen megrongált állapotban. A felső keret felett számráthát-ívű fülke látható, kétoldalt és a csúcsán egy-egy fiáléval, a szegélyén levéldíszítéssel. Építészeti szempontból megokolatlan, semmi struktív szerepe nincs. Talán szobor számára készült. A XVII. században átépítették a kaput. A díszítő munkát bizonyos Perpeti János kőfaragó mester végezte, valószínűleg valamelyes régebbi minta méretei és motívumai szerint.⁸⁵ Az ajtó környéke nagyon megrongált állapotban van. Sok letöredezett pillér, párkány és más, most már nehezen felismerhető díszítési elem veszi körül. A legutóbbi időkben eltávolított keresztelőkápolna lebontásának lehet az áldozata.⁸⁶ Az ajtótól nyugat felé eső mezőben négy szobormű illeszkedik a templom falához.

A szentély díszítése talán még a déli oldalánál is egyszerűbb (12. kép). A támpillérek tagozása ugyanolyan. Párkányfriz nincs. Az északi oldalon elhelyezkedő sekrestyénél már érdekes díszítő kísérleteket találunk. Közvetlenül a sekrestye felett a fal keleti szélén megint feltűnik a homlokzat háromkarélyos díszje s a közepénél megokolatlanul félbeszakad. Az északi oldalon a szentélyhez vezető ferde tagot, amelyben a híres kettős csigalépcső foglal helyet, kívülről vertikális bordázat tagolja, szabályos közökben horizontális bordák törik át és változatos formájú ablakok tarkítják.

Az északi oldalnak, sajnos, nagy részét a torony eltakarja (13. kép). A különbség a déli oldallal így is szembeűnő. A támpillérek tagozása és díszítése ugyanolyan, mint a homlokzaton. A halhólyagos friz a homlokzattól számított második pillérig húzódik s ott a karélyos folytatódik. Az ugyanolyan méretű ablakok mérműves rácsai nem halhólyagosak, hanem három- és négykarélyos díszítésűek. Ezen az oldalon is két kapu foglal helyet. Az egyik szabadon áll, csak belülről van befalazva, a másikat a torony takarja el. A szabadon álló kapu a homlokzattól számított második mezőben foglal helyet (14. kép), emlékeztet a kassai Szent Erzsébet templom nyugati kapujára. Bejárata egyszerű, felső záródásának ívében négy félkör áll egymás mellett, az ívnek alsó és felső széle mérműves levelekkel van körülfogva, a legmagasabb pontján mérműves lilium. Az egész felett szögletes csúcsíves keret emelkedik, amelynek minden sarkához fiálé csatlakozik, külső szegélyén ugyanolyan típusú levelekkel, mint a belső felső kereten. A csúcsán szintén mérműves lilium áll.

⁸⁵ Kelemen, i. m.

⁸⁶ Szóbeli közlés.

Az elfedett északi kapu nagyon emlékeztet déli párjára. Ez is ketős bejáró. Díszítése azonban más, gazdagabb. A középső oszlopon szépen faragott kőrózsák. Díszes baldachinok ugranak ki a középoszlopból és mind a két oldalsó bélletből. Timpanonja egészen sajátos vertikális bordázattal van tagolva.

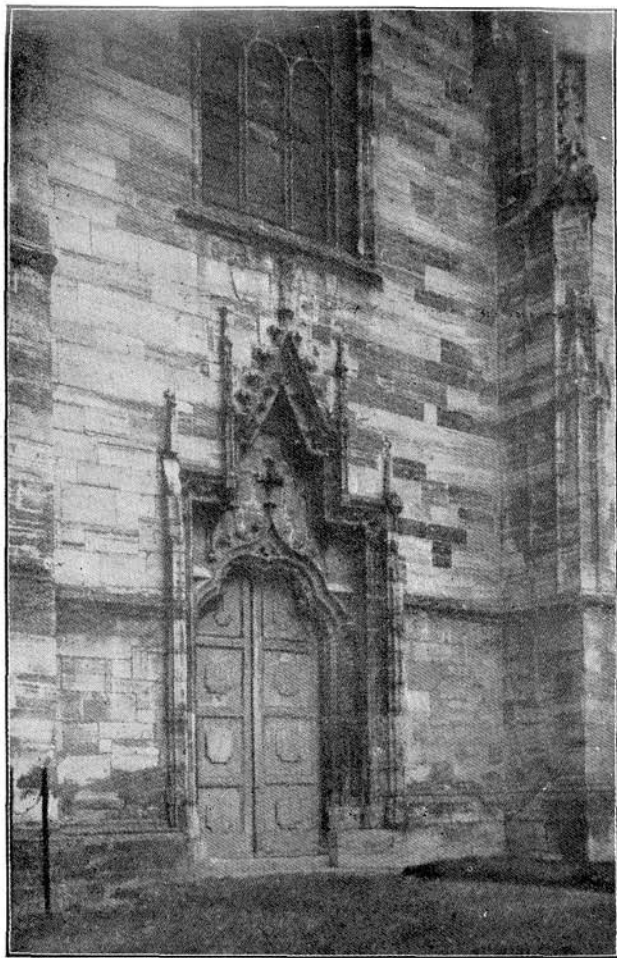
A neogótikus torony a legkevésbé érdekes része a templomnak. A torony, a sisaktól eltekintve, öt emeletes. Földszintjén hajdan átjáró volt, amelyet e század elején Hirschler plébános befalaztatott és kápolnának rendeztetett be. Alaprajza négyzetalakú, sarokra állított pillérekkel. Az első és második emeletén ablakok bontják fel a falat. A harmadik emeleten, amely alacsonyabb az előbbieknél, egy-egy rozetta helyezkedik el. Felette a torony összeszűkül. Az így származott tér különbségét erkélynek képezték ki. A negyedik emeleten az erkély felett az eddigieknél nagyobb méretű ablakok vannak. A legfelső emeleten a toronyóra áll, amely a város minden részéről látható s az a különossége, hogy a nagy mutató mutatja az órákat, a kicsi pedig a perceket. Az egészet megkoronázza a hatalmas sisak, tetején a keresztel. A torony díszítése a templom különböző motívumait ismétli, legfeltűnőbb a homlokzatfríz (háromkarélyos) alkalmazása. A támpillérek tagozása és díszítése is a homlokzat támpilléreit követi.

Belseje.

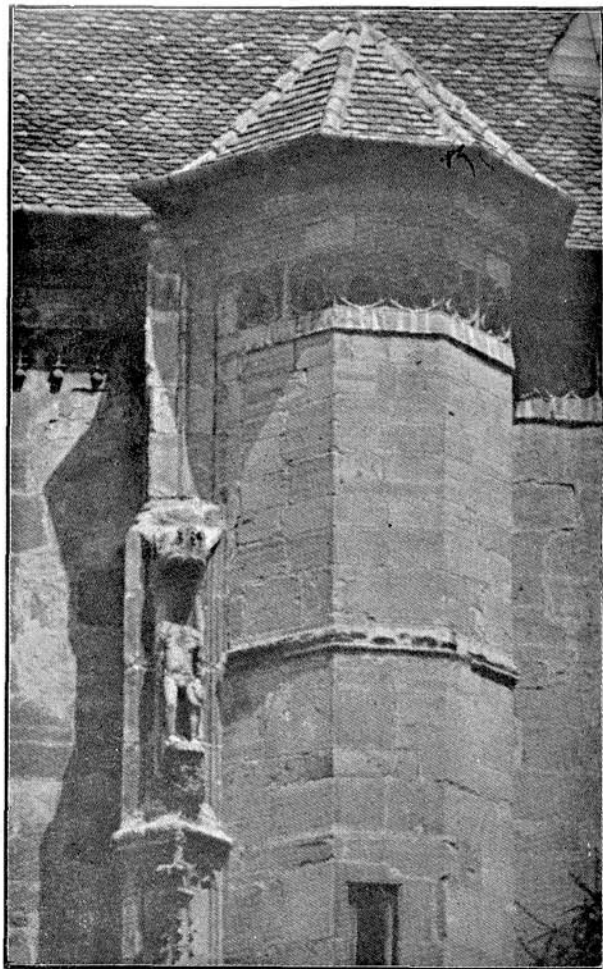
A templom külsejének vizsgálata után a belsejének részletes leírására kerül sor (16. kép). A Szent Mihály templom háromhajós, kereszthajó nélküli csarnoktemplom. A hajókat egymástól három pillérköteg választja el, a negyedik pár a mellékszentélyeknek oldalfalaira fut és a diadalívet tartja. A csillagboltozat súlya, a pillérkötegeknek megfelelően, a mellékhajók falán félpillérekbe fut le. A déli mellékhajó támpillérei faragott oszlopfekkel vannak díszítve. Az északi mellékhajó pillérei közvetlenül kapcsolódnak a boltozattal. Az apszis a nyolcszög három oldalából áll, sugarasan elrendezett támpillérekkel. A szentély boltozatát újraépítették. Szembetűnő a hajók csillagboltozata és magas csúcsíve mellett, a diadalív lapos félköre és a szentély alacsony keresztboltozata (17. kép). A szentélyt legelőször 1489-ben építették át, amikor gyujtogatás miatt leégett.⁸⁷ A régi építményből két zárókövő található az Erdélyi Múzeum régiségtárában. Az egyik az 1489-es évszám, a másikon Ágnus Dei látható. 1655-ben és 1697-ben, mint már említettük, a templom ismét leégett s a XVIII. század közepén földrengés rongálta meg. E szerencsétlenségek után építették újra a boltozatot, sokkal alacsonyabban, ami megrontja a templom architektónikáját, megeseonkítja a féloszlopokat, s az ablakok mérműves díszítésének felső részét elfedi.⁸⁸ A mellékszentélyek archivoltja és a zárókövő felé mintázott barokk kartus szintén erősen elüt a csúcsíves stí-

⁸⁷ Jakab, i. m. Oklevéltár. I. CLXXIX.

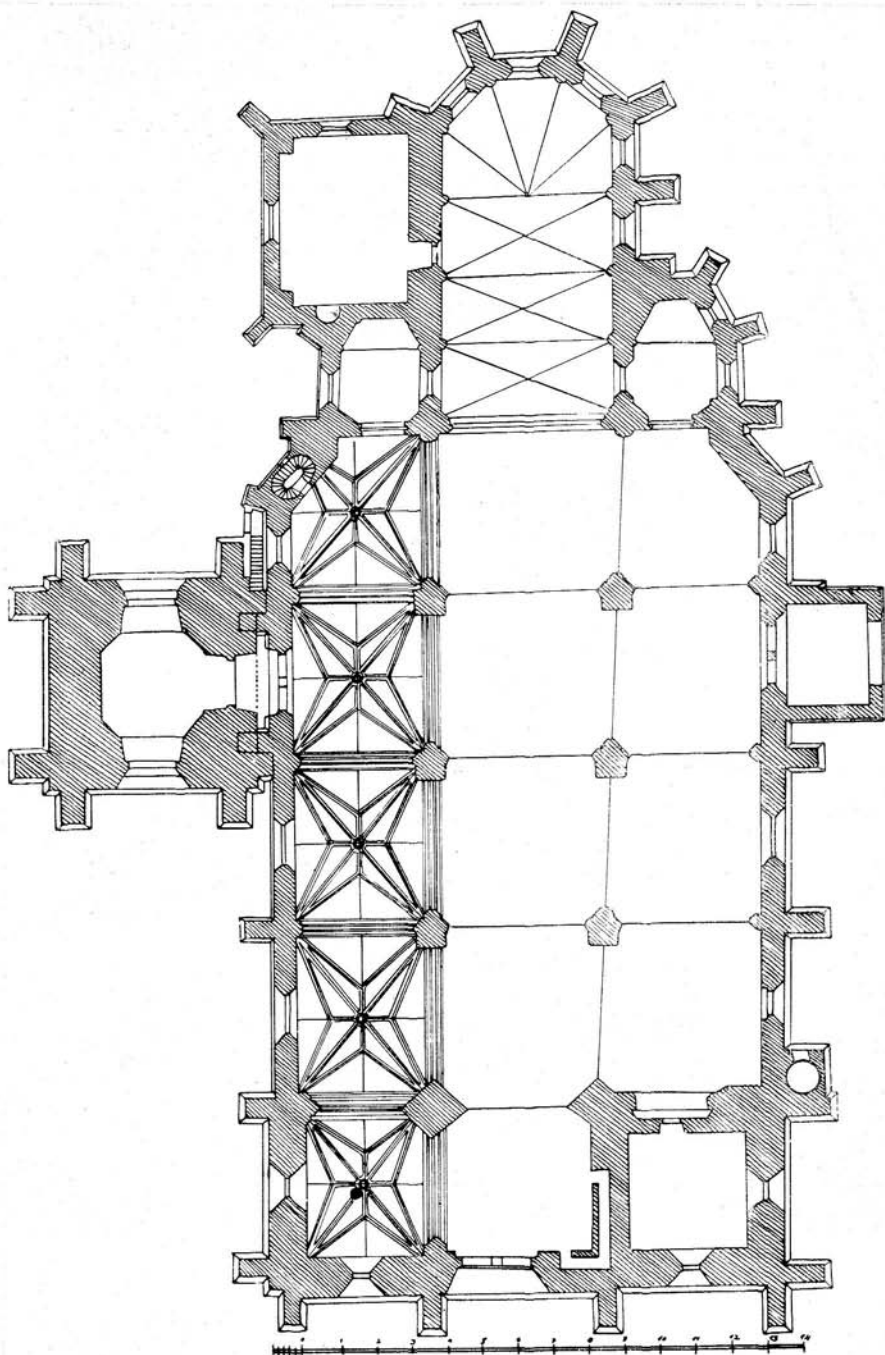
⁸⁸ Kelemen: *Biserica Sf. Mihail din Cluj*.

14. kép. A templom északi kapuja.

15. kép. Ismeretlen ábrázolású szobor a déli oldal egyik pilléréén.

16. kép. A templom alaprajza.

lustól. Valószínű, hogy Bíró János, Kolozsvár XVIII. századi plébánosa, boltoztatta újra, amikor a mellékkápolnákat rendbehozatta.⁸⁹

Az alaprajz a mellékkapsziszok elhelyezésében némi szabálytalanságot mutat. Ezek ugyanis a templomtest összeszűkülése után jelennek meg és nem egyforma méretűek. Ugyancsak az összeszűkülés miatt a boltozatbordázat nem fejezi be ívét s beletörik az oldalfalba. A baloldali ferdetagban csigalépcső található. A jobboldali szentély mellett is van csigalépcső a záradékbán elhelyezve. A szentély baloldalán négy-szögletes sekrestye helyezkedik el sarokra állított pillérekkel.

A templomnak öt bejárata van. A főbejárat, ahogy a ritus megkívánja, a nyugati homlokzaton nyílik s az orgonakarzat alatt helyet foglaló előcsarnokba vezet (18. kép). Itt a pillérek erőteljesebbek, a fal vastagabb, ami két tervezett toronyra utal. Az előcsarnok háromszatú. A jobboldali harmad el van falazva, s ebben az elfalazott részben két egymás fölé épített szoba foglal helyet. A felsőben helyezték el a kolozsmonostori konvent levéltárát. Az alsóban ma raktár van, északi és nyugati falán értékes középkori freskók, amelyeknek részletes tárgyalására később térünk rá. A boltozat itt is csillagrendszerű, a bal és középső harmad rendszere közös zárókőben egyesül. A középtag déli falán, a legnyugatibb ponton csigalépcső vezet fel az orgonakarzatra. A befalazott részbe a bejárás a főhajóból vezet egy kis racionos ajtón keresztül s efelett többszöri falazás nyomai láthatók. Az orgonakarzat a szentély felől nézve egy befalazott és két szabadon hagyott részével rendkívül szabálytalan hatást kelt. A régi torony mellett még egy harmadik csigalépcsőt láthatunk.

A főkapun kívül még négy kapuja van a Szent Mihály templomnak, szimmetrikusan elhelyezve a déli és északi oldalon. Az első pár az orgonakarzatot követő mezőből nyílik, de ma mindkettő be van falazva. A második ajtó pár a homlokzattól számított negyedik és ötödik pillér pár között helyezkedik el. Ezek kettős kapuzatok, közülük a déli ma is használatban van, az északi pedig a toronyalatti kápolnába vezet.

Az egész templomot belülről bemeszelték s így, ha voltak, befedték a falfestményeket és a mesterjegyeket. A festés az oszlopfejek és más szobrászati emlékek vizsgálatát megnehezíti, eltekintve attól, hogy az egyhangú fehér szín hideg és bágyadt hatást kelt. Itt is kifejezésre jut nemcsak a templom külső oldalán, hogy az északi és a déli oldal két különböző építési periodusban jött létre: mégpedig a déli oldal a szentéllyel együtt kétségkívül a gótikának korábbi fázisából való, az északi oldal és az orgonakarzat pedig későbbi. A szentély és a déli oldal pillérei oszlopfejekkel, az északi oldal pillérei pedig közvetlenül kapcsolódnak a boltozathoz. Az oszlopfejek kehelyalakúak, növénydísszel, szőlő- és tölgylevéllel. A növénydísz a korai gótikában fordul elő, a XIV. század folyamán háttérbe szorul az elméletileg szerkesztett mérművű díszítő rendszerekkel szemben.⁹⁰ A szentély két oszlopfejét vadászjelenetek díszítik. Kelemen Lajos szerint az alkalma-

⁸⁹ Bíró József: *A kolozsvári Szent Mihály templom barokk emlékei*, 97. l.

⁹⁰ Horváth Henrik: *Budai kőfaragók és kőfaragó jelek*. 15. l.

zott plasztika legrégebb emlékei Kolozsvárt.⁹¹ A déli mellékhajó egyik oszlopfejen egymással szembenálló két oroszlán látható. A szászsebesi ev. templom oszlopfejein találunk hasonló plasztikát, alakos és leveles kompozíciókat.⁹² Az idő is körülbelül megfelel, mindkettő a XIV. században készült. Szobrászi díszítést találunk még egyes záróköveken négyeskarélyba foglalva. A déli hajó egyik zárókövén Magyarországnak négyfelé osztott címere látható, a középső hajóban nyitott könyv, az északiban Kolozsvár címere. Az orgonakarzat baloldali harmadának zárókövén a templom egyik építőjének mesterjegye, a középső harmad zárókövén pedig a háromszögletű pajzsban keresztvégű templomi zászló látható: négyzetalakú, a közepéig négyszer behasítva. A címer megfejtése egyelőre vitás. Az erdélyi nemes családok között a Tholdalagi családnak van templomi zászló a címerében s ez a család meglehetősen sokat szerepelt a város történetével kapcsolatos okmányokban. Lehet, hogy a templomépítésben részt vettek s ezért kapták ezt a címert.⁹³ A szentély két 1489-es záróköve, amelyeknek egyikén az évszám, a másikon pedig temperával festett mezőben aranyos Agnus Dei díszlik — mint említettük — az Erdélyi Múzeum kótárában látható. A déli hajó falán több sajtáságos plasztikai ábrázolással találkozunk. Közvetlenül a szentélyzáródás mellett címeres emléktábla ugrik elő a falból. Csúcsíves négyes karélyban pajzs tűnik fel, benne máltai kereszt felett ötágú csillag, két oldalán G és I betűvel. Két hasonló címert találtak: egyiket az egyház 1860-as években történt restaurálása alkalmával egy sírkövön, amely ma a padozat alatt van, a másik a Kossuth Lajos-utca 7. sz. ház kapuja felett van befalazva.⁹⁴⁻⁹⁵ (Ma unitárius püspöki lakás.) Kis különbségek vannak e kettő, meg a déli hajó címere között. Ezek nem merőlegesen, hanem ferden dülve helyezkednek el, bár a betűk és a csillag megtartják függőleges helyzetüket, azokívül nem öt-, hanem hatágú csillag díszíti őket, s a betűk a kereszt ágához illeszkednek. Nem messze ettől a címertől, az ablak alatt gyámkőszerű elhelyezésben, bár egészen megokolatlanul, szárnyas oroszlán látható, felirat-szalaggal a nyaka körül. Az ajtó túlsó oldalán angyal áll, mint gyámkő. Az orgonakarzat elfalazott részének alsó szobájában a zárókövet szép heraldikus munka díszíti: bástya előtt fekvő oroszlán. A bástya felső szegélyén három orom között lörés nyílik, alatta két csúcsíves ablak, legalul pedig kapu vasráccsal. (7. kép.) A plébániaépületen az udvar felőli falba hasonló címer van befalazva, azzal a különbséggel, hogy a bástya felső része mellett G és S betű helyezkedik el kétoldalt. (8. kép.) Jakab Elek szerint a plébánia épületet Schleynig Gergely, Kolozsvárnak 1450 és 1481 közötti plébánosa építtette, tehát mivel a kezdő betűk is megegyeznek, valószínű, hogy a Schleynig Gergely címerével van itt dolgunk.⁹⁶ A templom dekora-

⁹¹ Kelemen: *Sf. Mihail din Cluj*.

⁹² Roth: *Die ev. Kirche in Mühlbach*, 20—22. l.

⁹³ Kelemen Lajos szóbeli közlése.

^{94/95} Sándor Imre: *Kolozsvár címeres emlékei*, I. 17—20. l.

⁹⁶ Sándor Imre: *A kolozsvári Szent Mihály templom műemlékei*.

17. kép. A templom főhajója és szentélye.

18. kép. A templom főhajója az orgonakarzattal.

tív plasztikai emlékeinek vizsgálata alkalmával nem hagyhatjuk figyelmen kívül az orgonakarzat mellvédjének halhólyagos díszítését sem, amely a külső oldalon vonul végig, ahol pedig a felvezető lépcső párkányául szolgál, ugyanaz a minta áttört alakban jelentkezik.

Stílusának eredete.

A csarnoktemplom legegyszerűbben a román stílus korszakában Franciaországban fordul elő. Innen jut Westfáliába és Szászországba. A gótika korszaka alatt Ausztriában nagy népszerűsége tesz szert és a városi plébánia templomnak szinte általánosan elfogadott példájává válik. A magyar gótikában is igen kedvelt formája volt a templomépítésnek. Gótikus magyar csarnoktemplom például a pesti plébánia templom, ma belvárosi templom, az esztergomi bencés templom, a lőcsei Szent Jakab templom, vagy a soproni plébánia-templom. Erdélyben megemlíthető a besztercei plébánia-templom, a segesvári úgynevezett hegyi templom és a brassói Fekete-templom.⁹⁷ Az egykori magyarországi csarnoktemplomok megegyeznek abban, hogy kereszthajójuk nincs, a szentélyzáródás rendszerint a hat vagy nyolcszög három oldalával történik, két homlokzati torony szerepel tervükben, de ezek közül legtöbbször csak az egyik, rendszeren az északi épült fel.⁹⁸ Kevés és aránylag keskeny ablak bontja csak fel falaikat, s a nyugati gótikus templomokhoz képest plasztikai díszük szegényes.

A Szent Mihály templom, amint láthatjuk, nagyjában alkalmazkodik a Magyarországon elfogadott típushoz. Kereszthajója nincs, mint ahogy nincs sem a brassói Fekete-templomnak, sem a pesti plébánia templomnak, vagy általában a többi magyar gótikus templomnak sem. A szentély záródása nagyon egyszerű, a nyolcszög három oldalával történik. A Fekete-templom sokszögű szentélyzáródása, vagy a pesti plébánia templom kórusjárata ritkaságszámba megy.

A Szent Mihály egyház terveiben is eredetileg két homlokzati torony szerepelt. Erre vallanak az erőteljes támpillérek a homlokzaton és az orgonakarzat alatt. Már Eszterházy, az első szakember, aki a templommal foglalkozott, észrevette ezt.⁹⁹ Szerinte mind a két torony fel volt építve. A már említett Van der Rhye-féle kép¹⁰⁰ alapján Eszterházy véleménye nem fogadható el kétségtől valószínűnek. A metszet a templomot északnyugati tornyával mutatja, bár oly szög alatt látszik, hogy elképzelhető az egyik toronynak a másiktól való elfedése. Az 1617-ből származó rézmetszet szerint az egyház első tornya a homlokzati falból kiépített négyyszögű torony volt, erkéllyel és a sarkain fiatornyocskákkal, nagy napórával, hasonló a medgyesi és a brassói plébánia templomok tornyához. Rendszerint a tornyot a templom felépítése után húzták fel, ami a Szent Mihály templom esetében a

⁹⁷ E. Kühlbrandt: *Die ev. Stadtpfarr Kirche A. B. in Kronstadt*, 10. l.

⁹⁸ U. o. 12. l.

⁹⁹ Eszterházy, i. m.

¹⁰⁰ Jakab Elek közölte *Kolozsvár történetének képes mellékletében* (V. köt.)

XV. század közepére tehető s ez az idő megfelel az erdélyi négyszög-tornyok építési idejének.¹⁰¹ A Van der Rhye-féle metszeten, — mint említettük, — csak az északi torony látszik. A templomon belül a déli torony alja jobban el van különítve és jobban megalapozottnak tűnik fel. Sőt az 1630-as villámcsapással kapcsolatban a krónikás a nagyobbik tornyot említi. Igaz ugyan, hogy ez a megkülönböztetés vonatkozhatott a templom mellett külön állott kisebb templom tornyára is.¹⁰² Szóval Eszterházy véleményének, hogy mind a két torony meg volt, van valószínűsége. A Van der Rhye-féle formájában a torony a XVII. századi nagy égésig maradt, mert a következő században Bíró János, Kolozsvár akkori plébánosa, újra felépíttette, mégpedig a kor ízlésének megfelelően, barokk sisakkal.¹⁰³ A torony barokk formájának a képe, a kolozsvári asztalosok 1759-beli szegélydíszen maradt reánk, Szakáll János rézmetszetében. A következő században földrengés rongálta meg annyira, hogy le kellett bontani.

A Szent Mihály templom éppúgy, mint általában a magyar építészet, nem használta fel a gótikától nyújtott fallazítási lehetőségeket. Keskeny és nagyon egyszerűen tagozott ablakai vannak. Plasztikai díszítése is nagyon szegényes. A középkor felfogása szerint a művészet célja a tanítás volt. Mindent, amit az embernek hasznos ismerni, a világ történetét a teremtéstől kezdve, a vallás tételeit, a szentek példaadását, az erények hierarchiáját, a különböző tudományokat, művészeteket és mesterségeket a templomok üvegablakairól és az előcsarnokok szobrairól tanulta meg. „A katedrális megérdemelné azt a megható nevet, amelyet a XV. századi nyomdászok adtak egyik könyvüknek: a szegények bibliája“, — írja Emile Mâle.¹⁰⁴ A mi szegényeink már abban az időben szegényebbek lehettek az akkori idők nyugati országainak szegényeinél. Templomaink plasztikája igen keveset nyújtott tanulságul. Már említettük, hogy mindössze két szobor maradt meg és tudunk még kettőről, a letöredezett Mózes szoborról és az 1401-es bullában említett Krisztust az olajfák hegyén ábrázoló reliefről. A Szent Mihály egyházat, még a többi erdélyi templomokhoz képest is, nagyobb balsors üldözte szobrainak megőrzésében. A brassói és szászsebesi plébánia templomokon nagyobb számban maradtak meg szobrok.

Ma nagyon nehéz lenne megmondani, hogy a Szent Mihály templom eredeti ablaküvegei milyenek lehettek. A középkori magyar üvegfestészetnek amúgy sem maradt nagyobb méretű és ép emléke, sőt még az apróbb töredékek is rendkívül ritkák. Arról, hogy ez a mesterség nálunk is virágzott, inkább írásos adatokból tudunk, mint meglévő tárgyakból. A Szent Mihály templom mostani ablakai kivétel nélkül mind a múlt századból vagy ennek a századnak az elejéről valók.¹⁰⁵

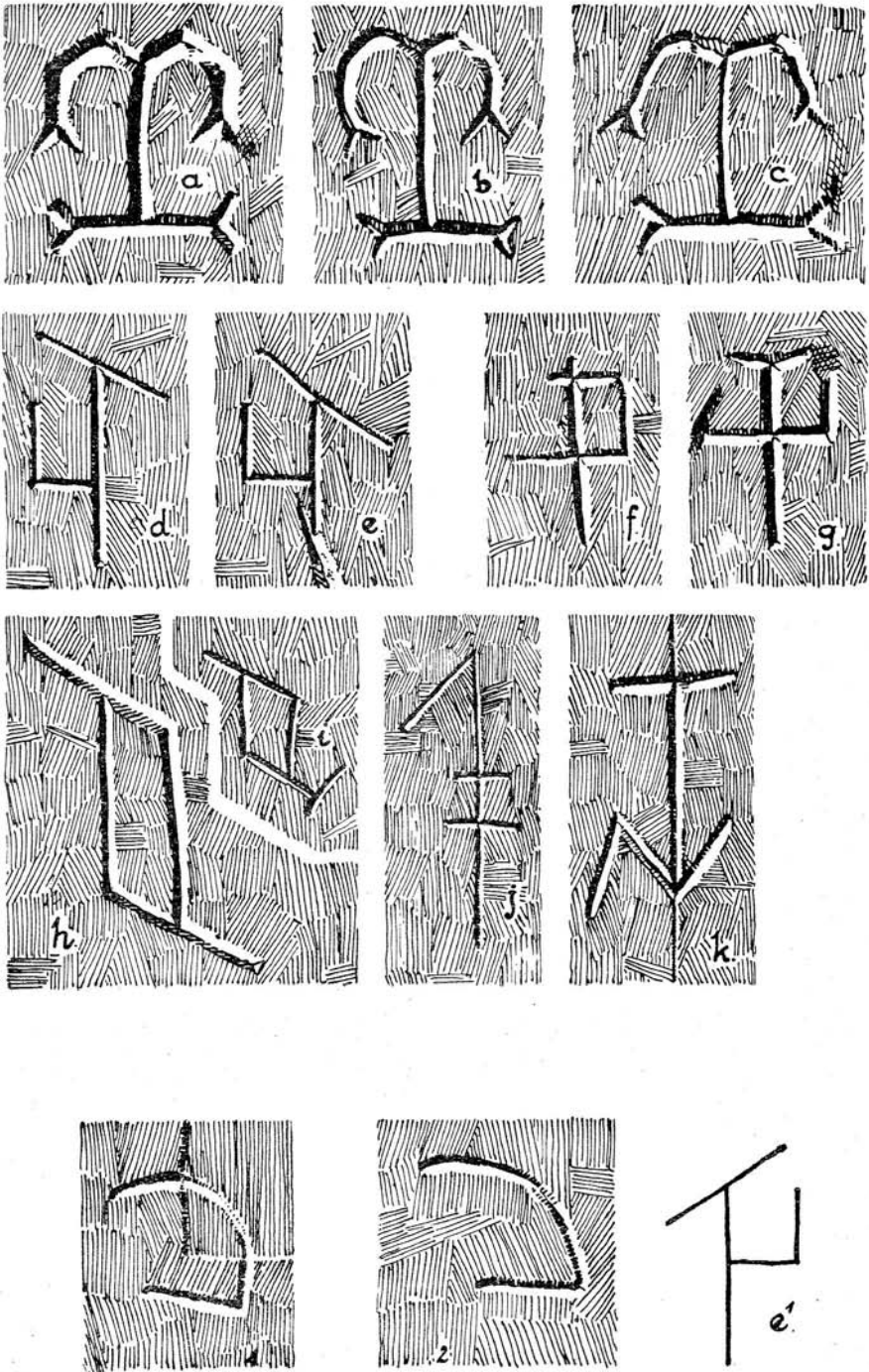
¹⁰¹ Kelemen: *A kolozsvári Szent Mihály templom tornyai*, 28. l.

¹⁰² Gróf Mikó Imre: *Erdélyi történelmi adatok*, IV. Segesvári Bálint krónikája, 197. l.

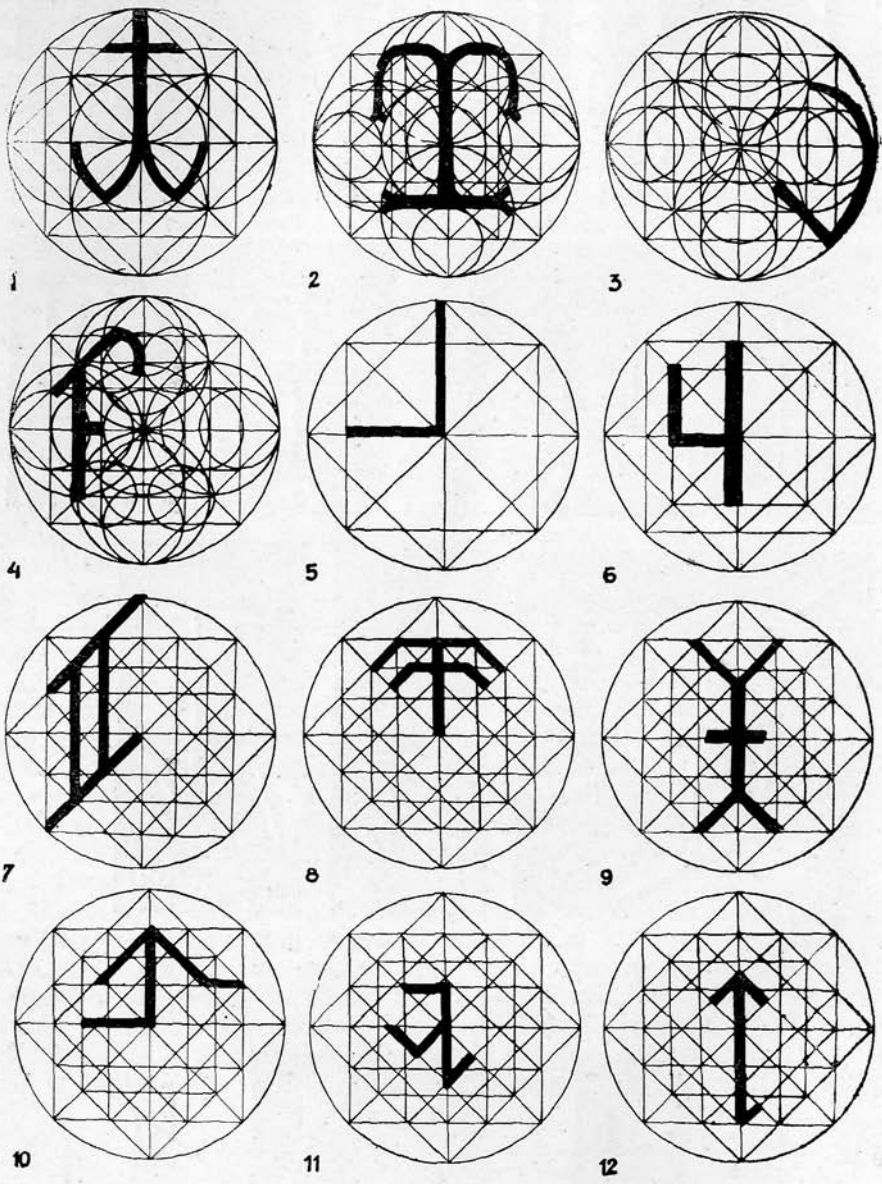
¹⁰³ Bíró József: *A kolozsvári Szent Mihály templom barokk emlékei*, 41—43. l.

¹⁰⁴ Emile Mâle: *L'art religieux du moyen-âge*, 1. l.

¹⁰⁵ A plébánia templom leltára.

19. kép. A templom kőműves-mesterjegyei.

20. kép. A templom kőműves-mesterjegyei. (1.—12. sz.)

Ritkaság számba megy az egyház szép csillagboltozata, ami nemcsak Magyarországon, de külföldön sem gyakori. Magyarországon inkább a keresztboltozat volt a szokásos.¹⁰⁶ Még leginkább Spanyolországban fordul elő a csillagboltozat, csak sokkal mesterkétebben tovább fejlesztve. A templom építészeti különösségei közé tartozik a híres kétorsós esigalépcső,¹⁰⁷ amelyen két ember fel- és lemehet a nélkül, hogy találkoznának. Hasonló emlékek találhatók a kassai Szent Erzsébet templomban (az úgynevezett királylépcső) és a segesvári hegyi-templomban.

A templom alaprajzi furcsaságai, az egyes részek különböző díszítése, az építészeti szempontból megokolatlan részek hosszú időn át tartó építésre vallanak. Kétségtől a szentély a legrégebb része a templomnak.¹⁰⁸ A hajókhoz képest kicsi. Valószínűbb, hogy egy megnagyobbított terv szerint építették hozzá a főhajót, mint eredetileg tervezték. A szentély a maga egyszerűségében a korai gótika szellemét sugározza. Külső támpillérei díszítés nélkül valók, a belső támpillérek növénydíszes oszlopfejekben végződnek, ami csak a korai gótikában fordul elő és már a XIV. században a geometrikus formák kezdik kiszorítani. A hajók már egy megnagyobbított terv szerint készültek, a köztük és a szentélyfal közötti szintkülönbséget egy ferde taggal kötötték össze. A déli fal stílusa nagyjában egyezik a szentély stílusával, támpillérei époly egyszerűek, s belső pillérei oszlopfejekben végződnek, növény- és állatdíszel. Valószínűleg ezek a részei épülhettek a templomnak a XIV. században. Sajátságos, hogy a déli oldal fő- és kiskapuján két oly típusú mesterjegyet találtak, amelyek a kassai dómnak két ugyanilyen típusú jegyéhez hasonlítanak. (Kolozsvárt 21. kép 21. és Kassán 22. kép 30. e., valamint Kolozsvárt 21. kép 19. és Kassán 22. kép 30. b., továbbá az alsó részekben mindenütt előforduló L jegyek). Általában az északi falat szokás a kassai páhollal kapcsolatba hozni.¹⁰⁹ Ennek építési ideje is inkább megfelel a kassai Szent Erzsébet templom építése idejének. (XV. század eleje). A déli oldal stílusa szerint régebbi s az okmányok is azt bizonyítják, hogy a templomépítés már a XIV. század második felében folyamatban volt, tehát jóval a kassai dóm megkezdése előtt. A jelek nem sokat bizonyítanak, a mesterek, akikhez tartoztak, épügethettek Kolozsvárról Kassára, mint fordítva. Az északi oldalnál a kassai dómmal való hasonlóság sokkal nyilvánvalóbb. Az északi kapu, mint már említettük, nagyon hasonlít a Szent Erzsébet templom nyugati kapujához. Ugyanolyan szögletes a keret, sarkokhoz kapcsolódó fiálékkal, ugyanolyan a mérműves és leveles díszítés. A támpillérek is szemben a déli oldal egyszerűen tagolt támpilléreivel, — fiálékkal, piramisokkal és bordázattal vannak díszítve. Legkésőbbi része a templomnak az orgonakarzat, a hajdani tornyok alapjaival. A párkányzat frize itt háromkarélyos, az oldalfalaké halhólyagos. A halhólyagos motívum korábbi keletű, a háromkaré-

¹⁰⁶ Ipolyi: *Műtörténeti tanulmányok*, 44. l.

¹⁰⁷ *Archaeológiai Értesítő*, 1872. VI. 266. l., szó van a csigalépcsőről.

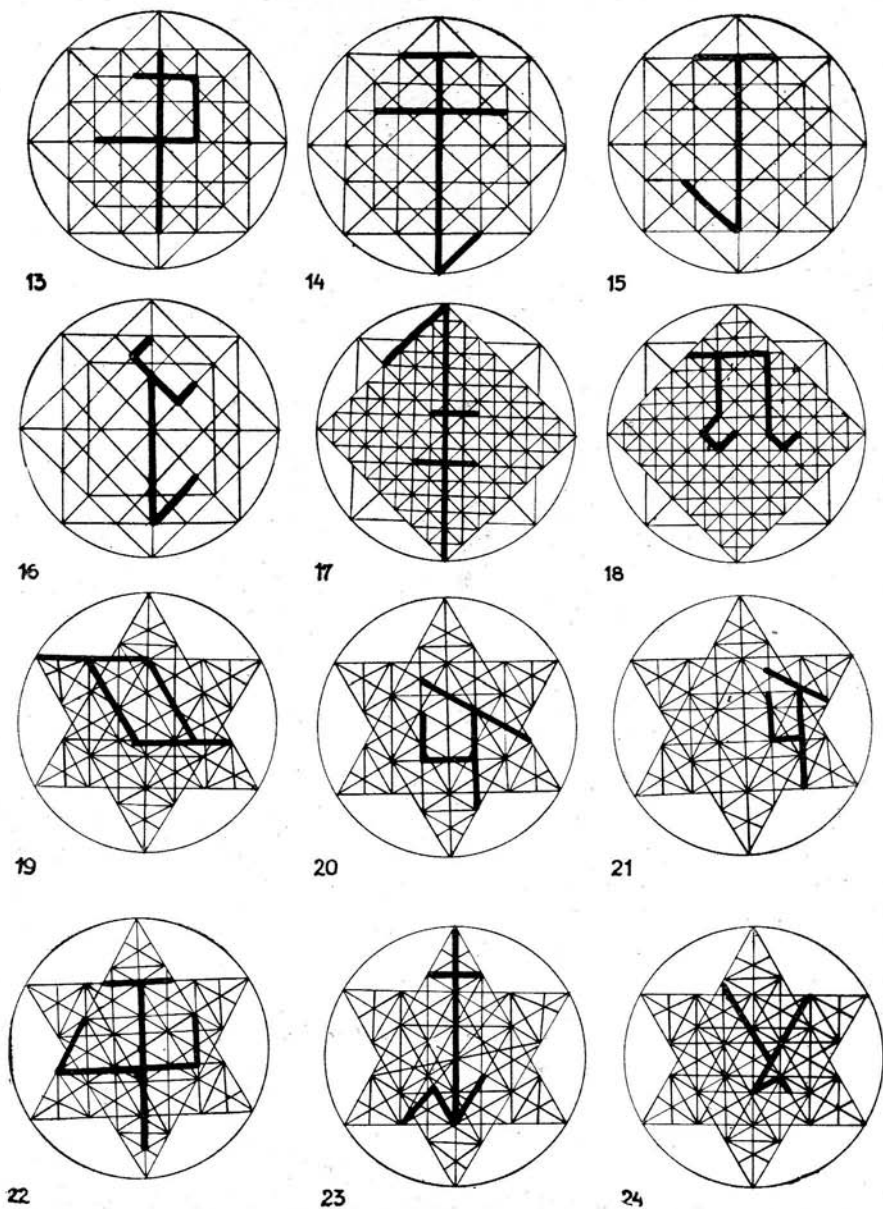
¹⁰⁸ Roth: *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen*, 99. l.

¹⁰⁹ Roth: *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen*, 28. l., 99. l.

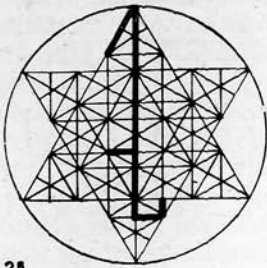
lyos már késői gótika stíljét mutatja. Támpillérei erőteljesebbek az oldalfalak támpilléreinél, formaadásuk egyezik az északi oldaléval. Nem lehetetlen, hogy az egész orgonakarzat későbbi, XV. századi bővítés. A homlokzati friz kétségkívül későbbi eredetre vall, ezenkívül a főkapú különös elhelyezése és megcsontított díszítése is valószínűvé teszi az egész homlokzat XV. század eleji voltát. Érthetetlen a sekrestye felett a szentély falán feltűnő háromkarélyos párkányzati friz. Megjelenésére semmi elfogadható magyarázatot nem sikerült találni. A templom barokk-kori átalakításairól már megemlékeztünk. Ekkor boltozták újra a szentélyt és a diadalívet átépítették. Több egymásutáni átépítés nyoma látszik az orgonakarzat elfalazott harmadán, de írott források erről nem emlékeznek meg.

Mesterjegyei.

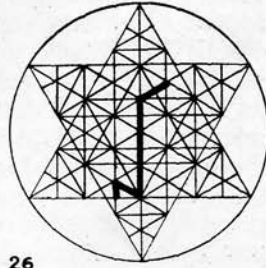
A kolozsvári Szent Mihály-templomról eddig 34 jegyet sikerült összegyűjteni, ami a kassai vagy brassói százon felül talált jegyekhez képest nagyon kevés. Nagy akadály a fal bemeszelt volta. A mészréteg alatt kétségkívül még nagyszámban találhatók ilyenek. Az említett harmincegy jegy közül tizennégyről pontos méreteket vettek fel. (19. kép.) A jegyeket itt is, mint általában mindenütt, a szerkesztés szempontjából fontosabb és nehezebben kidolgozható részeken találtuk: ajtóbélleteken, záróköveken, támpilléreken. A legdíszesebb közöttük az orgonakarzat baloldali harmadának zárókövén található. Ez méreteivel is kitűnik a templom többi jegyei közül s a bécsi rendszerhez tartozik. (20. kép 1. sz.) A déli főkapun tizenkét mester jegye található, közülük három egyforma, a bécsi kulcsához tartozó (19. kép: a, b, c, sz., 20. kép: 2.), a másik három nagyon hasonló a kölni rendszerhez, ezek közül a két oldal-bélleten elhelyezettek tökéletesen megegyeznek és egymásnak tükörképei (19. kép: e, é, sz., 21. kép., 20. sz.), a harmadik a középső oszlopon kissé eltér tőlük. (19. kép: d. sz., 21. kép 21.). Még három kölni rendszerhez tartozó jegy látható itt (19. kép: h. sz., 21. kép 19. sz., 22. kép 25.), azonkívül kettő a strassburgi (20. kép 6. sz., 21. kép 17. sz.) és még egy a bécsi rendszerhez tartozó jegy (20. kép 4. sz.) jelenik meg, amelyről pontos méret nincs. A déli kis ajtón két jegy tűnik fel; egyik a quadraturába talál (19. kép j. sz., 21. kép 17. sz.), a másik a triangulaturába. (19. kép i. és 21. kép 19. sz.) Ez a második nagyon hasonlít a déli főkapu egyik jegyéhez. Az ablak-bélleteken és támpilléreken hat jegyet sikerült felfedezni; közülök három a kölni (21. kép 24. és 22. kép 26., 27. sz.), a másik három pedig a strassburgi rendszerhez igazodik (20. kép 7., 8. és 21. kép 18. sz.). A déli oldal három nagy ablakának a bélletén barna körben fölcseres jegyek vannak beléfestve (23. kép). A nyugatról számított második nagy ablak bélletén T. A. és T. L. betű helyezkedik el egy körülbelül 15—20 centiméter átmérőjű körben. A következő ablakon kelet felé T. betű áll, alatta STF. betűk összefonódva. A harmadik jegyet a déli kaputól keletre eső ablakon találjuk. A kört ez alkalommal négyzet veszi körül. A monogramm a T. P. betűket

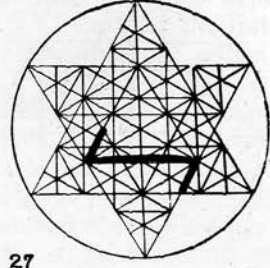
21. kép. A templom kőműves-mesterjegyei. (13.—24. sz.)

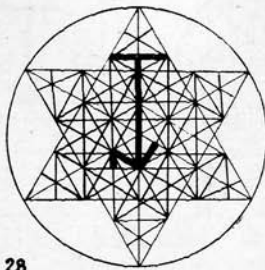
25

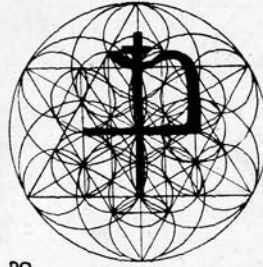
26

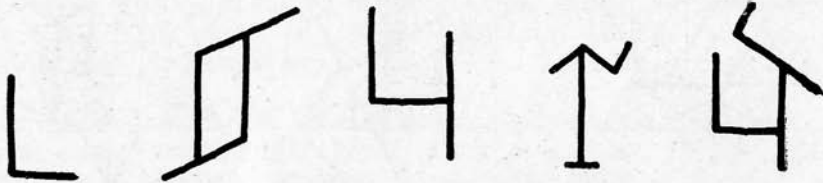
27

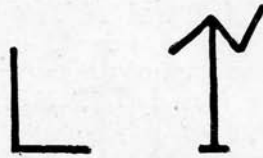
28

29

30

31

22. kép. Kőmíves-mesterjegyek.

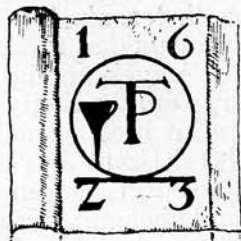
(25.—29. sz. a Szent-Mihály templomból, 30.—31. sz. a kassai Szent Erzsébet székesegyházból.)

mutatja, ettől balra kis tölcser látható. Különös érdekessége ennek a tölcseres jegynek, hogy évszám is van rajta, a négyzet és a tányérsarok szeleteiben elhelyezve: 1623. Kelemen Lajos az évszám, a monogramm és a városi számadáskönyvek adatai alapján ennél a jegynél Tölcseres Péterre következtet.¹¹⁰ A szentélyen mindössze egyetlen egy, a strassburgi rendszert követő kőfaragó jegyet (20. kép, 8. sz.) találtak. Az északi oldalon is épügy, mint a délin, a legtöbb jegyet a szabadon hagyott kapun találjuk: két négy karélyosat (20. kép, l., 2., 3. sz.), kettőt a quadraturából (19. kép, f, 21. kép, 13., 14. sz.), kettőt pedig a triangulaturából (19. kép, g, k, 21. kép, 22., 23. sz.) és egy háromkarélyosat (22. kép, 29. sz.). A két négykarélyos jegy nagyon hasonlít egymáshoz és egymásnak megfelelően az ajtó két béléteré vésték be őket; egyik a másiknak tükörképe. Ezen az ajtón van ezenkívül az egyetlen háromkarélyos jegy az egész templomon. A homlokzat felső támpilléreken három strassburgi jegy helyezkedik el (20. kép, 10, 11, 12.). Az egyik nagy ablakon egy strassburgi rendszert követő jegy található. (21. kép, 16. sz.).

A megmért jegyek nagysága elég egyöntetű, 3–6 cm.-ig terjed, kivéve a már említett jegyet az orgonakarzat alatt, amely sokkal nagyobb.

Nagyságuk után az érett és késői gótika korához tartoznak. Elég pontosan és gondosan vannak kidolgozva, egyeseknél a csatornák háromszögalakra formázva, ami szintén az aránylag késői keletkezésre jellemző. Amint láthatjuk, a jelekből levonható következtetések egyeznek az oklevelek által nyújtott adatokkal, amelyek a templom építését a XIV. század közepétől a XV. század közepéig határozzák meg. Magyarországon, ahová később jutott el a gótika, de a XV. században, sőt a XVI. században is virágzásban volt, a kolozsvári templom viszonylag a korábbi gótikához tartozik.

A jegyek legnagyobb része a strassburgi kulcshoz tartozik, mégpedig nem az egyszerű, hanem az összetettebb rendszerhez, amelyet Fröde harmadik és negyedik rendszernek nevez.¹¹¹ Számunkra fontosabbak a bécsi kulcshoz tartozó jegyek, amelyek aránylag nagy számban és a legfeltűnőbb részekben fordulnak elő. Hét darab bécsi jegyünk van, a legdíszesebb az orgonakarzat zárókövén, négy a déli főkapun és kettő az északi főkapun. Magyarország a teleprendtartások szerint a bécsi építőpáholly alá tartozott,¹¹² ezért valószínűleg a bécsi anyakulcs

23. kép.
Tölcseres jelvények
a templom ablakairól

¹¹⁰ Kelemen Lajos: *Tölcseres-jegyek a kolozsvári Szent Mihály templomán*, 60. l. A kolozsvári Szent Mihály egyház-émlékfüzet.

¹¹¹ Fröde Vilmos: *Felső-Magyarország középkori épületeinek kőfaragó jelei*, 424. l. Magyar Mérnök és Építész egyesület közlönye. XXXIV. köt. XVIII. füzet, 199. évf.

¹¹² Rziha: *A német bauhütték tradíciói*.

szerint szerkesztette jegyeit. Ha tehát magyarországi épületen bécsi jegyet találunk, jogunk van feltételezni, hogy ott magyar mester dolgozott. Sőt Horváth Henrik véleménye szerint a magyarországi épületeken, többek közt Kassán, sőt magán a bécsi Szent István dómon talált strassburgi jegyekből arra lehet következtetni, hogy ezek a bécsi kulcs-hoz tartoznak. Tudniillik a bécsi kulcs nem más, mint a quadratura körvonallakkal tovább fejlesztve, amelybe az ugyanilyen rendszerű szögletes jegyek éppúgy beleillenek, mint a körvonaluak. Azonkívül a strassburgi építő-páhollyal még nem sikerült történeti kapcsolatokat kimutatni, a bécsi páhollyal annál többet, hogy Kassai Istvánon kívül, aki a bécsi Szent István templomon dolgozott, mást ne is említsünk.¹¹³ A strassburgi jeleken kívül igen gyakoriak a kölni jelek a magyarországi templomokon, mégpedig sohasem az egyszerűbb, hanem az összetettebb rendszerhez tartozók, amelyeket Fróde a második b. rendszerrel jelöl.¹¹⁴ A Szent Mihály egyházon a kölni rendszerbe illő jegy tizenegy található. A komplikáltabb jegyek használata szintén a XIV. és XV. századra enged következtetni.¹¹⁵ Ne felejtjük el az egyetlen háromkarélyos jegyet, amely az egykori Magyarországon eddig feldolgozott templomokon szintén ritkaság. Ha a kolozsvári jegveket kulcsuk alapján összehasonlítjuk a Fróde által összegyűjtött kassai jegyekkel, azt találjuk, hogy a nála előforduló, I.: I. b.; I. c.; II. b.; III.: III. a.; III. b.; IV. a.; kulcs szerint készült jegyek előfordulási ideje¹¹⁶ a felvidéki templomokon (Kassa, Bártfa, Eperjes stb.), a XIV. század közepétől a következő század végéig tart, ami nagyjában megfelel a Szent Mihály egyház építési idejének. Amikor hasonló jegyek kereséséről van szó, sajnos, igen kevés analógiát sikerült felfedezni. A brassói Fekete templom,¹¹⁷ a kassai Szent Erzsébet templom¹¹⁸ és a kolozsvári Szent Mihály templomnak főleg az alsó részén s a déli oldalán előfordulnak nagy durva I. alakú jelek, amelyek talán nem is lehetnek mesterjegyek, hanem csak egyszerű jelölések (20. kép 5. és a kassai Szent Erzsébet, valamint a brassói Fekete templom hasonló jegyei). A kassai Szent Erzsébet templomon mindössze négy hasonló típusú (20. kép 6., 10., 21. kép 19., 20., 21., 22. sz. és a 22. képen a kassai templom hasonló jegyei), a brassói Fekete templomon csak egy hasonló típusú jegyet sikerült találni (20. kép 10. sz. és 22. képen a kassai templom hasonló jegyei).

¹¹³ Dr. Horváth Henrik szóbeli közlései.

¹¹⁴ Fróde, i. m. 424. l.

¹¹⁵ Rziha, i. m.

¹¹⁶ Fróde, i. m. 423. l.

¹¹⁷ E. Kühlbrandt: *Die ev. Stadtpfarr Kirche A. B. in Kronstadt* (mesterjegyek első tábla első kép.).

¹¹⁸ A kassai Szt. Erzsébet templomnak dr. Mihalik Sándortól rendelkezésemre bocsájtott mesterjegyei, amelyeket édes apja, Mihalik József gyűjtött össze. Fróde, i. m. 423. l.

Művészeti emlékei.

A templom legrégebbi önálló műemléke a falképeken kívül az 1442-ben felállított Szent Mihály-szobor a főkapú timpanonján. (24. kép.) Szent Mihály rövid pikkelyes páncélban áll, kissé jobbra hajolva, kétkézre fogott lándzsával dőf a lábainál heverő sarkány torkába. Hatalmas szárnyai kétoldalt szétterülnek. Arca kifejezéstelen és merev. A gyulafehérvári székesegyház hasonló tárgyú nagyméretű domborművéhez képest, mely legkésőbb a XIII. századból származik, sok haladást nem mutat. Formai felfogása száraz, ugyanez mondható el a címertartó angyalról is. A letöredezett Mózes-szobor szintén ebből az időből való lehet, amit az igen hasonló, gótikus minuszkulákkal kezelt felirat bizonyít. Nem sokkal későbbi lehetett a csigalépcső melletti piléren álló fejetlen szobor, amelynek pontos stíluskritikai meghatározását megközelíthetetlen magasságban való elhelyezése megnehezíti. (15. sz. kép.) Egy, ezeknél jóval korábbi domborműről értesít IX. Bonifác pápa 1401 jún. 3-án kibocsátott bullája. E szerint a templom oldalán felállították azt a kőből faragott csoportot, mely az olajfák hegyén imádkozó Krisztust ábrázolja. „*Cum itaque, sicut accepimus, in latere-parochialis ecclesiae beatis Michaelis Archangeli de Colosvar, Transilvaniae diocesis, quaedam ymago domini nostri Jesu Christi, sicut oravit ad Patrem nostrum Omnipotentem in Monte Oliveti in Coena Domini, in honorem redemptoris nostri Jesu Christi ex lapidibus sculpta, existat, ad quam magna concurrat populi multitudo.*“¹¹⁹ Az oklevélből kiderült, hogy nem annyira egyetlen, zárt szoborról van szó, hanem inkább egy festőies, tájhátteres domborműről. A bullát Karácsonyi János ismertette és a szobrot kapcsolatba hozta az Olajfák hegyén imádkozó besztercebányai Krisztus-csoporttal.¹²⁰ Erdélyben a szászsebesi és a szebeni ev. templomokon találkozunk hasonló ábrázolásokkal, bár ezek Róth megállapításai szerint, a XV. század elejéről valók, tehát egy jó századdal későbbiek.¹²¹ Hogy a kolozsvári szobor-csoport milyen lehetett, ennek megállapítására semmiféle támpont nem áll rendelkezésünkre. A nagyobb szabású, mozgalmasabb besztercebányai kompozíció a késői gótika jellegzetességeit mutatja. Kétségtelen, hogy az elpusztult kolozsvári mű a korábbi szigorubb és kötöttebb stíluskorszak emléke volt. Ennyit tudni róla, ha minden egyéb ismeretlen is.

Falfestmények.

A templom történetének első korszakából valók lehetnek a Rómer Flóristól felfedezett falfestmények is. Az orgonakarzat elfalazott harmada alsó szobájának északi és nyugati falán helyezkednek el. Rómer figyelme 1864 aug. 25-én fordult feléjük, amikor a vakolat egy része le-

¹¹⁹ *Monumenta Vaticana*, IV. 334. l. CCCCIV. 1401. jún. 3.

¹²⁰ Karácsonyi János: *IX. Bonifác bullái*, 496. l. Századok, XXIV. évf. Bp. 1891.

¹²¹ Roth: *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen*, 64. ábr. 27.

hullott s néhány helyen a festés felbukkant. Két évvel később kezdett neki a vakolat lebontásának. Ebben ketten segédkeztek neki. Kiszabadtották az északi falat és a nyugati fal egy részét.¹²² Az északi fal boltívét a Golgota tölti be, alatta három jelenet látható Krisztus kínszenvedéseiből: Krisztus Kaifás előtt, a töviskoronázás, Krisztus ostorozása. A nyugati ablak mellett Ecce Homo ábrázolás tűnt elő. Ezeket említi Rómer. Rajtuk kívül még egy jelenet található a nyugati falon: Krisztus mint a világ bírása, vagy az utolsó ítélet. Nem tudni, hogy ez utóbiról miért hallgat Rómer. Ezeken kívül még egy nagyon töredékes képsorozat található az északi fal alsó részén. A képek tárgya tehát a szokásos passzió sorozat.

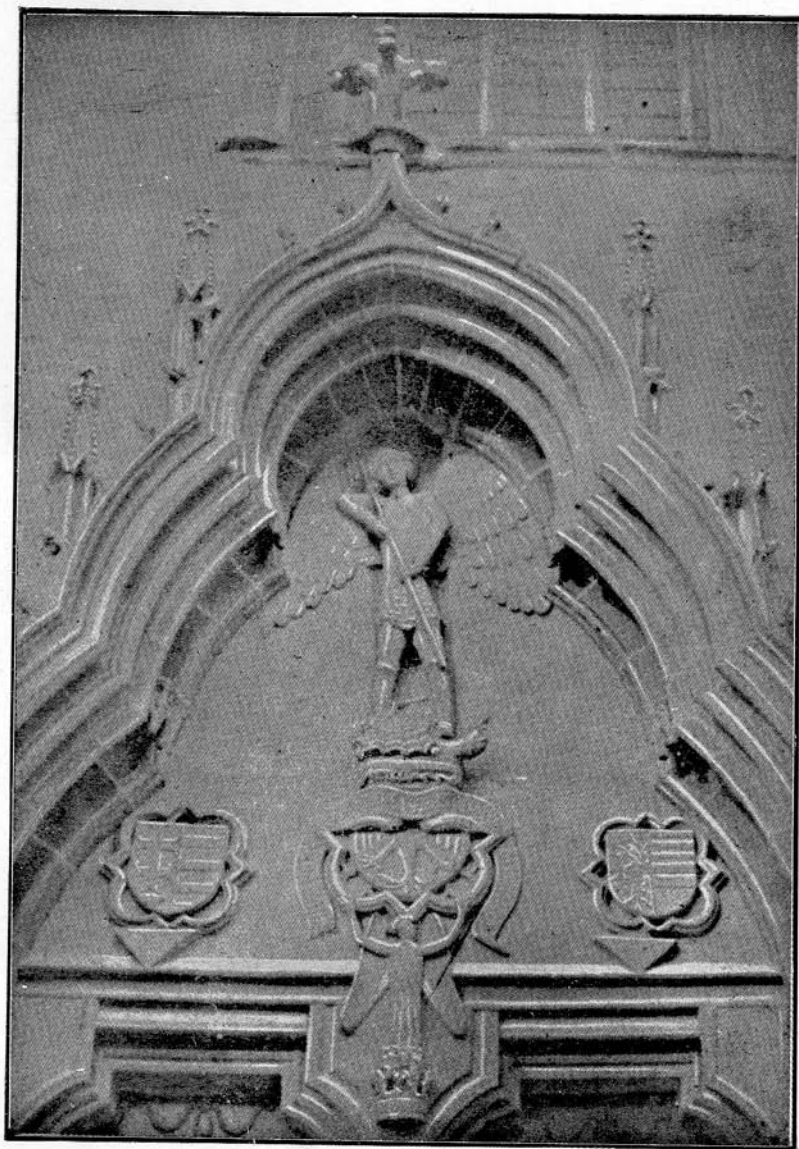
A falfestmények a fal nedvessége, meg a lehámozás következtében nagyon megrongálódtak. A színek erejüket veszítették, de még így is feltűnő a sok világos szín használata. Az első alsó kép tárgya: Krisztus Kaifás előtt (26. sz. kép). A kép középpontjában áll Krisztus bő köpenyben, glóriával feje körül, kezei összekötözve. Arca féldoldalt fordul a nézők felé, hosszú haja, bajusza és szakálla van. A poroszlók botokkal ütlegetik s Krisztus az ütések súlya alatt meggörnyed. Kaifás a balsarokban ül, fején csúcsos süveget visel, baljában jogart tart, jobbával Krisztus felé mutat. Rómer ezt az alakot Pilátusnak tartotta, holott a kézmosót tartó apród hiánya és a kalap kétségtelenné teszi, hogy Kaifással van dolgunk. Szűk ruhát és csőrös orrú cipőt visel, bő köpenye szép körvonalba fogja össze alakját. A katonák arca és arcjátéka durva. Az ellentét erős köztük és Krisztus finom, megtört alakja közt. Öltözetük rövid ruha, fémövvvel, szűk nadrág, hegyes orrú cipő. Baloldaltól a szélső orrvédős sisakot hord, mely a XIV. századra és a következő elejére jellemző s ugyanezre jellemző a fémövek alkalmazása. Hasonlók kerültek elő igen nagy számban a Kecskemét környéki sírokból s ma a kecskeméti múzeumban láthatók.

A középső kis kép Krisztus töviskoronázását mutatja. A pribékek a hönök alá helyezett bottal nyomják a töviskoronát az Üdvözítő halántéka köré. Jézus baljában nádbuzogányt tart, zilált haja vállára omlik. Az arca nagyon elmosódott, általában az egész kép erősen megrongálódott.

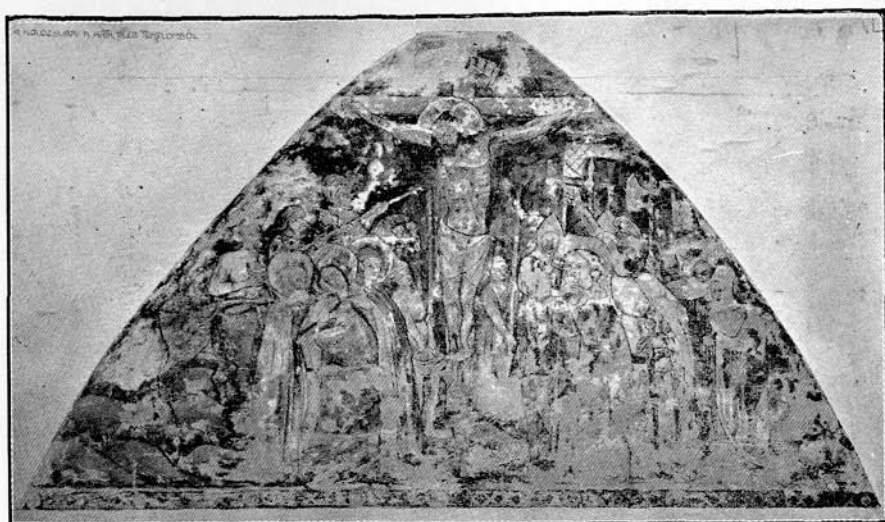
A harmadik kép tárgya Krisztus ostoroztatása. Krisztus középen áll oszlophoz kötözve, derékig ruhátlan testét vércseppek borítják. Jobbra két, balra egy poroszló emeli ütésre az ostort. A kép bal szélén a zsidó főpap áll, fején hegyes süveggel. A kínzástól megtört Üdvözítő szinte lecsúszni látszik az oszlopon, melyhez kötözve van. A pribékek öltözete póriasan egyszerű, csőrös cipő helyett bocskort viselnek.

A bemutatott képek felett a boltív egész mezejét a Kálvária sok alakos jelenete tölti be. (25. sz. kép.) A falkép alakja derékszögű háromszög, mely az átfogón áll. Középen Krisztus függ a kereszten. A feliratból csak az R. I. betűk maradtak meg. Krisztus ábrázolása a szokásos. A testét borító vércseppek stilizáltak, szögekkel átvert kezeiből is vércseppek hullanak a kereszt töve felé. A kereszt két egyenlő részre

¹²² Dr. Rómer Flóris: *Régi falképek Magyarországon*, 114. l.

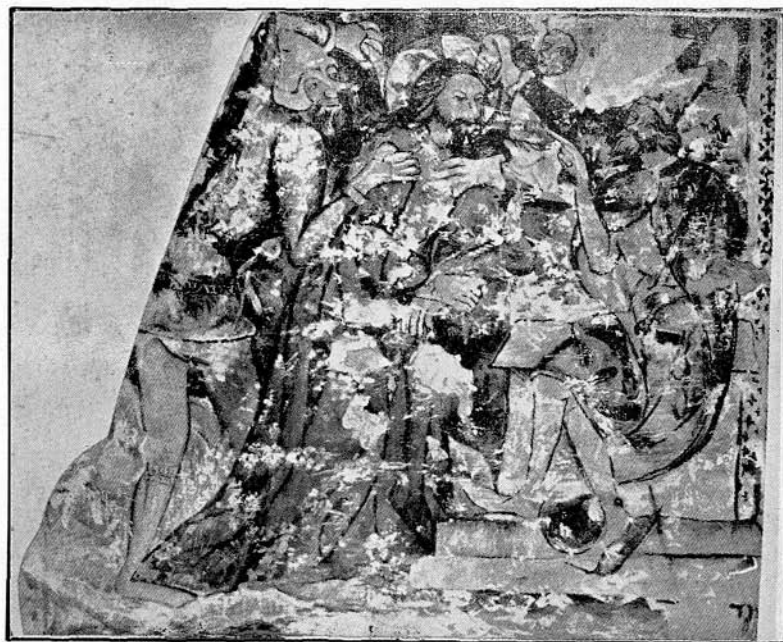

24. kép. Szent Mihály szobra a főbejárat timpanonjában.

25. kép. Kálvária.

Falfestmény az orgonakarzat szobájából.

26. kép. Krisztus Kaifás előtt. Falfestmény az orgonakarzat szobájából.

osztja a képet. Tőle jobbra a fájdalomtól megtört Szűz Máriát támogatja Magdolna és a másik Mária. Valamennyien bő köpenybe burkolva állanak, glóriával fejük körül; szépen elkülönített egységes csoportot alkotva. Mögöttük három lovas egy dárdával közösen nyitja meg Krisztus oldalát. A lovak ábrázolása naturalizmusra törekszik, néha az egyiknek a feje cégérszerűen bárdolatlan. A kép alján sziklák nyomai láthatók. Balra a kereszttől Szent János evangélista tördeli kezét. Közvetlenül a kereszt lábánál jobbról és balról egy-egy fiatal ember nyújtja Krisztus felé az ecetes vízben megmártott szivacsot. Szent János evangélista mögött köpenyes, kardos, szakállas római százados áll s a keresztre mutat. Mögötte lándzsás, zászlós katonák. A tájképi háttér ezen az oldalon — ha ugyan volt — sokkal inkább megrongálódott és elmosódott, mint a másikon. A tizenöt alakos kompozíció a csoportok ritmikus elosztása miatt sikerültnek mondható. Maga a jelenet annyira kötött az ikonográfia évszázadok óta kialakult hagyományai által, hogy az ismeretlen festőtől eredeti leleményt nem lehet várni. Feltűnik a típusok pompás, kissé durva jellemzése, az alakok markáns volta, a széles és tömpe orrok alkalmazása. Ez a többi képet is jellemzi és kétségtelenné teszi, hogy valamennyit ugyanaz a kéz festette.

A nyugati ablak melletti falsíkot az *Ecce Homo* képe tölti ki. A kép erősen rongált. Középpütt az Üdvözítő félalakja látható, amint a kereszt előtt áll. A kompozíció ikonográfiaiilag szokásos formában a Megváltó körül bemutatja a kínzószerszámokat és a passzióra vonatkozó szimbólikus személyeket és tárgyakat. A rongált képből elsősorban a kereszt felett jobbról kitekintő Szent Péter feje vehető ki, alatta a vödörrel és a lebegő kézzel, balról alul a zsidókalapos gúnyolódo fiatal férfi feje és a létra, melyen a kiszenvedett Üdvözítőt leemelték a keresztről. Az erős rongálódás miatt nem lehet látni a további szokásos jelvényeket, így a kelyhet ostyával, lándzsát, korbácsot, három kockát és a harminc ezüst pénzt. Szűz Mária alakja sem jelenik meg, mint a szimbólumokon általában szokott. Rómer feltételezi, hogy a térdelő alak Schleynig Gergely lehet, mert a szoba zárókövén az ő címere látható.¹²³ Az ilyen természetű *Ecce Homo* ábrázolásokon a donátornak semmi ikonográfiai szerepe nincs s ezért Rómer feltevése elesik.

A déli falon foglal helyet a Rómer által nem említett kép, melynek tárgya Krisztus, mint a világ bírása vagy az Utolsó Itélet. (27. kép.) Krisztus trónon ül, fogai között kétélű, német ízlésű, egyenes pallost tart, olyant, mint aminővel a XIV. és XV. században a magyarok is harcoltak. Alakját mandorla veszi körül. Tőle balra fenn két angyal harsonázik. Az angyalok az erősen rongált freskón már kivehetetlenek. Krisztus lábainál jobbról és balról szentek állanak. Utolsó Itéletnek nevezni a kompozíciót azért nehéz, mert hiányzik az üdvözültek kara s hiányzanak a pokolba taszítottak. A freskó mégis e jelenetre utal, midőn Krisztust, mint bírát mutatja be. A fogai között kardot

¹²³ Rómer: *Régi falképek Magyarországon*, 117. l.

tartó Krisztus ikonográfiailag ritka, de nem szokatlan ábrázolás. Nálunk még a poprádi templomnak diadalívén fordul elő, egy falképen, amelyet Divald Kornél XIV.—XV. századnak tartott s amely pontosabban 1350 körül készülhetett.¹²⁴ Ez a példa is mutatja, hogy ilyféle ábrázolás nálunk is meggyökeresedett. Annak idején, a falképek pusztulása előtt, biztosan több is akadt ebből a fajtából.

Rómer megfeledezett még arról a hosszú ciklusról, mely az említettek alatt húzódik; legalul foglal helyet és rendkívül rongált. A képsorozat egyes tagokra oszlik, köztük látható, vagy inkább sejthető balról jobbra az utolsó vacsora, majd jóval odébb Judás csókja s végül az Olajfák hegye. A freskó kétharmada teljesen megsemmisült, az említett jelenetek is csak apró töredékekből gyaníthatók.

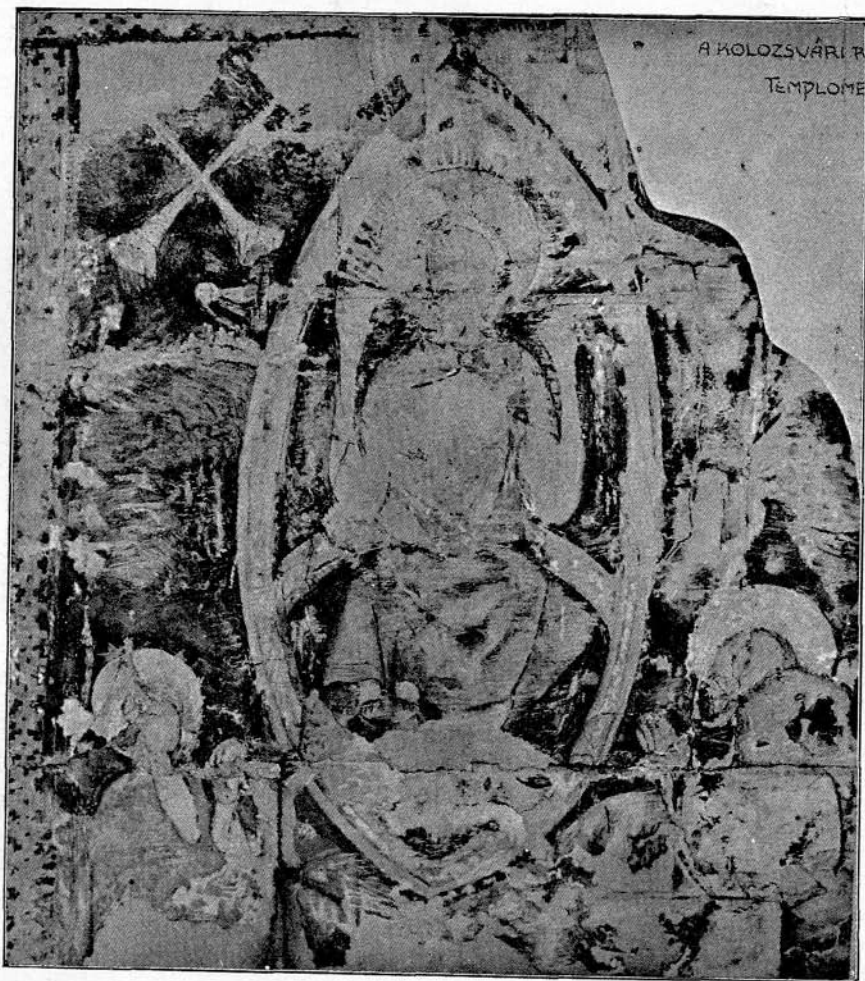
Valamennyi ismertetett falképről jó színes vízfestmény másolatot őriz a Magyar Műemlék-Bizottság. Gróh István készítette 1904-ben. Maguk a falképek ma is ugyanolyan állapotban vannak, mint a vízfestményen. Lezárt helyiségben lévén, nem romoltak tovább.

Ismeretlen mesterük a XIV. századi magyar festészet egyik érdekes és egyéni képviselője. Műveiből néhány itt kerül először bemutatásra, mert az irodalom velük eddig nem sokat törődött. Mesterüknek a finomságok iránt nincs érzéke. Részben még dekoratív értelemben alakítja a formákat, másrésztől azonban az ébredező naturalizmusnak is engedményeket tesz. Tipusai durvák, gyakori a tömpe orr, széles száj, még a női arcok is inkább kemények és jellegzetesek, mint szépek. A ruhák hatalmas redőkben omlanak a földre. A kezek és lábak elnagyoltak és durvák. Maga Krisztus alakja sem ment ettől az élesen jellemző ábrázolástól. Az ismeretlen festő nem tartozott kora jelentékenyebb mesterei közé. Stílusa szerint a német-középeurópai áramlathoz kapcsolódott, melyet a művészettudomány sokáig eseh stílusnak nevezett. Azóta világossá vált, hogy ez a stílus nemcsak Csehországban, hanem Ausztriában, Lengyelországban, Sziléziában és Magyarországon egyaránt virágzott s az emlékek nem vallanak arra, hogy Csehország lett volna a kezdeményező, a stílusalakító. A falfestmények színezése is, a világos harmóniák mellett erős ellentétes színek alkalmazásával erre a kultúrkörre vall. E jellegzetes mester egyéb munkáit ezideig nem sikerült felfedezni. Korukat a templom építése eleve meghatározza, de stílusuk is elárulja, hogy 1420—30 körül készültek.

Sekrestyeajtó.

A freskókon kívül a Szent Mihály templom legszebb, legérdekesebb s azoknál jóval ismertebb műemléke kétségkívül az 1528-as évszámmal ellátott sekrestye ajtó, illetőleg annak kőből faragott kerete. (28. kép.) A 2.23 m. magas és 0.96 m. széles faragvány finom szemcséjű homokkőből készült. A kapu-keret két félpillérből áll, melynek fejét figurális friz köti össze, felette pedig félkörívű timpanon látható,

¹²⁴ Divald Kornél: *Szepesvármegye művészeti emlékei*, II. 15. l.

27. kép. Utolsó ítélet. Falfestmény az orgonakarzat szobájából.

28. kép. A templom sekrestyeajtaja 1528-ból.

valamennyi gazdag és változatos faragott dísszel. A jobboldali félpillér alján Kolozsvár hárombástyás, ormós várfalas, nyitott kapus címere áll, baloldali párján a fiait vérevel tápláló pelikán pajzsba foglalva, a paizs mellett I és C betűk. Az utóbbi valószínűleg a donátor címere és a két kezdőbetű az ő monogrammjára lehet.¹²⁵ A két címer alatt 15 és 28 késő gótikus számjegyek állanak, melyek együtt a kapu készültének évét adják. A két félpillér díszítése nagyjából megegyezik. A szembenlévő oldalakon állatoknak, növényeknek, gyermekeknek és sziréneknek összeszővődő kompozíciója. A béléteken két-két puttó áll egymás felett, az alsó magas konzolon. Kelyhet, földgömböt, homokórát, halálfejet és napkorongot tartanak a kezükben. A frizt két oldalról szatírfejek szegélyezik, magán a szalagon szőlőgerezdeket tartó és táncoló puttók csoportja vonul végig. A timpanon félköríve volutákban végződik, hajló párkányán száraz faágakon madarak ültek, sajnos, nagyrésztük letöredezett. Alatta széles szalagon virágfüzérékkel játszó gránátalmákat görgető bájos puttók csoportja elevenedik meg. A csoportot két oldalt rozetták zárják le. A kapunak legérdekesebb és legfőbbet vitatott díszje a timpanon kicsiny körszeletébe szorított férfi-mellkép. A javakorbéli, borotvált arcú, fájdalmas kifejezésű férfi fején barett-sapka látható, öltözete pedig rómaiás tunika. Úgy jelenik meg, mintha igen szűk ablakon dugná ki fejét, vállal számára nincs hely, szépen mintázott kezei éppen csak hogy kiférnek. Mondatszalogot tart *D(ominus) Ioannes Clyn*^{125a} felíráttal. Az ajtószárny vasból van, 1534-es évszám és J B betűk találhatók rajta.

Az ajtó keletkezését két bűnbocsánati levéllel hozták kapcsolatba. Az elsőt Raphael kardinális püspök bocsátotta ki 1513—1517 között,¹²⁶ a másikat pedig Sándor kardinális püspök 1524—1527 között¹²⁷ azok részére, akik a Szent Mihály templom feldíszítéséhez adományokkal vagy tárgyakkal hozzájárultak. A kapu lábzatába az 1528-as évszám van bevésve. A kitekintő alak kezeiben tartott feliratszalog *D. Ioannes Clyn*-t említi. Baloldalon alul a címer melletti I és C betűk megfelelnek a felső mondatszalognak. Nem kétséges, hogy a díszes kapu megrendelőjét IC-ben, azaz a vele azonos Ioannes Clyn személyében kell keresni, annál is inkább, mert a neve előtt álló D betű, amely dominust jelent, kizárja, hogy a felirat a művészre vonatkozhasnék. A titokzatos név megfejtését egy 1521-ből származó adat bizonyítja. Ebben az évben ugyanis a templom plébánosa Ioannes Cleen volt,¹²⁸ akinek sem beiktatásáról,

¹²⁵ Sándor Imre: *A Szent Mihály templom művészi emlékei*, 47 l.

^{125/a} A nyomdai szedés megkönnyítése céljából az *y* felett levő hullámvonalú rövidítéssjelt itt és az alábbiakban a megfelelő *n* betűre feloldva közöljük.

¹²⁶ Jakab: *Oklevéltár*. I. CCIV.

¹²⁷ U. o. CCVIII.

¹²⁸ Sándor Imre: *A Szent Mihály templom műemlékei*, 48. l. Sándor Imre: *Kolozsvár címeres emlékei*. Geneológiai füzetek. 1913. 33. l. Sándor nem mondja meg honnan veszi ezt az adatot, bár a 2. sz. jegyzete szerint ebben az időben Ferenczi Gervasius volt a kolozsvári plébános. Kelemen Lajos: *Erdélyi művészeti emlékek a mohácsi vész korából*. Pásztortűz, 1926. 399. l.

sem haláláról nincsenek pontos adataink. A nevek eltérő írása a középkorban mindennapos jelenség volt. Bizonyos, hogy Clyn és Cleen azonos, mindakettő a Klein név középkori változata; bizonyossá teszi: 1. a két szó közötti rokonság. Az eddigi kutatás nem vett tudomást a mondatszalag Y betűje felett látható hullámvonatról, amely pedig annyit jelent, hogy rövidítéssel állunk szemben, a teljes név ezek szerint Clyn lehet. 2. A körülmények egyezése, Cleen, a templom plébánosa 1521-ben, ugyanaz a Clyn a templom díszes kapuzatát 1528-ban adja át a használatnak. Ilyen díszes mű nem készült néhány hét alatt, gazdag részletei sokáig tartó faragást igényeltek. 3. A név előtt látható D(ominus) egyházi személyre vonatkozik. Ezek után a két név azonosítása több mint feltevés.

Más kérdés a mondatszalagot tartó férfi kilétének megfejtése, amely az analógiák és viselettörténeti adatok kapcsán az eddigi kutatás bizonytalanságával szemben tisztán áll előttünk. A mellképet a kutatás eddig felváltva vagy a mesternek¹²⁹ vagy a donátornak¹³⁰ tulajdonította. Egyesek szerint a donátor földi vonásait örizte meg. Ez a feltevés a mellkép és a kézben tartott mondatszalag hibás azonosításából következett. Ugyanebből a téves azonosításból származik az a vélemény, amely szerint a D(ominus) betű a név előtt kizárja azt a feltevést, hogy a férfialak a mestert ábrázolná. A középkorban valóban képtelenség volt, hogy egy képfaragó magát ezzel a ranggal tüntesse ki. Az sem lekicsinyelendő viselettörténeti adat, hogy a portré baretet visel, ami a középkorban a munkások, iparosok viselete volt. Nem lehet feltételezni, hogy egy előkelő papot a kézművesek viseletében ábrázoltak volna. Más oldalról a szobor sajtáságos kényszeredett elhelyezése nagyon emlékeztet az ez időből való faragott önarcképekre. Hasonlósága Anton Pilgramnak a bécsi Szent István templom orgonálában elhelyezett szobrával szembeszökő.¹³¹ Anton Pilgram 1510—15 között dolgozott Bécsben¹³², tehát fel lehet tételezni, hogy a kolozsvári ajtó mestere tőle nyerte ihletét. Azt hisszük, hogy az említett érvekkel a mellkép és az ajtó donátora körüli homályt és bizonytalanságot eloszlattuk. A feliratszalonon lévő név nem vonatkozhatik a mesterre. A dominus szó kizárja ezt a feltevést. A portré ezzel szemben nem ábrázolhatja a donátort, elhelyezésének módja és a viselete ennek ellene mond. A mellkép a mestert ábrázolja, aki a donátor nevét mutatja meg a nézőknek.

A másik kérdés az ajtó stílusbeli hovatartozása. Az erdélyi reneszánsz egyik legkorábbi emléke, és helyi kortársai között egészen egye-

¹²⁹ Szőnyi: *Régi magyar templomok*, 206. l. Gerevich: *Az erdélyi művészet*, 236. l. (Magyar Szemle, XXII. köt.) Csabai, i. m. 47. l.

¹³⁰ Sándor I. i. m. 48. l., Kelemen L.: *Sf. Mihail din Cluj*. Balogh Jolán: *A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben*, (Magyar Művészet.) Dr. Balogh Jolán: *Kolozsvár Műemlékei*, 19. l.

¹³¹ Csabai István: *Az erdélyi reneszánsz*, 47. l. Pilgram műve és a kolozsvári mellkép között fennálló hasonlóságot Csabai is észrevette.

¹³² Roth: *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen*, 108. l.

dül áll. Balogh Jolán szerint nem kapcsolódik e stílus további termékeihez, hanem külföldi import.¹³³ Kétségtelen, hogy az általa közölt reneszánsz emlékek egyikével sem mutat rokonságot. Stílusa, tárgya és szerkezete Erdélyben egészen szokatlanul, társtalanul áll. Balogh Jolán valószínűnek tartja, hogy Ioannes Clyn, aki szerinte Bécsben tanult, német mesterrel, talán a Daucher-iskola valamelyik tagjával faragtatta. A német analógiára Pilgram nevének említése már rámutatott. Nézetünk szerint az ajtókeret stílusa két forrásból táplálkozik. Az egyik, mely döntő hatással volt az ismeretlen mester formafelfogására, a délnémet reneszánsz szobrászat, közelebről az augsburgi művészet, melynek legkiemelkedőbb képviselője e korban a Daucher-család. Ez a délnémet stílus az Olaszországból átszivárgó reneszánsz elemeket használta fel és változtatta át a német szellemnek megfelelően. Donatellónak és kortársainak, az olasz quattrocentonak, vidám puttórajja itt is nagy szerepet kapott, a formák azonban mások, az alakon realizztikusabbá, kifejezésben élesebbé, megjelenésben nyersebbé változtak. A puttók mintázásának feltűnő realizmusa a szobrászatban itt kezdődik, grafikában az ú. n. kismesterek (Beham, Flötner, Aldegrever) párhuzamosan ugyanennek a szellemnek megtestesítői. A kolozsvári sekrestyeajtó durva kifejezésű, kövértestű, gödröcskés és hájrános, anatómiailag elrajzolt gyermekalakjai a német reneszánsz szellemét hirdetik s nem a formai kánonokat mindig tisztelő s az emberi alak idealizálására törő olasz szellemmel rokonok. Ez az egyik forrás, melyből eredetét veszi; a másik, mely csak a feliratos mellképet ihlette meg, Pilgram művészete. Pilgram nemcsak a sajátosságos megjelenésre és tartásra hatott, hanem a redők éles és töredezett mintázására, de elsősorban az arckifejezés szelid melankóliájára, fájdalmas pátoszára s az arc formáinak realizztikus megjelenítésére.

A kolozsvári sekrestyeajtó nemcsak a gazdag díszítésével áll egyedül a magyar művészet történetében, hanem igazodásával is. Mohács miatt az olasznál később kibontakozó német reneszánsz hazánkban alig hatott, annak ellenére, hogy a német művészet előbb évszázadokig a magyar szobrászat és festészet kialakulásában erősen résztvett. Az ajtókeret a német reneszánsz ritka emléke, s ennek tulajdonítható, hogy Balogh Jolán a művet nem tartja Magyarországon készültnek. Ennek a véleménynek azonban ellene mond az, hogy a munka behozatalának feltételezése esetén a középkorban rendkívüli távolsággal kellene számolni, amely ily nagy méretű és súlyos alkotás szállításánál csaknem elképzelhetetlen. Valószínűbb ennél — ez a valószínűség is csak onnan származik, hogy emléanyagunk javarésze megsemmisült — hogy az ajtót idegenből jött mester a helyszínén készítette. Ez utóbbi is azonban csak feltevés s a jövődő kutatás talán jut valamikor oly szerencsés helyzetbe, hogy a feltevést megerősítse vagy mással pótolja.

¹³³ Balogh Jolán, i. m. 136. l.

Sírkövek és szoboresoportozatok.

A déli kaputól nyugatra négy különböző méretű és stílusú sírkő van utólagosan befalazva, a templom körül elterült hajdani cinterem maradványai. Egyik közülük reneszánsz, kettő barokk stílusú, a negyedik annyira összetöredezett, hogy csak kékszíni festés nyomai vehetők ki rajta. Valamennyi meglehetősen megrongálódott és feliratnélküli. Művészeti szempontból legérdekesebb a reneszánsz síremlék. Közülük ez a legnagyobb méretű. Jobb sarkán tisztán olvasható dátum: 1505. Ehhez a korai dátumhoz képest igen fejlett a technikája és művésziek az arányai. Erőteljes párkányzat koronázza, I N R I felirattal. Közepét a kereszt díszíti, róla Krisztus teste letöredezett. Két oldalt tájkép, a háttér előtt még aránylag jól kivehetők a Jézust sirató nők ruháinak redői.

A barokk emlékek közül az egyik Szent Katalint, a másik Szent Mihályt ábrázolja. Harold Krasser szerint a Szent Mihály reliefet a jezsuiták állíttatták fel az alatt a két év alatt, amikor a XVII. század elején a templom a birtokukban volt¹³⁴ (1603–5). Biró József, a templom barokk emlékeinek ismertetője, inkább későbbre datálja ezeket.¹³⁵ Abban azonban egyetért Harold Krasserrel,¹³⁶ hogy a Szent Mihály reliefet a Hubert Gerhard müncheni Szent Mihályéval hozza kapcsolatba.¹³⁷, ¹³⁸ Az analógia főképp ikonográfiai értékű, a két mű stílusa nem fedi egymást annyira, hogy közvetlen kapcsolatot lehetne feltételezni.

A templom történetével kapcsolatban már megemlékeztünk arról a nagyarányú díszítő tevékenységről, amelyet a XVIII. század elején, a katolikus birtoklás visszaállítása után Biró János plébános fejtett ki. Biró János templomszépítési újításait az újabb kutatás részletesen méltatta.¹³⁹ Ezért a vele kapcsolatos emlékeket röviden soroljuk fel. Biró 1748-ban a jezsuita misszió alkalmából szoboresoportot állíttatott fel¹⁴⁰ az északi oldalon, amelynek főalakja a keresztben függő Jézus volt, felette pedig az Atyaisten, jobboldalon Szűz Mária, baloldalon Szent János evangélista, a kereszt lábánál Mária Magdolna foglalt helyet. Magasan állhatott, mert lépcsők vezettek fel hozzá. Mikor a tornyot 1764-ben lebontották, a csoport egy része áldozatul esett, Szűz Mária és Szent János evangélista szobrai elvesztek. A csonka mű a templom belsejébe került és hosszú ideig Szent Kereszt oltáruól szolgált. Ma az orgonakarzat alatt a nyugati fal mentén áll. (29.

¹³⁴ *Frühbarockes St. Michael-Relief in Klausenburg*. Siebenbürgische Vierteljahrschrift, 54. Hg. 318–319. l. Átveszi Roth is.

¹³⁵ Biró J.: *A kolozsvári Szent Mihály templom barokk emlékei*. 36. l. 233. jegyzet.

¹³⁶ Id. m., illetve, Roth, u. o.

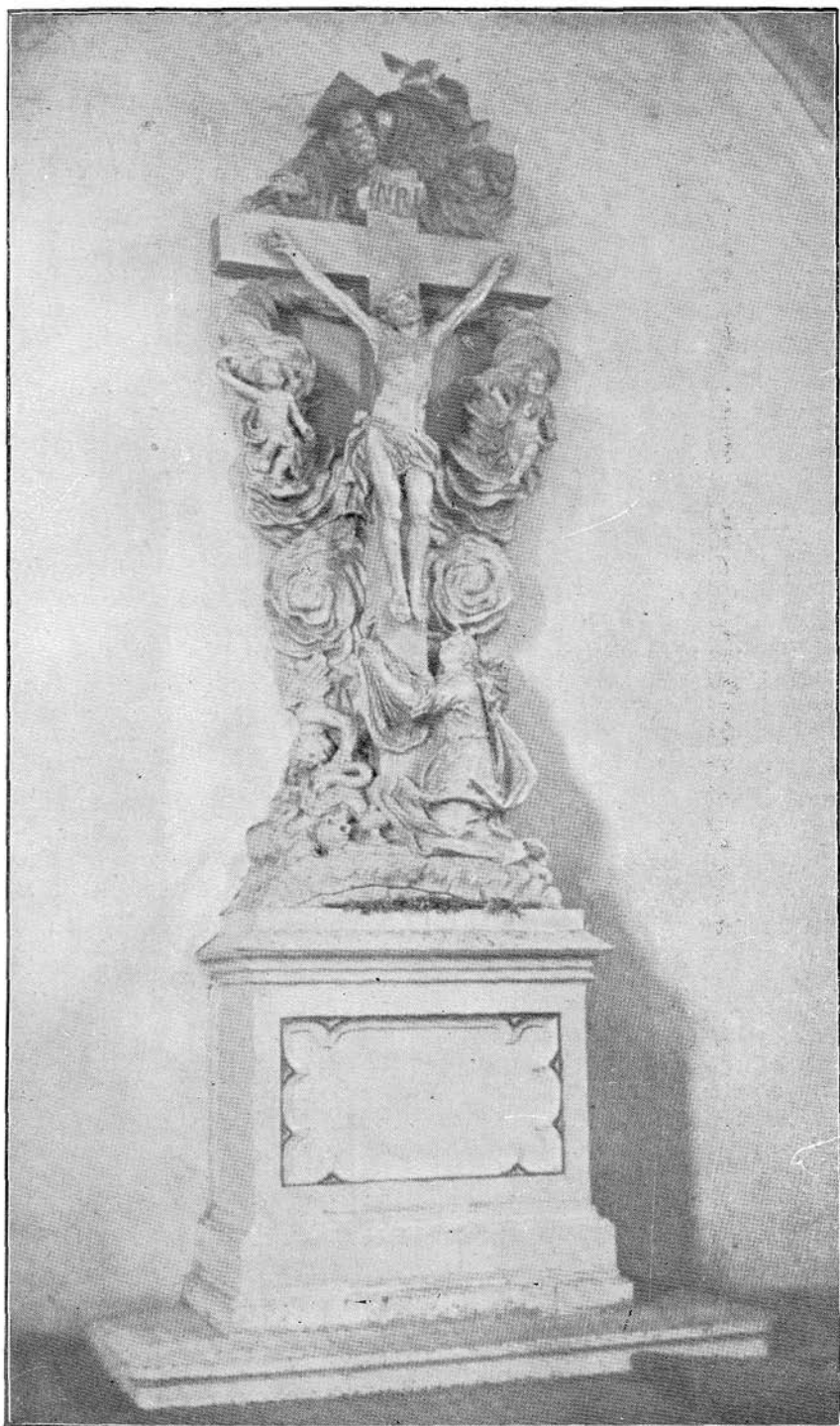
¹³⁷ Biró, u. o.

¹³⁸ Brickmann: *Handbuch der Kunstwissenschaft*, Barock Skulptur,

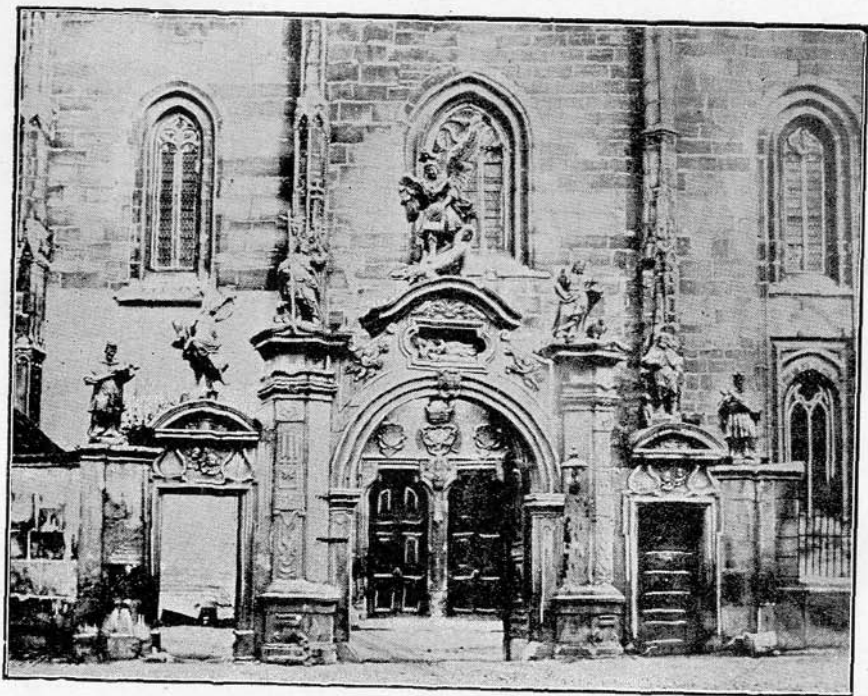
131. l. 150. ábr.

¹³⁹ Biró J.: *A kolozsvári Szent Mihály templom barokk emlékei*.

¹⁴⁰ U. o. 46. l.

29. kép. Szoboresoportozat 1748-ból az orgonakarzat alatt.

30. kép. Diadalkapú 1742-ből a cínterem bejártában.

kép.) Barokk kompozíció a rokokó stílus halvány visszfényével, bár talapzata még gótizáló. A kereszt tövét térdeplő Mária Magdolna öleli át. A másik oldalon zsúfoltan egymás mellett kehely, koponya és kígyó látható, valamint lehulló sarkány emberfejjel, eltorzult vonásokkal. A csoport hátterét felfelé gomolygó felhőkösorű alkotja, szélesen, csigaszerűen mintázva. Krisztus felfelé, az Atya felé emeli fejét, mellette két kis angyal lebeg. Az Atyaisten jobb kezét kinyújtja a felhőtömegeből, mögötte két kis puttó buvik meg, felette a Szentlélek galambja röpdös. A szépen faragott mozgalmas csoportozat valószínűleg Nachtigall János alkotása.

Az említett jezsuita ünneppel kapcsolatban Biró János megemlékezik Szent Kristóf képéről, mely régi időtől fogva a torony oldalánál áll s amelyet ő megújított.¹⁴¹ A mű, mely szobor is és kép is lehetett, azóta megsemmisült.

A barokkori díszítés egyik leghatalmasabb darabja az a diadalkapú volt, amelyet 1896-ban eltávolítottak. (30. kép.) Ezt is Biró János készítette az 1738—42-i pestisjárvány után, mint fogadalmi emléket. A kapuzat diadalív formában emelkedett. A középső nagyobb kaput poligonális pillérek választják el a két oldalsótól. Ezeknek pillérei hajdan a cinteremfalban folytatódtak. Eredeti formájában a barokk megszokott díszítőelemeivel volt ékesítve. Amikor 1896 körül a főtér rendezése alkalmából átvitték a külső Szent Péter templom elé, a barokk díszítőmennyeket eltávolították, az emléket erősen leegyszerűsítették. A főkapú felső részén elhelyezett sajtáságos szoborfülke szerencsére megmaradt, a koronázó Szent Mihály csoportozattal és hat nagy álló szoborral együtt.¹⁴² Valamennyi szobor erősen rokokó jellegű, kisméretűek, finomkodó testtartással. Biró József stílus-analógiát tételez fel a gyulafehérvári Károly-kapú és a kolozsvári diadalív között, s mert ebben az időben, a XVIII. század elején, Gyulafehérvárt Kőnig János dolgozott, valószínűnek tartja, hogy ezt is Kőnig János készítette.¹⁴³

Az északi hajó belső falán több barokkori síremlék áll. Kilatalkai Roll Sámuel sírköve 1791-ből és Pásintos Antal sírköve a XVIII. század legvégéről, mészkőből készült. 1773-ban a Bánffy-család kriptát készíttetett a templom alatt, amelyet az északi falon nagy négyszögletes tábla jelöl a Bánffy címerrel és a következő felírral: *Monumentum familiae comitum Banffy anno 1773 erectum*. A baloldali mellékszentélyben báró Ditterichné († 1772.) címeres epitáfiuma tűnik elő későbarokk kagylómotívumú stukkó-keretben. A nepomuki Szent János kápolna alatt található a báró Kemény-család kriptája. Az északi fal mentén hatalmas fekete márványsírkő áll, az 1794-ben elhunyt gróf Bánffy Anna Mária, férjezett gróf Rhédey Jánosné emlékezetére.

¹⁴¹ U. o.

¹⁴² Keresztelő Szent János, Ev. Szent János, Szent Sebestyén, Szent Rókus, Nepomuki Szent János, Borromeoi Szent Károly.

¹⁴³ Biró, i. m. 45. l.

A szentély déli falán hatalmas feszület díszlik. Gipszmásolata Fadrusz János ismert alkotásának, melyet a Szegedi Múzeum őriz.¹⁴⁴ A mester 1901-ben ajándékozta az egyháznak,¹⁴⁵ amikor Mátyás szobrát a főtéren, a templom oldalán leleplezték.¹⁴⁶

Felszerelése.

A főoltár újjógtikus stílusú és a mult század végéről való. A templom XVIII. századi felszerelésekor Antalfi János plébános 1725-ben egy barokk főoltárt emeltetett. Ezt 1816-ban Radnai Sándor püspök újjal cseréltette ki.¹⁴⁷ Majd 1873-ban Lönhardt Ferenc segédpüspök a Radnai-féle oltárt kitétette s helyébe Bak Lajos műasztalossal állíttatta a mostani neogótikus „stílszerű” oltárt,¹⁴⁸ mely az 1873-as bécsi világi kiállításon díjat nyert. Lönhardt a magyar Műemlékek Országos Bizottságához 1878-ban intézett levelében meg is emlékezett erről az oltárról.¹⁴⁹ Ezt az alkotást Hirschler József, a mostani plébános, 1904-ben átalakíttatta.¹⁵¹ A főoltár művészeti értéke nem nagy. A szerencsétlenül archaizáló neogótikus iránynak egyik kevésbé sikerült alkotása. Egészben véve hideg, művészet és eredetiség nélkül való. Anyaga fa, fehérre és aranyra festve. A középső fülkében Madonna szobor áll. Jobbról és balról Szent István és Szent László szobrai. A középrész felett hatalmas feszület emelkedik.

A két mellékszentélyben hasonló jellegű oltárok állanak. Mindkettő Münchenben készült¹⁵¹; jobboldali a lourdes-i csodatevő Máriának, a másik Jézus Szent Szívének szentelve. Stílusuk a főoltáréval azonos. Művészi értékük alig van.

Sokkal nagyobb a művészi értéke és érdekessége a főhajó három pillérének oldalára állított barokk oltárnak, amelyek jelenleg Szent Józsefnek, Szent Annának és lisieux-i Szent Teréznek vannak szentelve. Eredetüket, mestereiket a közelmúltig homály borította. A mult év folyamán bukkant a kutatás oly levéltári adatokra, amelyeknek alapján keletkezési idejüket meg lehetett határozni.¹⁵²

Szent József oltárát eredetileg a három királyok imádásának szentelték. (31. kép.) Időrendben ez a legkorábbi a Szent Mihály templom barokk oltárai között. 1747—50 között készült. D. Grimer adománya. Mestere Schuchbauer Antal volt, ez az Erdélyben sokhelyütt tevékeny tehetséges barokk szobrász. Ő végezte a szobrászi és tervezési

¹⁴⁴ Lázár: *Fadrusz János élete és művészete*, XXVII. tábla.

¹⁴⁵ A templom leltára szerint.

¹⁴⁶ Lázár: i. m. 92. l.

¹⁴⁷ Biró J.: i. m. 37. l.

¹⁴⁸ A plébánia leltára.

¹⁴⁹ U. o.

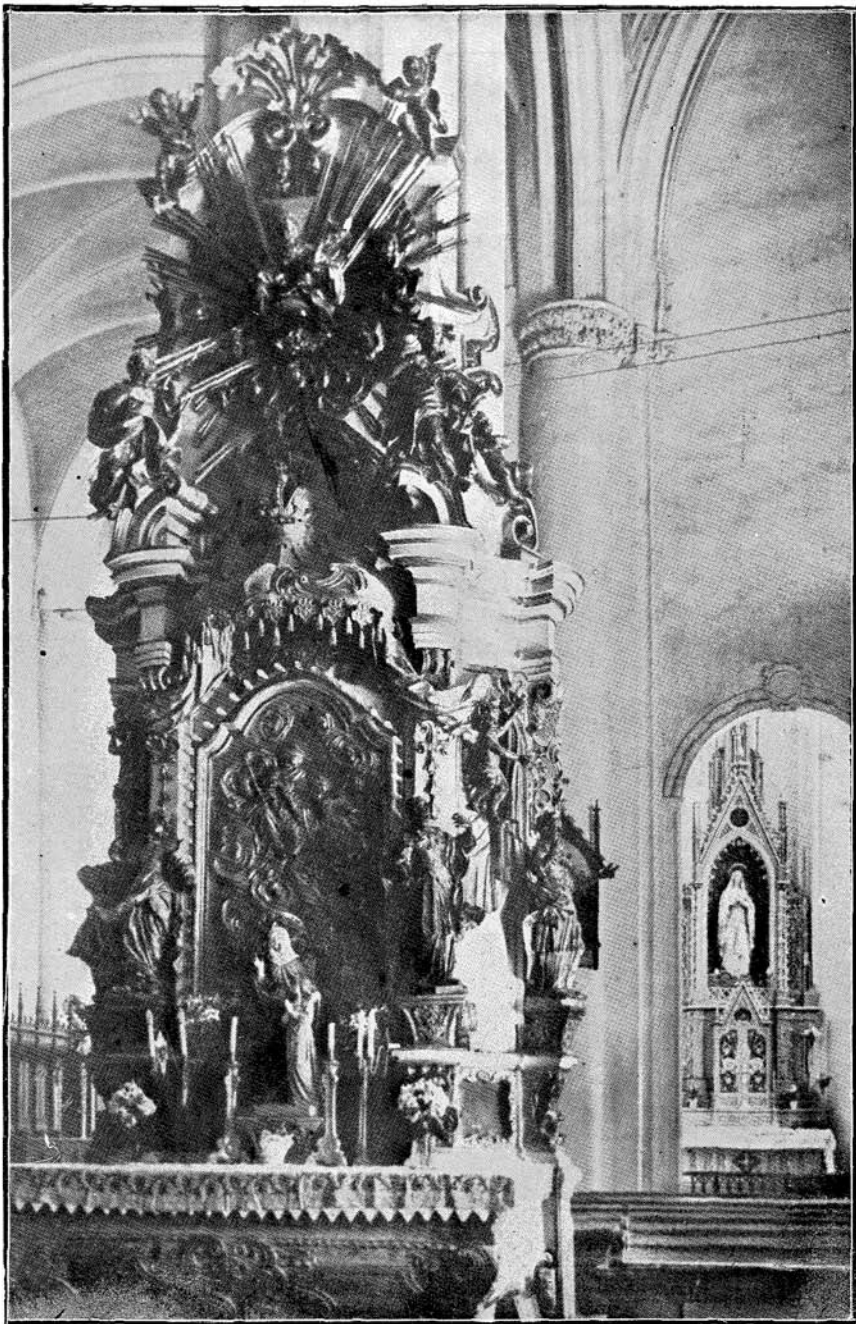
¹⁵⁰ M. O. B. 61. sz. (1878.)

¹⁵¹ A szemtanuk szerint ezzel szemben még a kilencvenes években is a barokk oltár állott a mai főoltár helyén.

¹⁵² Biró, i. m. *Rationes Ecclesiae Claudiopolitanae de anno 1739. Diarium Parochialis Ecclesiae.*

31. kép. Szent József oltár 1747—1750-ből.

32. kép. Szent Anna oltár 1750-ből.

munkákat. Az oltárt Grasler György aranyozta és festette.¹⁵³ Zöldes-arany színhatású, rendkívül gazdag díszítésű, eredetien tagolt munka. Predelláján az oltár-építményt tartó konzolok között négy sötét-barna puttó kuporog. A középső mezőt betöltő oltárképtől jobbra és balra díszes talapzatokon, két-két szobor foglal helyet, melyek a három szent királyt s egy negyedik, ikonográfiailag felismerhetetlen szentet ábrázolják. Gazdagon, exotikusan öltözött alakok, negédes rokokó testtartással. Az oltár fölé függönyszerű baldachin borul, aranybojtokkal, a két oldalt elhajló függöny szárnyait egy-egy puttó tartja szét. A baldachin koronája a párkányívet két részre osztja. A belső félpillér szélén két szárnyas angyal térdel, mögöttük kis angyalka. Felette ezüst felhőkoszorú látható, középen a szív és I. H. S. monogramm, szélein két-két angyal. Legfelül ötlevelű palmetta koronázza és zárja le az oltárt. A legnagyobb értéket az oltárkép képviseli. Az adatok szerint Bécsből hozatta Biró János plébános (1748): *pro imagine Trium Regum misi Viennam ex illa summa Rh 20 vide infra*.¹⁵⁴ Ez az egyetlen adat, amely a kép eredetére vonatkozik. Magán a festményen se évszám, se mesterjelzés nincsen. Biró József stíluskritikai alapon az osztrák festészet legnagyobb alakjának, Maulbertschnek, tulajdonítja.¹⁵⁵ Feltévése igazolására analógiákat hoz fel, pl. az esztergomi Szent Családot, az ulmi Szent Walpurgát, a nürnbergi Három királyok imádságát.¹⁵⁶ Megállapításában F. M. Haberditzl is elfogadott, igen sok a valószínűség.¹⁵⁷

Időrendben a Szent József oltár után Szent Anna oltára következik. (20. kép.) Hajdan Szent Katalin-oltár volt, amely 1750-ben állítattatott fel Csáki Zsigmond gróf özvegye, Haller Katalin grófnő adományából. Készítője az említett Nachtigall János.¹⁵⁸ Fehér- és aranyszínű. Felépítése azonos a Három király oltárával. Az oltárkép helyén azonban festmény helyett aranyozott farieliefet találunk, amely jeleneteket ábrázol Szent Katalin életéből. Az egyes jeleneteket barokk kagylódísz választja el egymástól. Az alsó részén jobboldalt Szent Katalin vitáját, baloldalt kivégzését láthatjuk. A középső részen holttestét három angyal az égbe viszi. A felső részén pedig, amelynek művészi része a leglendületesebb és a legszebb, az égbe érkező Szent Katalin térdre hull Szűz Mária és Jézus előtt. Az oltárkép mellett, itt is, mint a Három királyok oltárán, két-két szobor áll, mely női szenteket ábrázol. Szent Appolóniát fel lehet ismerni tartozékáról, a harapófogóban tartott fogról, a többiek meghatározhatatlanok. A szobrok talapzatát díszítő faragványok, a baldachin bojtjai és általában az oltár egész építménye finomabb, ötletesebb és szebben faragott, mint a Három királyok oltáráé. A baldachin felett sugárkoszorú látszik, középen a Haller-címer foglal helyet. A számadások szerint 1756-ban Biró János plébános

¹⁵³ U. o. 85. l. p. 47.

¹⁵⁴ U. o.

¹⁵⁵ U. o. 64. l.

¹⁵⁶ Biró József i. m. 65. l.

¹⁵⁷ U. o. 65. l. 348. sz. jegyzet. 1934. V. 19. 22-VI. 6.

¹⁵⁸ U. o. 86. l. 47. p.

Szent Katalin szobrot készíttetett az oltár számára.¹⁵⁹ Ez utóbbi ma nem lelhető fel.

A harmadik oltár, amelyet Biró János plébános emeltetett, és amely reánk maradt, a Szent Kereszt oltára,¹⁶⁰ ma lisieux-i kis Szent Teréznek szentelve. (33. kép.) Az oltárra először Ferenczi András szándékozott alapítványt tenni, s halála után a plébános rábeszélte özvegyét, Koncz Évát, hogy hajtsa végre halott férje kívánságát.¹⁶¹ Koncz Éva engedett a rábeszélésnek és alapítványt tett egy Szent András oltárra. Így az oltár eredetileg Szent Andrásnak volt szentelve. Ismeretlen okoknál fogva az oltárképet kicserélték.¹⁶² Az 1818-as és 1832-es canonica visitatiók említést tesznek a Szent András oltárképről, amely a hajó hátsó oszlopán függött. Ma az Erdélyi Múzeum régiségtárában található. Méretei megfelelnek a mostani oltárképnek. A szobrászmunkát Schuchbauer Antal, az asztalosmunkát Pech Severinus, a festést pedig Kaczler András végezte. 1756 körül állíthatták fel. Színezése aranyos, barnás és zöld. Felépítése eltér az előbbi két oltárétól. Felső tagozata sokkal magasabb s egészben véve nagyobbra méretezett és nehezebb. Az oltárkép aranyozott farelief, a világ bűne alatt összeroskadó Jézust ábrázolja. Krisztus fején töviskoszorú, vállán a kereszt és körülötte a bűnök neveit viselő keresztetek tömege. (Ira, Avaritia, Superbia, Invidia, Blasphemia, Homicidium, Ebrietas, Detractio, N(on) Felix Matrimonium, Mendacium, Inquieta Constientia, Gula, Acedia, Luxuria.) A kép felső részén négy kis angyal tekint ki a gomolygó felhőkből. Az oltárképet három-három erős profilu konzol szegélyezi. A két belsőn Keresztelő Szent János és Szent János Evangalista hatalmas méretű szobra áll, böredőzetű ruhában, tipikusan barokk testtartással. A két szélső konzolon két pillér, a két hátulsón pedig két angyal szobra helyezkedik el. A felső párkány szélein egy-egy szent szobra áll, közöttük a középső mezőben pedig a keresztre feszített Jézus teste jelenik meg glóriától övezve a néző szeme előtt. A zárópárkány felett Istenszem és két puttó fejezi be az oltárt.

Schuchbauer még két oltárt készített a templom számára:¹⁶³ a Szentháromság oltárát és Nepomuki Szent János oltárát. Az első adományozója Gyulaffy László gróf, erdélyi kancellár volt. Az oltár 1756-ban készült el és a baloldali mellékszentélyben, az u. n. Capella Regiában helyezték el a mai Szent Szív oltár helyén. A másikat 1758-ban állították fel a jobboldaliban, a Capella Reginae-ban, a mai lourdes-i Szűz Mária oltára helyén. Az oltárok ma nincsenek ott, részleteik az Erdélyi Múzeum régiségtárában találhatók.

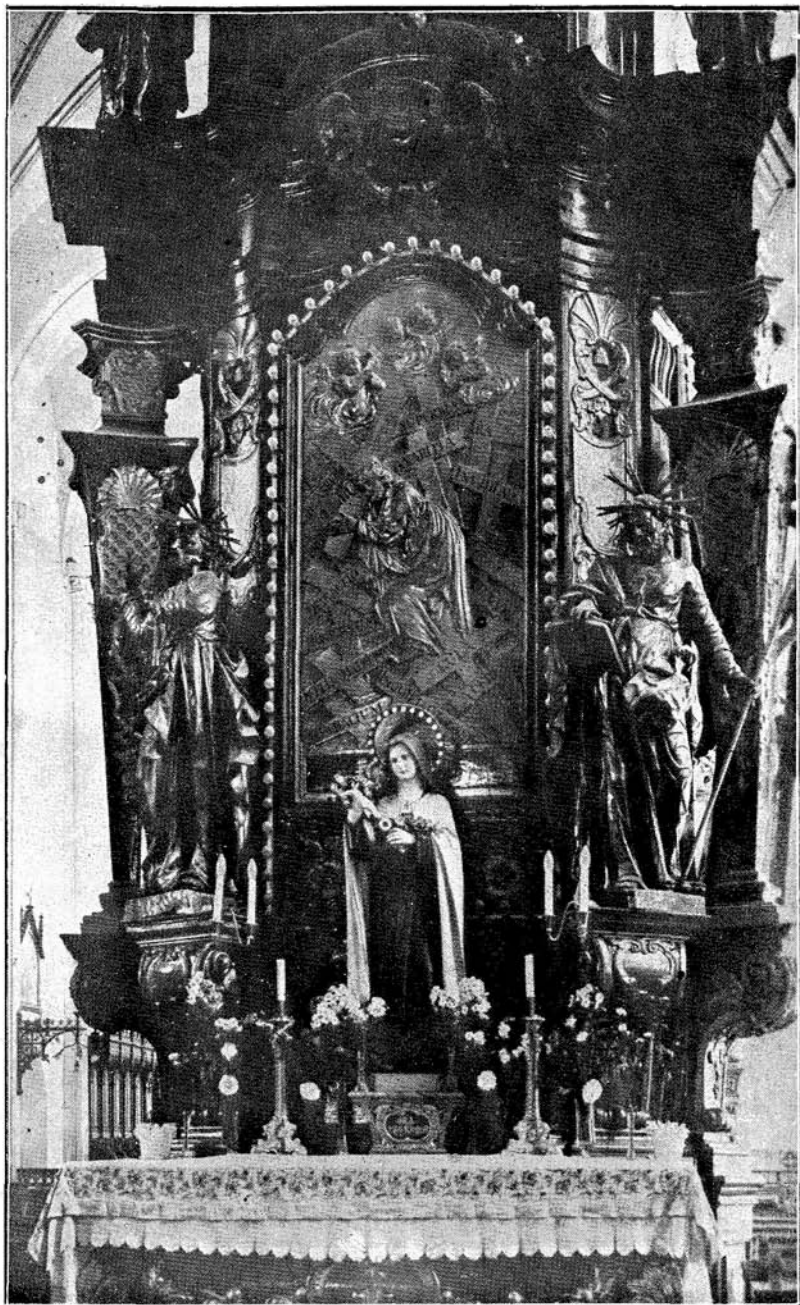
¹⁵⁹ U. o. 54. l. p. 31.

¹⁶⁰ Biró József Vizkereszt oltárnak nevezi tévesen, mert a Három királyok oltára azonos a Vizkereszttel (jan. 6.), a plebánia leltára helyesen Szent Kereszt oltárnak határozza meg, az oltárkép is megerősíti ezt a meghatározást.

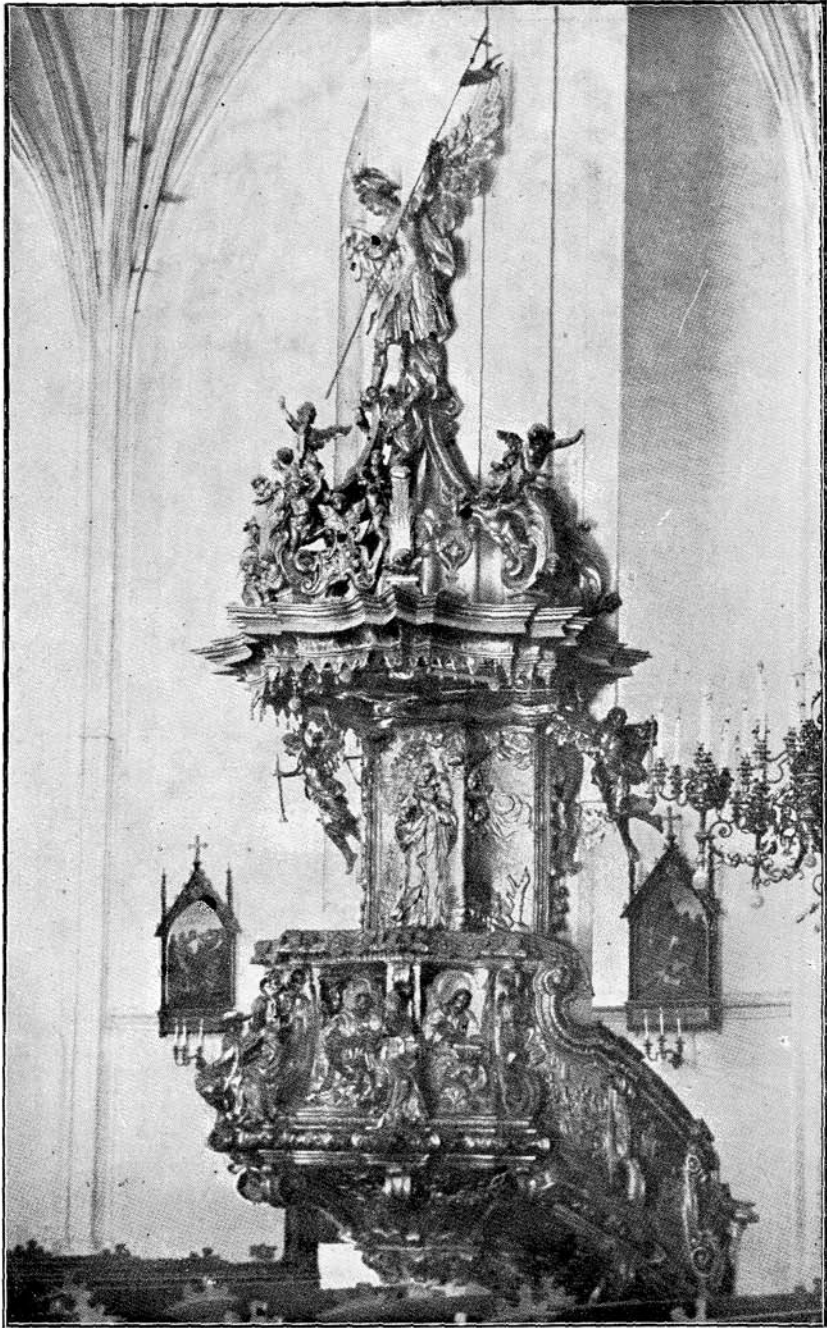
¹⁶¹ Biró i. m. 86. l. p. 48.

¹⁶² U. o. 86. l. Biró János bejegyzése szerint kiadása volt egy jobb dombozműre.

¹⁶³ Biró, i. m. 58.—59. l.

33. kép. Kis Szent Teréz oltár.

34. kép. A templom szószéke 1740—1750-ből.

Nachtigall János és Schuchbauer Antal együtt készítették 1740-től 1750-ig a Szent Mihály templom szószékét is¹⁶⁴ (34. kép), amely pompás, gazdag barokk díszítésével Erdély összes többi ilyenféle alkotásait felülmúlja.¹⁶⁵ Nachtigall műve a szószék alsó része: a törzs és a lépcsőfeljárat, valamint a szószék hátsó támlája. Schuchbauer faragta a hangfogót.¹⁶⁶

A szószék talapzatát öt konzol alkotja, amelyek palmetta koszoruba futnak össze, rózsza és levélfüzérrel vannak összekapcsolva. A törzs négy mezejében a négy evangélista domborműve látható. Az erősen domború reliefeken az alakok arca, keze barna, a háttér és a ruházatuk arany. Általában az arany-barna színhatások uralkodnak az egész szószéken. Az egyes alakok mozdulatai drámaiak, arckifejezésük szenvedő. A domborművek között az egyházatyák szobrai foglalnak helyet. (Szent Gergely, Szent Jeromos, Szent Ambrus és Szent Ágoston.) Jellemzésükre ugyanazt lehet mondani, mint a domborművek alakjairól: küzködő, szenvedélyes, lélekkel teli ábrázolások. Küzdelmük kifejezésre jut testtartásukban, arckifejezésükben. A szobrok általában nagyvonalúan, erőteljesen vannak kidolgozva. Arányaik azonban nem tökéletesek, fejük és kezük igen nagyra méretezett. A feljárat fala két konzollal három részre van osztva. Mindegyik mezőn egy-egy jelenet foglal helyet Krisztus életéből. Az első jelenet Jézust a bethániai Márta házában ábrázolja, a második a csodálatos halászatot jeleníti meg, a harmadik pedig Jézust a kisdedekkel. Ezek a szószék külső domborműveinél laposabbak, kivitelben és művészi értékben messze elmaradnak az előbbiektől. Távlatauk és epikai törekvéseik kezdetlegesek. A hátfalon a Jó Pásztor nagyméretű ábrázolása foglal helyet, ragyogó arany- és ezüst színekben. A hangfogó, Schuchbauer munkája, öt volutából van képezve, amelyhez kétoldalt két harsonás angyal repül. A voluták levelekkel vannak díszítve és kis angyalok serege táncol rajtuk. Csúcsán Szent Mihály hatalmas, szárnyas, sisakos alakja áll, kezében a kereszttel. Az egész alakítást könnyedség és bájoság jellemzi, Nachtigall komor fel fogásával szemben.

Biró József a szószéket is, mint az oltárokat, az egykori osztrák, délnémet művészet ugyanilyen természetű emlékeivel hozza kapcsolatba. Különösen felhívja a figyelmet arra a messze szétáramló hatásra, amelyet a bécsi jezsuita templom szószéke Magyarország hasonló alkotásaira tett. Közvetlen analógiát sem oltárokkal, sem a szószékekkel kapcsolatban eddig még nem sikerült találni.

Az orgonakarzaton két hatalmas méretű olajfestmény függ a falon. Az egyik Szent Mihályt, a másik az Utolsó Vacsorát ábrázolja. Ezek is a templom barokk-korszakából valók. Az elsőről Bíró József feltételezi, hogy a templom első barokkoltárának középképe.¹⁶⁷ Nagy mű-

¹⁶⁴ U. o. 47. l.

¹⁶⁵ Hekler Antal: *A magyar művészet története*, 153. l.

¹⁶⁶ Roth még König Jánosnak tulajdonította a szószéket, i. m. 48. l.

¹⁶⁷ Bíró, i. m. 38. l.

vészi értékről egyik kép sem tanuskodik, bár a Szent Mihály ábrázolás mindenestre iskolázottabb kézre vall.

Az azóta többször átépített orgona is Bíró János plébánossága alatt készült Nagyszébenben.¹⁶⁸ Nachtigall János hét szobrot készített díszítésére. Ezek ma az Erdélyi Múzeum régiségtárában találhatók.

A templom egyéb felszereléseai vagy a múlt század végéről, vagy ebből a századból való. Újak a neogótikus papistallumok, a szentélykorlát rácsa, a stáció képek, a Misszió keresztje, a torony alatti kápolna egész berendezése és a gyóntató székek. A keresztelő medencét kovácsolt vasból Demjén Ágost készítette. Ugyancsak az ő ajándéka a nagy kovácsoltvas csillár. (1880.) A főkapu mellett elhelyezett két faragott tölgyfa szenteltvíztartó Schnell Lajos munkája.

¹⁶⁸ U. o. 62.

Bibliográfia.

1. *A kolozsvári Szent Mihály Egyház*. Emlékfüzet, az 1924. okt. 2–12-ig. harang-szentelési ünnepségek alkalmával. A kolozsvári r. kat. egyházközség megbízásából, szerkeszti György Lajos.
2. *A kolozsvári Szent Mihály egyház leltára*. (1935.)
3. *Archaeologiai Értesítő*. (M. Tud. Akad.) Szerkeszti: Römer Floris dr. VI. kötet. Pest, Aigner Lajos bizománya.
4. Balogh Jolán dr.: *A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben*. Magyar Művészet, 1934. 5. sz. X. évfolyam. Dr. Balogh Jolán: *Kolozsvár Műemlékei*. 1935.
5. Beke Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt*. Budapest, 1890.
6. Beke Antal kanonok: *A kolozsmonostori konvent levéltára*. Budapest, 1898.
7. Bíró József dr.: *A kolozsvári Szent Mihály templom barokk emlékei*. Cluj—Kolozsvár, 1934.
8. Braun und Franciscus Hogenbergius: *Theatra praecipuarum totius mundi urbium*. D. Wilhelme comiti palatine utriusque Bavariae.
9. Brickmann: *Barokskultur*. III. Ausgabe.
10. G. v. Bezzold und C. Dehio: *Die Kirchliche Baukunst des Abendlandes*. Atlas, Stuttgart, Verlag der J. G. Gottaschen Buchhandlung.
11. Georg Dehio: *Geschichte der deutschen Kunst*. Dritter Band. Die Neuzeit von der Reformation. Berlin und Leipzig.
12. *Descriptio Cludiopolis*. Magistratus Claudiopolitanus Anno Domini MDCCXXXIV. Die 23 Junii (4 példányban a kolozsvári levéltárban).
13. Divald Kornél: *Magyarország művészeti emlékei*. Budapest, 1927.
14. Divald Kornél: *Szepesvármegye művészeti emlékei*. II. 15, 1.
15. Eszterházy János gr.: *A kolozsvári Szent Mihály egyház történeti és építészeti leírata*. Archaeologiai Közlemények, (Magy. Tud. Akadémia.) III. kötet (új évfolyam I. kötete). Pest, 1863.
16. R. P. Francisco Fasching, e soc. Jesu Archeologiae et Philosophiae doctore Fidei Professore ordinarii: *Nova Dacia*. Exprobatís scriptoribus Deprompta Honoribus Reverendissimi Dom. Johannes Kastel etc. In Alma ac Regia Principali Universitate Claudiopolitana s. j. Nob. ac Emiditas Dom. Johannes Kastalides. Anno Temporis Novissimi 1743.

16. Adolf Feulner: *Bayerischer Rokoko*. Kurt Wolf Verlag, München.
17. Fröde Vilmos: *Felső-Magyarország középkori épületeinek kőfaragó jelei*. Magyar mérnök és építési Egylet közlönye, XXXIV. kötet XVIII. füzet. 1900. évfolyam.
18. Gereze Péter: *Magyarország műemlékeinek helyrajzi jegyzéke*.
19. Dr. Gerevich Tibor: *Erdélyi művészet*. Magyar Szemle, XXII. 1934. szept.—dec. 225—241. l.
20. Philip Mario Halm: *Studien zur Süddeutschen Plastik*. (Altbayern und Schwaben Tirol und im Salzburg.) Augsburg, 1926.
21. Ritter Karl Heideloff: *Die Bauhütte des Mittelalters in Deutschland*. Nürnberg, 1854.
22. Hekler Antal: *A magyar művészet története*. Budapest, 1935.
23. Horváth Henrik: *Budai kőfaragók és kőfaragó jelek*. Budapest, 1935.
24. Hunfalvy János: *Magyarország és Erdély eredeti képekben*. III. köt. II. szakasz. Darmstadt, 1864.
25. Ipolyi Arnold: *Magyar műlörténeti tanulmányai*. Budapest, 1873.
26. Jakab Elek: *Kolozsvár Története*. I. kötet ós- és középkor (513. Kr. e. — 1540. Kr. u.). II. kötet (1540—1690.) Kiadja szabad királyi Kolozsvár város közönsége Budán 1870. Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. Két kötet. Rajzok Kolozsvár történetéhez.
27. Kaprinai István: *Hungaria Diplomatica temporibus Matthiae de Hungarod Regis Hungariae*. Paris I. II. Vindobonae, 1767.
28. Karácsony János dr.: *Kik és mikor kezdték építeni a Szent Mihály templomot? Pásztortűz*, 1925. XI. évf. 6. sz.
29. Karácsonyi János: *IX. Bonifác pápa bullái*. Századok, XXIV. évf. 1891. 496. l.
30. Kelemen Lajos: *Biserica sf. Mihailului din Cluj*. Boabă de Grău. Revista de cultură. Anul IV. Nrul 3. Martie 1933.
31. Kelemen Lajos: *Erdély művészeti emlékei a mohácsi vész korából*. Pásztortűz, 1926. XII. évf. 399. l.
32. Kemény József gr.: *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*. Klausenburg, 1839.
33. Kemény József gr. és Nagyajtai Kovács István: *Erdélyország Történeti Tára*, egykori és magyar nyelven készült történetiratok, levelek, országgyűlési végzések és törvény cikkelyek, I. kötet, 1540—1600. Kolozsvárt, 1837. II. kötet, 1566—1613, Kolozsvárt, 1845.
34. Körner, Johann: *Die Bau- und Kunstdenkmäler von Westfalen*. Münster, 1929.
35. Kővári László: *Erdély régiségei*. Pest, 1852.
36. Kővári László: *Erdély történelme*. Pest, 1859.
37. Kővári László: *A kolozsvári piaci templom körüli épületek lebontására gyűlt alap keletkezése és fejlődése*. (1852—1886.) Kolozsvár, 1886.
38. Krasser, Harold: *Frühbarokkes St. Michael Relief in Klausenburg*. Siebenbürgische Vierteljahresschrift.
39. Ernst Kühlbrandt: *Die Stadtpfarkirche A. B. in Kronstadt*. Kronstadt, 1898.
40. Landsberger, Franz: *Breslau*. Leipzig, 1926.
41. Lázár Béla dr.: *Fadrusz János élete és művészete*. Budapest, Athenaeum.
42. Letavay Sándor: *Jegyzetek Bocskai István erdélyi fejedelem szerencsés péntek napjáról s néhány erdélyi feliratról*. Tudományos Gyűjtemény, 1818.
43. Mâle, Emile: *L'art religieux du XIII. siècle en France*. Études sur l'iconographie du moyen âge et sur les sources d'inspiration. Ouvrage couronné par l'académie des inscriptions et Belles—Lettres. Troisième édition, revue et augmentée, illustrée de 189 Gravures. Paris, 1910.
44. Mihalik József hagyatéka: *A kassai Szent Erzsébet templom kőfaragó jelei*.
45. Mikó Imre gr.: *Erdélyi Történelmi Adatok*. I. kötet; Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc Memoriáléja. IV. kötet; Segesvári Bálint Kronikája

1606—1654. Ismerteti és jegyzettel felvilágosítva közli Jakab Elek. Kolozsvárt, 1855.

46. *Monumenta Vaticana Hungariae*. Bullae Bonifaci IX. P. M. (1396—1404). Budapest, 1889.

47. *A Műemlékek Országos Bizottságának aktái*. 1878. 36. n. 61, 7326. szám, 1894. 3. n.; 1855. 6. n.; 1905. 690. szám. (1903—III. sz. 121. sz., 1878. 12. szám. 16. sz., 1854. 34. sz. 1895. 19. sz.)

48. Möller István: *Erdély nevezetesebb műemlékei*. Budapest, 1929.

49. Nagyajtai Kovács István: *Kolozsvári Régiségek*. Tudománytár, 1843.

50. Novák János: *A kolozsvári ötvöscéh a XVIII-ik századig*. Kolozsvár, 1913.

51. Pastener Gyula: *Építészeti emlékek a magyar királyság megalakulása óta*. Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képben.

52. Phil. W. Clemens, Pfans Rochlitz: *Das gotische Steinmetzzeichnen*. Leipzig, 1895.

53. *Primás Album*.

54. J. M. Ritz: *Alle Kunst im Baiern*. Barocke Kirchen und Klöster im Unterfranken. Herausgegeben vom Landesamt für Denkmahlpflege.

55. Rómer Ferenc Floris: *Régi falképek Magyarországon*. Monumenta Hungariae archaeologica. III. kötet, Budapest, 1874.

56. Roth Victor: *Die Deutsche Kunst In Siebenbürgen*. Berlin, 1934.

57. Roth Victor: *Die ev. Kirche in Mühlbach*. Zweite Auflage, Mühlbach, 1929.

58. Victor Roth: *Geschichte der deutschen Plastik in Siebenbürgen*. Strassburg, 1900.

59. Rupp Jakab: *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre*. Budapest, 1876.

60. Rziha Franz: *Studien über Steinmetz Zeichen*. Wien, 1883.

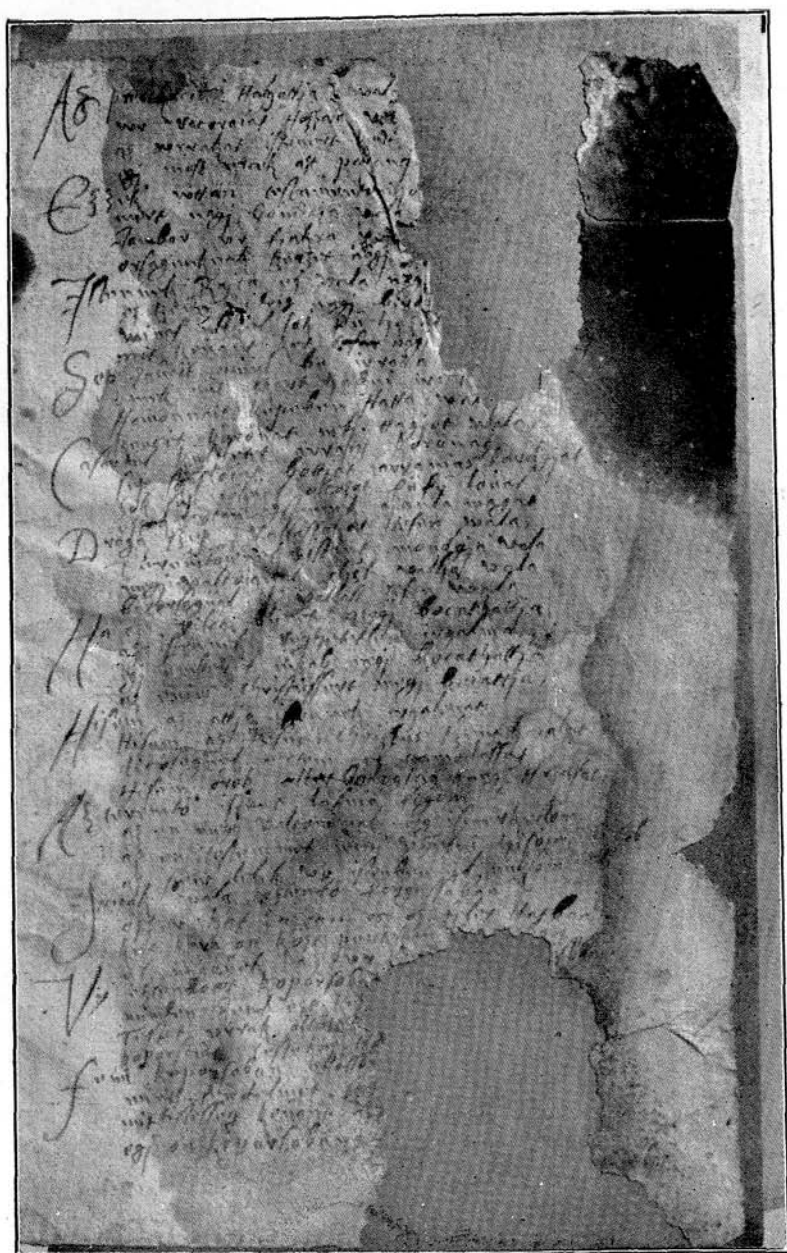
61. Sándor Imre: *Kolozsvár címeres emlékei*. I. füzet (1377—1707.) Kolozsvár, 1920. Genealogiai füzetek, 1913. 33. l.

62. Székely Sándor: *Unitárius vallás története Erdélyben*, Kolozsvárt, 1839.

63. Szónyi Ottó: *Régi magyar templomok*. Kiadják a Műemlékek Országos Bizottsága és a magyar könyvbarátok. Budapest, 1934.

64. Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története*. I. és II. kötet. Kolozsvár, 1935.

Grandpierre Edit.

A Boesckay-históriás ének zsélyi kéziratának egyik lapja.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Históriás ének Bocskay Istvánról.

A Zichy-család zseli levéltárának, — mely eddig is oly gazdag tárháza volt irodalmunk multjának, — egy erősen rongált verskézirat töredékéhez jutottam boldogult Jakubovich Emil levéltári igazgató szívességéből. A kézirat 28, ívrét nagyságú lapból áll, melyen alapos nyomot hagytak az idők.

A históriás ének egy összefüggő eseménysorozatot tárgyal: Bocskay István erdélyi fejedelem dicsőséges életét az álmódi ütközetől (1604) tragikus haláláig. A Tinódi-féle krónikás hűségével mondja el a történelem közismert eseményeit s azokhoz alig fűz valamit, legfeljebb egy-két eseményen módosít. A kézirat annyira megrongálódott, hogy közlése is csak töredékesnek mondható. Égés és rothadás nyomai fedezhetők fel rajta. Sorsáról semmi közelebit nem tudunk, sem azt, hogy miképen került Erdélyből, — ahol a megírás helyét kell kétségtelenül keresnünk, — a felvidéki Zsélyre, sem pedig azt a még érdekesebb kérdést nem tudjuk megnyugtatóan megoldani, ki írhatta, ki volt a szerzője? Ha Bocskay közvetlen környezetében keressük a szerzőt, akkor Czobor Mihályra, a *Chariklia* első magyar feldolgozójának személyére, esik tekintetünk, mint aki az egyetlen költő volt a fejedelem udvarában. Erre enged következtetni az is, hogy a históriás énekben Czobor többször is szerepel, viszont a versfők titka megfejthetetlen marad. Az ének, feltevéssünk szerint, három részből állhatott; ezekből csak az utolsó, a harmadik maradt a legteljesebben ránk. A históriás ének szereplői mind közismert nagy férfiai voltak a XVI. századnak, közöttük a legnagyobb, a főhős: Bocskay. Az ő egyénisége van legjellegzetesebb vonásokkal kidomborítva, különösen egyes hadi taktikájára világít rá az ismeretlen szerző élesen. Jelentősége, hogy ez az utolsó históriás ének, amelyben országos érdekű esemény van feldolgozva. Stílusa köznyelvi, s érdekes, hogy az e-ző és ő-ző nyelvjárás keverékének tekinthető, ami egyúttal Czobor Mihály szerzőségét is erősen támogatja, aki tudvalevőleg nem volt erdélyi származású.

A históriás ének csonkán is jelentős irodalomtörténeti alkotás: Bocskay István életének és korának egyetlen korabeli költői emléke. Jelentős azonkívül művelődéstörténeti szempontból is, öltözetének és a Bocskay koronájának színes, pazar leírásával, úgyszintén a korabeli szokások és erkölcsök szemléletes megjelenítésével. Verselése eléggé döcögő, de bizonyos leírásbeli alakító készséget nem lehet szerzőjétől megtagadni. Milyen érdekesen írja le Bocskaynak a töröktől való megkoronázását, a résztvevők alapos és hű bemutatását adva, vagy az ének legértékesebb részében milyen eleven szemléletességgel tárja fel a fejedelem utolsó napjait, szörnyű halálát és temetésének regénybe illő színességét.

Itt közöljük az eredeti szöveghez betűhíven a Bocskayról szóló éneket, 25. lapjának facsimiléjével, ahol éppen a datálása található. Az egész Bocskay-ének Erdély történetéből veszi tárgyát, annak legérdekesebb szeletét dolgozza fel. Erdélyi színekben gazdag nyelvi, irodalmi kincse a magyar XVI—XVII. századfordulónak.

Nemetek Jüvessét ur fj érti vala,
 az Vitézeknek Hirre atta vala
 minden felöl nép vgan reja füt vala
 gültön gül tabora sokasül vala
 Kassa felöl Jacab János¹ jü dobolüa álla
 sep taraskokat vontattatnak alla
 bockaj Istüant ök keresik vala
 pec² hadaüal ösüe sallottak vala
 Magjar Vitezek mind kesen walának
 egj akaratüal (ök) el Jndülanak
 ozd nemetek valanak
 salongüa villagnak
 alülagnak
 allat kjaltanak
 el cüdalkozanak
 marjat kjaltanak
 wiüanak
 el Hullanak
 datanak
 mingjart nemetek romlani foganak.
 Sörniü Halalt ot nagj sokan vallanak
 es fogsagra bennék sokan Jütanak
 pec² Jánosüal vr fiak Hozatanak
 magjar vitezek örömben walanak
 . . . asoknakis nagj sepen vot vala
 . . . sa eperies bartfa szeben vala
 . . . varossanakis leüel szol wala
 kiknek kigjelmet az casarnak ajanlja
 [vala.

Hajdü witezek azzok kojeül valanak
 kiket hül ernék esketnek hodoltatnak
 mindent bockaj samara esketnek
 nimet partosokat ölnék fosztnak
 [emesztnék

Az casarnak is Irra kigjelmes vala
 fogadassat az magjarhoz io . . .
 lattiük orsagünknak uio . . .
 ki legj nagjob hitben . . .

Ennis ajanlom kegjelmes . . .
 hozzatok valo jo akarat . . .
 az ur isten kj vezerlj . . .
 holtomig nektek ajanlom . . .

Varasok ezzekrül tanacko . . .
 niomorült allapottiök . . .
 az vr fjuak nagj io valast Jranak
 Istennek ezzekrül halat adanak
 Minden fele var megjeknek Jrata
 kegjelmes voltat az casarnak ajanlja
 . . . föv ürunkban vket megj tarttja
 . . . az casar ur kevannia
 Jo akaratüal feienkent valanak

¹ Belgiojoso Barbieno Jakab János. ² Petz János, császári ezredes.

urrak közzül kik egj tanacon voltak
 mert nemel nemet miat бүt es sok kart
 [vallottak

josagok püstült es nagj summat attack
 Bockaj Istüan fejedelem wala.

Illes Hazj¹ vitez nari pal² vala
 Homonnaj balint Homonnaj görgj³ vala
 magoci ferenc cakj istüan⁴ vala
 Az nagj sagos batori istüan⁵ wala
 ki nagj cendessegben ciak halgat vala
 mert az orsag H. . s birai vala
 casar pecetj ladajaban alj vala.

Batorj Gabriel⁷ Rakolcj Szidmond⁸ vala
 giüla fj laslo⁹ Rakolcj laios¹⁰ vala
 preni i . . . preni gjörgj¹¹ vala
 preni . . . az melik pal¹² üala
 Köztük kataj . . . kj lüt hozot vala
 Job ez vilagra ne sületet volna
 cancellariüs urünk titkossa wala
 ki miat vegreis essek halala.

Casar caüsi azzonban jütanak
 kences Kassaban kiket bocatanak
 nagj szept öltözöt Jancarok valanak
 casar ajandekiaüal be szallanak
 Erdelj vajdanak bockait mondgjak
 magjar orsag kirallianak.
 bockaj királnak mondjak . . .

Rendet aluan
 Az bötkös basa egri basa vala
 casar kencebül mind ur fjak vala
 allaüalokat kapalni küld vala
 dengelegj mihalj mellette (?) vala
 Casar saüaüal v azt mondgja vala
 Ha valahonnet ellenseg tamadna
 kegjelmes uram mig feiün fen allana
 budaj tomosüarj egri basa nem hadna.

Pencet hatalmas casar nem kemellj
 neki segjceget melled
 mert az magjar nemzetet nagjon szeretj
 hiüsegedet tüled jo neüre vesi
 Tistesegüel ajandekot el veüek
 feüdelmünküel wrrak megj
 [köszönek

nagj hiüsegeket ez mellet Jgjrek . . .
 casar köuetj azt Jo neüen w
 Ezek wtan sok
 Isten gözni be Jrni mind mj,
 Dünan tül es Jnnet mind mi essek
 mit megj erttettem azrül emlekezzünk

¹ Illésházy István. ² Nyáry Pál. ³ Homonnai Bálint és György. ⁴ Mágócsy Ferenc. ⁵ Csáky István. ⁶ Báthori István. ⁷ Báthori Gábor. ⁸ Rákóczi Zsigmond. ⁹ Gyulafi Ászló. ¹⁰ Rákóczi Lajos. ¹¹ Perényi György. ¹² Melich Pál.

Ezzen közben nemetek késültenek
 basta¹ görgüel sokan gjülekeztenek
 borsod var megjeben fesket vertenek
 magjarokual megj wjni igekeznek
 Balaz¹ ot ciak gorsan gonossül iara
 vak merőseg ot nekj nem hasnala,
 mast bokornak velne az viadalba
 ellenségül félj mind végjg az viadalba,
 Sok io segjn legint balaz ot veste,
 ü magais fogsagban essek weze
 bizodalmat ezzel nemetnek szerze
 ez hir halüan töb nemet gjüle ösue,

Següitür Tercia pars

Immar ercük wrüknak indülattiat
 hadaüal kassabül w ki szallassat
 nemet balaznak halla nagj romllassat,
 siecegüel visi wala szep hadat,
 Hirtelenségüel az hir iutot wala
 ciak magoci ferenc wrüknual wala
 masik vr fj Homonnaj görgj vala
 ki köuecsegben iar kj taüol wala
 Sok io leginnel az nagj albert vala,
 segnei miklos jo legjneküel vala
 secj gorgj gjalogjok hadaüal wala
 homonnaj balintis taüol wala,
 Gestel körnül Homonninak szep hada
 uranak Indülattiat hallia vala
 edelin fele imar Wrünk wala
 basta gjorgis hozza nem messe wala
 Sok Jambor vitez ember harcon wese
 nemet magjar löues miat epede
 vegre magjar vitez fütni erede
 kit az nemet vyel nem von essebe
 Eylis had mind menten megjen vala
 feiedelmünk megj azt nem tüdgya vala
 posta abraham megj mondotta vala
 kegjelmes vrram hadad füt azt mondgia.
 Derék sereg az kj wrüknüal vala
 seregben alj mint ha vini akarna
 egj nagj ködöt Isten tamastot vala
 kitül nemet keües magjart nem lattja
 Az savon tül basta hadaüal wala
 torka sakattaban kialtja vala
 tistessege vestet arülo volna
 az ki az savon ma altal gazolna,
 Ilj az Istennek, nagj gond viselesse
 kit az ember remelnie sem velne
 bastia vely dandart es wrünk serege
 feltj vttoI minden hadat ot vestje,

¹ Bástya György.

² Németh Balázs, hajdukapitány.

Megjs igen füt Hajdüsag feleben
 Homonnai balintnak hir lün ezben
 siet vrra vttan nagj sietsegben
 megj segite sep hadaual Igeben
 Lippaj balaz körnül kezde Jarni
 titkon leüleleül gjakran erteti
 az kengjelt felen akaria niomatnj
 sok igjret vegre megj kezde gjözni
 Bastanak az erdeli vaidasagot
 holta napig igjrik urasagot
 hogj ha megj vethetj az magjarokat,
 tegje rabba mind az partos wrakot,
 Le vagassa nemessegüel wrakot,
 porra tegje mind az eges orsagot
 lipainak vys igjri vajdasagot
 haidüsagnak nemessek josagokot,
 Az segin parastcagot ne bantanak
 de az nemesseget mindenüt vagnak
 nagj warvrrak kü varat hadnagjoknak
 ciak hajdüsag wrüknak kezben adnak
 Halla basta lippainak kes voltat
 bannia hajdusag nem fogadgia szaiat:
 wrüknak magjar tarttia fogadassat
 az hir halüan fellieb sallita hadat
 Kassaban wrunk ismeg haza tere,
 Istennek halat ada gjülest hirdete
 orsag iaüarül minden jot wegezne
 patakra Indüla wrunk ezt el vegezüe
 Hadaüal basta görgj alla indüla
 kassanal tegla vető . . . szalla.
 Miskere ellessel basta be szalla
 masodik napon ismeg göncön hala
 jüta santora azkor megj ot hala
 negjedik napon ü tokajban Jüta
 Rüber görgj vala ot capitansagban
 ki bastat lata olj nagj vigasagban,
 de nem mülata basta görgj tokajban
 biztatá rübert megj sabadjtasban
 Egj nihan nemetet basta ot hagja
 ellest Jgen sokat vk nem haghata
 mert minden fele nagj sükseg vala
 kerestürban ü halassa let vala,
 Lykara v mas nap hajnalban mene
 patak varat w el kerülte vala
 az mondota hegj allol el ment vala
 de mindenüt eggetüe megjen vala
 Vyhelben szalla es megj fütta vala
 borsiban hogj sok gjalog hajdü volna
 Szeleméri miklónak¹ udüarába
 gorsaságüal rajok mentenek wala
 Por hajdüsag felnie nem tüd vala

¹ Zeleméry Miklós.

sapil gemant köüel oldala rakot volt
 sötetcegben fenlő wjlagosság wolt
 Emlekezetert ezt ciak szamlalom
 hogj penig ilj gazdag volt nem cüdalom
 ez vilag öüe volt rüla azt hallom
 kar nagj lesen ha menjorsagban nem
 [latom]

Sekeben wrünk satorban wlj wala
 tistessegüel hozzaja mentek wala
 az koronat vk be mütattak wala
 tistessegüel vrraküal fogatta wala
 Casar szaüaüal nagj szepen megj aldak
 magjar vr fiak az koronat mar tarttjak
 az vezerüel wrünk feieben adak
 magjar orsag kjrallianak kijaltak
 Casar hada Rendüel talpon alj wala
 magjar orsag hadais rendet alj wala
 mert az törökis magjartül fel wala
 magjarokis v tülök . . . nak wala
 Nagj sep aldassal megj aldottak wala
 minden rend wigadnak wala
 Delliest wgj mint az ebed w . . . la
 Rakos mezeien az taborban w . . .
 egj arranj pohar Düna vizen . . .
 feiedelmünk rajok kösönt . . .
 Harman az feieben megj ittak wala
 halakat az istennek attak wala
 vttokat nekik megj aldotta wala
 haza menetelekettis megj aldgia
 Koronazasa hogj megj lün wrünknak
 jó emlekezetü bockaj Istvannak
 ki mondatek magjarok kiralianak
 moldüa haüasselve erdelnek vranak
 Istennek kegjelme vgj igazgasa
 feienkent nagj bekesegeüel megj hoza
 eges kerestjenseg az Jstent alda
 kerek hogj elletetis hossabitna :
 Kences kassaba korponarül iüta
 sok köüetek hozza erkeztek wala
 nemet lengjel erdelj körül wala
 mint feiedelem tistessegüel valast ad
 [wala]

Semmi keüelseg w benne nem wala
 feiedelem modgjara magat tarttja wala
 noha mindennek jo nem lehet wala
 joküal magat wh szerettetj wala,
 Ket predicatora nekie wala
 alj vincj¹ peter es czeglédi jános² wala
 kiküel az vr istent diciri wala
 kicin es nagj

Hajdüsag miat olj nagj büüa wala
 samtalan sok panast . . . wala

¹ Alvinczy Péter, ² Czeglédy János.

sep saüaüal mindent . . .
 mert örömet nekjek . . .
 az kik tül hadakoznak wala
 Redej (n)emetj gergelj wala
 Hü . . . es hajdü hozzaiok halgat
 [wala]

Poson kore . . . wk hadakoznak wala
 szep hazakban Imar ferkeztek wala
 ersek er labok allat alj wala
 Jgekeznek . . . igoz hajtania
 Feiedelmünknek giakran irnak wala
 segicceget hogj melleiek bocatna
 gjakorta allata jargalnak wala
 nemetek ellesset el fogtak wala
 Vrrakat wrünk giakran kerü wala
 Jo kedüe közzülök az kinek volna,
 segiccegeüel hozzaiok bocattja
 hisi istent aztis kezehez adgia,
 Jambor vr finak hiüsegere bizak
 Homonnaj balintot ra walastak
 attjanakis jó witez woltat tüdgjak
 s mindenben rajta Isten aldassat lattiak

Segitcegere az vr istent hiüa
 Josa deiak hadnagiat w szolita
 szep algiüt wrünknak ki voniata
 löüagiat gjalogiat el indjtata
 Nagj örömök lün mind az vitezeknek
 hogj jüesset ertek kiralj seregenek
 törökökös algjükiäl erkezenek
 örömökben mind allatt jüöltenek
 Jancarokes sancot haniatnak . . .
 kibel sok goliobist be szori . . .
 de az varbüel nag löüest . . . (v) ala
 sok magjar török miattok (elpusztult
 [wa] la
 Hid alla ket nagj algjü szolgál (lt) . . .
 [(wala)]

kj vitezekben nagj kart (tett) wala
 sok török alla medelet . . . wala,
 sancot sieten kapühoz vittek wala
 Sok jo szegin legin vrez ot . . .
 vitez hadnagjoküal forgodik wala
 ki mint esset en be tündnam Jrnia
 dolgokat ha megj tüdnak mondania,
 Sümmaia az fizesse megj az isten
 atgia szent orsagat nekik az isten
 ki megj marat eltesse az vr isten
 sok Jaüaüal aldgia meg az szent isten
 Ket ostromon sok jambor witez wese
 harmadik ostromhoz minden kesüle
 torok magjar Jesust allat iüölte
 rettenetes keppen megj nekj mene
 Törökös magjar vitezedik wala

egj serecen szaslo tarto vala
 vitez modra az fokra fel ment vala
 török szaslot fokon lobogtat vala
 Serjekednek vitezek forgolodnak
 vttanna az fokra nagy sokan hagnak.
 de nemetekis belől forgolodnak
 nagy sok artalmokat niakokban hannak
 Sok J..... k ostromon vesenek
 hadnag..... nagy andras löües miat
 [elessek
 sok teste..... fergek megj ottek
 mert..... erette nem mehettek
 Az sok test..... lón ot szelel feküt
 az per estet... ötte ciak mezőt
 szolot..... tüle nem lehetöt
 feiet..... a sirt vgj götrödöt
 Tortint le..... ragadni akartak
 tarsokat ot hadnia nem akartak
 Ha tekintetek magokis ot hattak
 mert az sürü lovast megj nem alljattak
 Az nagy heusegben meg epettek vala
 mind az ket fel Jgen megj farat vala
 varban ellessekis keüsselt vala
 var üüiasnak mar nolcüan napia vala
 Hirre varat vr fj keretj vala
 ne vesztének magokat Jntj vala
 mert ha ostrommal haz kezekhez jütna
 vitezek miat halalok fordülna
 Magokat gondolak szot kj adanak
 tisztességeßen ha el bocattatnak
 marhaioktül ha megj nem fostatnak
 magyarok hitere hazat meg adnak
 Jambor urrat Illies Hazit keüianniak
 hitökre hogj kozigben be bocatnak
 Jo vegezés uttan megj kj bocattjak
 Jo ok allat az varatis megj adgjak
 Ez dologrül urrak tanackozanak
 postan vrunk... .. ezben hirt adanak
 egj akarattül..... (min)d ra allanak
 köz..... hazira bizanak
 Ruhaiat az vr fj el ve.....
 nagy batorsagüal magat....
 az varban hogj ü magat..... tna
 Jm melj serencere üt maga
 Taboranak szep rend tartassa
 estüie regüel iesust kialt...
 az orsag zasloiat fen tar..... la
 szaslo tarto pankotaj Janos.... la
 Minde nap az istent dicirik (vala)
 Jambor predjator Vince Pál vala
 koniorgest estüie holiäl tesnek vala
 segjceget istennek kerik vala,
 Az koniorgest Hogj el vegeztek vala

nagy sötetben arrökban mennek wala
 tornaj tamas az ur fjual vala
 Josa deak Omani Janos vala,
 Az vizen hogj altal gazoltak wala
 az palank likan be büttak vala
 az wrfi magat fel voniatta vala
 az vrain ot marattnak vala
 Halgattia az kapitan keüiansagat
 de nem ismerik nekj abrazattiat,
 elmeieben szedegeti az tractat,
 Jol vegezek Jgerek vrrok hazat,
 Közörtök wk erös friget kotjnek
 Hogj walamelj fellül ne Rettegnenek
 ne lüenek Hüsek Cendesednenek
 kesülnek az napra kj menninek
 Jambor..... kün gasparnak
 kar..... felejtekn aznak
 Hogj ky..... hüsta vrünknak
 s an H.... a meg bana iambornak
 Fülel ta..... ban szep Josagat
 tarsan... tül marat Jobbagiat
 pele..... kere ilj ok állat
 kün gaspar nagy Haddal Hüst vara
 [allat
 Törökök... ukban bankodnak wala
 Hogj... vitez török ot marada
 nemet vtan mennie akar vala,
 rajtok esset sok kart megj torolljhass...
 Bossonkodnak hogj predat nem kap-
 [hatnak
 mert termeseti az volna farkasnak
 mond az pater nostert török vramnak
 de az baranj kelj inkab az Rauasnak
 Ki meninek nemetek bekesegüel
 be meninek magyarok tistessegüel
 törest épitenek siecegüel
 el salla allola tabor szep rendüel,
 Hetedik napian szent Andras haüanak
 Jgen vya török nogradot maganak
 nem lün mit tenni nemet Capitannak
 vy var allat essedezik vr fjnak
 Megj igjre vrfinak nograd varat,
 Ciak vynne el allola Casar hadat,
 Jgere az vr fj keggjelmes voltat
 bocata vele egj Jambor szolgálait
 Jambor vitezt az kerestürj istüant
 kinek kezeben adak nograd kolcat
 el befelle alla Casar hadat
 bekeül..... ek nemet hadat,
 Sinten vgj lün dolga min....
 ki jambor solgaia wala
 egj scban ellene vet....
 nem örülhete igjret folo

Az Horeb Hegjire fel vitte
 Jgeret földet megj müta
 de az isten nekie azt mo ...
 Hogj birnia azt w nekj
 Rovid napon mioses megj hol ...
 Horeb hegenel temettek
 jambor feiedelmünk sietne ...
 Jllen cüdalatos az isten dolga
 Sok feiedelmeket elő hozhatünk
 keüeset eltenek kiket olüassünk
 de haladatransagükörül gondolkodgjünk
 hogj istentül azzert ostoroztatünk,
 Olj bünöküel neha az istent bantjtük
 Hogj azt mi ciak bünnekis nem
 [allittük
 Hogj azzert büntet essünkben sem
 [vessük
 elletünket azzert meg röuidittük
 Betelek vrünkon az bolc mondassa,
 baratodnak ha kit tartas magadba
 megjs ne bizd magad edes szaüara
 mert nem tudad mit gondol artassodra,
 Az ördognek sok practicaia vagjon
 megj vetesre nagj sok haloia vagjon
 Bekesseget jar nemet de azzon vagjon
 kegjes feiedelmünknek mint arthasson
 Jgekezik mikeppen el vestesse
 jambor vrunk elletet vegezhesse,
 magat igjretüel kihez kösse
 hogj hamarab nekj veget erhesse,
 Tisztesseg iambornak
 uram vitezlő Rendeknek
 vgj alj nemellieknek
 vagas az sakacnak
 Valaki akar Jenni
 vegtere sem fog lehetnj
 Johire tisztesseget veszti
 mint magat veszti
 De Ha ezzel megj ernek
 ez se vk el felejtének
 ez ha vert elő nem kernek
 es han megjs meg büntetnek
 Isten ellöt mindenek nelüan lesnek
 az artatlan Halalük öruendeznek
 az Hamis Hitü gilkosok el vesnek
 Ha tekintik penzert Poklot kerestek
 Walakjnek az vh keüesse nem ellég
 aznak az mas ember soka sem ellég
 többrül többre ember vgj igekezzeek
 telhetetlensegert feie ne essek
 Nem nem tud az ember kinek hinnie
 kit barattjanak v velne lönnie

az sokta az embert törben eitenj
 mint kataj vendegsegben ezt szerzj
 Jgekezetj nekj azzon wala
 nem tudom nekj mit igirtek wala
 vrrakatis mind Jgen tancoltassa
 bockaj hüieit mind eg vtton bocassa,
 De az vr istennek gond viselesse,
 ki maradassokra gondot visele
 Im ez vilag sem adatek kezebe
 az nagj bodogsagbülis kj rekede,
 Eggik hitet masiküal hamiss(it) . . .
 tizet Hüsat egj mas hat . . .
 ezt a vetket nem sokta . . .
 ez az szent lelek Jsten ellen . . .
 Cristus mondgja az eüangelj . . .
 vetkezny az szent lelek . . .
 sem ez világbán sem az mas . . .
 meg nem bocattatik az bodog . . .
 Tüdüan azzert az kj az bünr . . .
 az szent lelek elsöben Jele . . .
 Ha nem fogadod dolgod nem
 Testben lelekben veszedelmes . . .
 Sok szent Jrras olüassokat az ördög
 el cabitot batoritot az ordog
 vrasagert el hitetett az ordog
 mostis sokak kornül forgolodik ezzen
 [ordog :
 Ezzen közben bekeseget Jartattja
 nemet casar torok casarhoz küldé,
 cobor mihalj es kekedj gorg vala
 Jo üalással casartül jettek vala,
 Kataj vrünkat ebeden Hjüa
 hogj mar örömeben vigan tartana
 Jstennek Jtiletit nem gondola,
 el vegezet sandekiat Indíthatna
 Ezzek vtan betegeskedni kezde
 nem sokara lün meg nehezülesse,
 kj Jlenenek katajnál, meg ölte
 Jgekezik többj se kerülhesse,
 Isten az kj igaz lato mindenben
 nem engede hogj ez mülnak semmiben
 töb dolgokes Jlenenek ezzenben
 vasban verek katait ezzen közben.
 Halalanak ellötte let dolgokat,
 besselem vrraknak w Halalat
 melj Hamar vtannok
 ki ada nekünk somo . . .
 Az Istennek bolceseges . . .
 titkajt vh nekj
 öt vr fjat mellote
 vrünk sem kesek vtta
 Halala törtinek Jambor
 jo emlekezetü batorj

cakj Jstüannak giulafj
 dercfj miklosnak jambor....
 megj holt wala
 egj..... tamadot wala
 tec..... hogj le esset volna
 Hü..... nagj hamar megj hala,
 Matias..... w magzattja wala
 ezze kilencüenben wala
 nagj..... az vilagbül ki mült wala
 har..... egjek köüettek wala
 Söld.... becben megj holt wala,
 orost..... len megj Holtak wala.
 nagj..... karacon napian wala.
 halala előtt ezzek lötenek wala
 Ha az wr isten vt eltette volna
 az Hatart gorog ossagra vette volna
 az pogansagj igj ki nem került volna,
 mi aztis el vestük mj tüle marat wala,
 Ferdinand casar felöle azt monta
 vagj w soha ne szüllettetet volna
 az vagj soha halala ne let volna
 el vegezet dolog Hogj mind megj kelj
 [halnja
 Sok Jambortül hallottam es wgj irom
 vrünk Halala előtt mj let azt mondom
 karacon estje kakük szolt azt hallom
 kassan ceresnie fa viragzot értöm
 Telünk Hozzaja igen meleg wala,
 az Jegj rakás sokaktül el mült wala
 vrünk imar nagj betegsegeben wala
 kibül elletet nem Remellik wala,
 Vdüar gond viselő Faj görgj¹ wala
 Az predikaciót halgattja wala
 wr vacoraiat hozzaja w....
 az wrrakat istenert kerj....
 egj mast ercek azt parancj
 Ezzek wttan testamentomho
 mert nagj Gondja wala
 Jambor vr fiakra...
 orsagünknak szerzet nagj
 Istennek rajta ez wala nagj...
 ez keües ideig nagj birod...
 wüas nélkül sok fü hazat
 mit keüant ket nagj
 Sep Jaiüait mind be irratta
 kinek mit akar hadni irrata
 Homonnait kepeben hatta w...
 kencet körönat nekj hagjot wala,
 Casartül küldetet arran koronat
 sep szasloiat bottjat arranias kardgjat
 sok sep ioküal öltözet füfy louat

¹ Fáy György.

ezzek vtan Istennek ajanla magat.
 Draga szep vallassokat tesen wala
 teremtoiének az istent mondgja wala
 megj valtoianak chst vallja wala
 batorsagüal ilj vallast tesen wala
 Ha ez világ bünet megj bocathattja
 az istennek veghetetlen irgalma,
 egj emberet inkáb megj bocathattja
 az fenies christüssert megj bocattja,
 Hisem az attja istennek irgalmát
 hisem az Jesús christüs szent halalat
 dicösegüel ertem fel tamadassat
 hisem öiök ellet bodogság megj
 [Hozasat,
 Az teremtő istent latnia fogom
 az en megj megvaltommal megj
 [ismerkedöm
 az en testemet megj vyülni hisem
 az szent lelek vr istenben el nüksom
 Jrnak wala estendő forgassaban
 ezzer hat szazban es az felet hatban
 ket karacon közt penteken....
 el nügöiek az vr (ban)¹
 Sep p..... wala
 f..... kesülnek wala
 Ha.... ottessek wala
 vd... ben öltözöt wala
 Jamb..... kesergik wala
 bo..... batiat ohajttja
 so..... dnak azt banniak wala
 kj..... anniarül kesergj wala
 Jambor... esa mar megj solt wala
 az... el nügot wala
 palota... egj ket magzattja sirattia
 vrrok attjoknak halalat gjassollja
 Megis egj keüisset szolok wrünkrül
 Jo emlekezetü fieidelminkrül
 Jsten felő io bockaj istüanrül
 penteken törtint nagj sok dolgairül.
 Szaiabül szarmazot besedet irrok
 de babonat ezbüil ne tanülliatok
 penteken sok dolgon ment altal kit
 [hallok
 ciak jo emlekezetiert kit irrok
 Kolozuarban penteken születet volt
 penteken kerestelesseis let volt
 kiralj vdüaraban penteken ment volt
 penteken onnetis alla iütöt volt
 Varadj kapitan penteken let volt
 penteken casartül jo valas jüt volt
 penteken nemeteküelis megj vit volt
 pec Janos penteken foglja esset volt

¹ 1606 dec. 29-én.

Kassabanis pentek napon be ment volt
 pentekenis vt megj koronasztak volt
 Rakos mezeien az koronaszas volt
 penteken e vilagbül ki mült volt
 Adj vr isten ilj feidelmet
 ki tisztellie megj az te szent nev
 hirdettesse mindenüt szent igjd
 terice megj az balüaniozo nemzet

Jmar szolok wrünk temetesserül
 harmenc ket napig kassan
 vliara ferek somorün
 kataj mihajnak vesedelmé

Bankodnak vitezek es bossonk
 vrrök haliia igen ohai
 gjlkos megj elj azzon tanack
 eej tanacbül indülün Rohan

Vdüar Hadnagjanak Hadnagjok szolnak
 tizedessek köz legjn talpon alnak
 kataj hül tartatik tamadnak
 varas piaccara kit kj hozanak

kerdezi katai vt hoüa vissik
 majd hiredüel lessen az hoüa visnek
 azzon közben sok szablja kj woziatik
 teste darabonkent¹ el vagdaltatek

Nolc oraig teste ot cüdaltatek
 sok szablja miatta megj corbasodek
 niari palj izzene testet fel szödnek
 egj golc lepedöben testet fel szedek

Pelda besedben soktak ezt mondanj
 boldog ember kj masson fog tanülni
 boldogtalan kj magan fogj bankodnj
 keüeliek gjakorta ig soktak iarnj

Legjen isten igaz ittilo ezben
 Ha bünosse az vagj bünetlen ezben
 minden ember w rüla pelda vegjen
 soknak örülteben feie ne wessen

Jo nemzetetis Hagja szomorüsagban

hazas tarsat germekit nagj banatban
 josagais lün vissza foglalasban
 kit ertenk adot io akar
 az török casarnak
 bankodek vrünk
 büdaj basanak
 legjen gondgja kiraljnak
 Erd helj tarosagban
 ed gubernatorsagban
 elül feksik kassaban
 bankodik ezutan magaban
 Meg temettese ot lessen
 vestessegüel
 maiglan kesen legjen
 es tistessegüel ot lessen
 Hada mar mint gjazban vala
 tud böjt elo első nap vala
 fekete tir ket rendet alj vala
 ket inassat fel öltöztettek vala
 Koporsoban testet fel vöttek vala
 wr fiak kiralj testet visik vala
 papok deakok enekelnek vala
 santalan sok lilek keserik vala
 Gias szasloiat ellötte visik vala
 nolc trombitat ellötte fünak vala
 templüban tistessegüel wittek vala
 szep predicacio azkor let vala
 Ezek hogj mind veghez mentenek vala
 testet az templüban ben Hattak vala
 hacirok¹ templüm korüel örzik vala
 masodik napra iütottanak vala
 Harangokat erőssen vontak vala
 Jsmege feionkent fel gjltenek vala
 testhez az templüban gjltenek vala
 predjaltanak vala.

¹ Darabontok.

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

Elnöki megnyitó az E. M. E. 1936. február 23-i közgyűlésén.

Tisztelt Közgyűlés!

Egyesületi életünk első évszázadának utolsó negyede küszöbén, ha visszatekintünk egyesületünk 75 éves multjára, működésére és törekvéseire, szemünkbe ötlik az a többször következetesen megismétlődő irányzat, amely egyesületünket tudományos társasággá, tudományos akadémiává kívánta átalakítani, illetve fejleszteni.

Állandóan voltak oly irányú törekvések, melyek azt célozták, hogy a muzeális főcél szem előtt tartó feladat háttérbe szorításával a tudományos társaság eszméjét hozzák előtérbe és egyesületünket tudós társasággá fejlesszék ki. Ezen törekvésekkel kapcsolatosan már az 1868. évi közgyűlésen szükségessé vált hangsúlyozni, hogy egyesületünk nem kíván kizárólag tudós társaság gyanánt működni. A tudós társasággá való fejlesztés eszméje az 1878. évi közgyűlésen, ahol Finály Henrik fejtette ki részletesen ezen gondolatot, lépett erősebben előtérbe. Majd később, az 1896. és 1897. évi közgyűléseken Finály Henrik a tudós társaság eszméjét újból és hathatósabban vetette fel s ekkor ismét kezdetét vette ezen reform mozgalom. Az e körüli küzdelmek mintegy 10 évig állandóan tartottak. Ezen reformgondolatokat azonban javarészt az egyesület anyagi — a maihoz képest azonban még fényesnek mondható — helyzete szorította háttérbe, mert az egyesület anyagi helyzete már akkor sem volt megfelelő ahhoz, hogy a Múzeum összes tárainak kellő fenntartását és fejlesztését eszközölhesse. Így tehát még kevésbé lehetett alkalmas arra, hogy a tudomány művelését és terjesztését és tudományos eredmények kutatását és termelését támogató, előmozdító testület gyanánt működhessék.

Az erdélyi magyar tudományos akadémia kérdését újabban ismét alkalomszerűvé tette az Erdélyben jelentkezett azon irányzat, amely vallásfelekezeti alapon óhajtja a magyar tudományművelők részére a tudományos akadémiát megteremteni. Alkalomszerűvé látszik tenni ezen kérdést az a körülmény is, hogy tudományos életünk az uralomváltozás következtében bizonyos elszigeteltséget tüntet fel, végül alkalomszerűvé teszi ezen eszmét az itt-ott felhangzó panasz, hogy mostoha anyagi viszonyaink közepette a magyar tudományos törekvések, szellemi alkotások megfelelő támogatásban, ápolásban nem részesülvén, a külvilág előtt nem jelentkezhetvén kellően, az erdélyi magyar tudományos élet az elsorvadás veszélyének néz elébe.

Mindezek folyamánaképen önkéntelenül is felvetődik az a kérdés, hogy egyesületünk nagynevű alapítója, gróf Mikó Imre, által kitzűzött azon feladat, — az ő saját szavait használva, — „hogy mi, mint a nem-

zetnek hű napszámosai anyagot gyűjtsünk, készítsünk, rendezzünk, hogy a tudománnyal foglalkozó honfiaink minél kevesebb akadállyal küzdve gyorsabban haladhassanak működésükben“, vagy amint ezt az egyesületünk alapszabályai kimondják: a „Múzeum fenntartása, továbbfejlesztése, gyűjteményeinek tudományos feldolgozása, a tudományok művelése, a honismeretnek és általában a magyar tudományosságának előmozdítása“ továbbra is az egyesületünk célja maradjon-e, avagy ezen változtatást, módosítást kellene eszközölnünk, más kibővített avagy módosított működési feladatot kell-e magunk elé tűznünk?

És most, amidőn újból felvetődik ez az eszme, ismét csak azt látjuk, mégpedig fokozottabb mérvben és indokolással, mint ezt az 1903. évi közgyűlésünk megállapította, hogy most sincs kellő ok és főleg kellő alap arra, hogy a Mikó Imre gróf által felvetett és megállapított feladattól egyesületünk eltérhessen.

A magyar tudományos élet Erdélyben az uralom megváltozása óta korántsem fejlődött erősebben, mint az uralomváltozás előtt. E tekintetben sajnálattal kell megállapítanunk, hogy inkább visszafelé fejlődésről lehet szó. Tudósaink igen nagy számban, mégpedig főleg a tudományos központot képezett magyar tudományegyetemmel együtt külföldre távoztak. És ha maradtak is szép számmal még komoly, értéket jelentő tudósaink itten, ez egymagában még nem szolgálhat kellő alapul arra, hogy egyesületünk tudós társasággá, magyar tudományos akadémiává fejlesztessék. Az a tudományos társaság ugyanis, mely csak az ezt alkotó tudósok összeállításából áll s mely megfelelő anyagi erőkkkel nem rendelkezik ahhoz, hogy a tudomány ápolását, a tudományos termelés kellő javadalmazását és közzétételét s mindezzel a külvilág előtt való kellő megjelenését előmozdíthassa, semmiesetre sem alkalmas arra, hogy a tudományos életet kellően fejlessze, a tudományos törekvéseket terjessze, tökéletes értékű tudományos eredményeket termelhessen. Mindezek nélkül pedig a tudományos társulat csak egy zárt, életképesség nélküli, a külvilágra hatást nem gyakorló testület lesz. Már pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelenlegi anyagi viszonyai távolról sem elegendők ahhoz, hogy a tudományt terjesztő és a tudományos kutatásokat támogató és eredményeket létrehozó testület gyanánt kellően működhessék. E mellett jogosan felvethető az a kérdés is, hogy az erdélyi magyar tudományos életnek annyira külön gyökere és eredménye volna, olyan különleges tudományos életnek volna-e tekinthető, mely a más magyar tudós társaságoktól elkülönített szervezkedését tenné szükségessé? Ezen kérdésre is ez idő szerint aligha lehet a válasz igenlő.

Ilykép ma sem maradna egyéb feladatunk, mint az eredetileg Mikó Imre gróf által megszabott programnak a tovább folytatása, vagyis a megszervezett Múzeumnak fenntartása és fejlesztése, ezen Múzeum anyagának feldolgozása, ismertetése s mindezzel kapcsolatosan a tudomány és művelődés terjesztése.

Szomorúan kell azonban megállapítanunk, hogy ezen feladatunknak is csak nagyon korlátolt mérvben tudunk eleget tenni.

Anyagi erőink igen határolt volta lehetetlenné teszi nekünk a muzeális gyűjteményeink kellő gyarapítását és fejlesztését. Amint az ismertető zárszámadás és költségvetés adatai szemléltetni fogják, alig néhány ezer lej az az összeg, amelyet egy-egy muzeumi tárunk támogatására fordíthatunk. És ezen összegek nemcsak újabb muzeális anyag beszerzésére nem megfelelők, de a régi gyűjteményeink karbantartására sem elegendők. Hogy mennyire el vagyunk maradva programszerű feladatunk teljesítésétől, erre a legkirívóbb példa a könyvtárunk jelenlegi állapota. 1919 óta, tehát immár 17 éve nemcsak hogy könyvtárunkat a külföldi tudomány és irodalom legjelentősebb alkotásai beszerzésével nem tudtuk fejleszteni és gyarapítani, hanem még csak a magyar tudomány és irodalom alkotásainak egy kis töredékét sem tudtuk könyvtárunk részére megszerezni. A helyzet e tekintetben ma az, hogy olyan hézag állott be könyvtárunk fejlesztésében, mely már szinte helyrehozhatatlanná vált. És minthogy az egyetemi könyvtár a magyar tudományos és irodalmi termékek beszerzésére súlyt egyáltalában nem vet, Erdélyben pedig más olyan könyvtár, mely ezek beszerzésében lépést tudott volna haladni a magyar tudományos és irodalmi élet fejlődésével, nincsen, az, aki bármely tudományszakra vonatkozóan az utóbbi két évtized folyamán megjelent magyar tudományos munkákkal kellően megismerkedni kíván, csak külföldön eszközölheti. Állattárunk, ásványtárunk, növénytárunk, régiségtárunk és képtárunk egyáltalában nem fejlődött ezen 17 év óta. A mai helyzet tehát az, hogy az elődeink által összegyűjtött műkincsek gyarapítását immár két évtizede egyáltalában nem eszközölhetjük és alig tudunk hozzájárulni valamivel a meglévők karbantartásához.

Gyöngye vigaszul szolgál részünkre az a tény, hogy ez nem a mi mulasztásunkra vezethető vissza, hanem főleg arra, hogy a kormány, mely a gyűjteményeinket és tárainkat egy általa érvényben levőnek vitatott szerződés alapján kezeli és használja, az ezen szerződés szerint a táraink és gyűjteményeink használatának ellenértéke gyanánt általa fizetni kellett 10.000 arany koronának megfelelő, és ma mintegy 450.000 lejt kitevő évi bért 1919. év óta, tehát immár 17 éve nem fizeti s ezzel a maga részéről egyáltalában nem tesz eleget azon szerződésből reá háramló fizetési kötelezettségnek, amely szerződésnek viszont reánk vonatkozó terhes részének érvényben létét hangoztatja. Ezzel elvonja előlünk jövedelmünknek a legfőbb forrását, melynek rendeltetése az volna, hogy nemzetiségre tekintet nélkül közcélokat szolgáló Múzeumunk és táraink anyagát gyarapítsuk. Az Egyesületünk és az állam közti jogviszonynak ezen rendezetlen volta hozza aztán magával azt is, hogy az egyébként nagy áldozatkészséggel rendelkező adományozni szándékozók is tartózkodnak újabb adományaik eszközzésétől, ezek sorsát nem akarván kitenni a bizonytalan jövőnek. Kormányunk pedig nem látja be, hogy magatartásával mérhetetlen kárt okoz az ország egyik legnagyobb kulturális intézményének: muzeális gyűjteményeinknek, és nem tudja megérteni, hogy mennyire közérdek volna ezen rendezetlen kérdésnek a rendezése.

Ilyképen az egyesületünk alapításában kitűzött célok közül kizárólag az valósítható meg ez idő szerint, hogy Múzeumunk anyagának feldolgozását és ismertetését s ezzel kapcsolatosan a tudomány és művelődés terjesztését eszközölhessük. Ezen utóbbi feladatunkban, melynek teljesítésében az utolsó évtizedben igen élénk tevékenységet fejt ki Egyesületünk, működésünket még messzebbre kell kiterjesztenünk. Ki kell pedig terjesztenünk ezen működésünket a vidéki magyar értelmiségi központokra is, mégpedig nemcsak az eddigi vándorgyűlések tartásával, hanem — amint ezt már válaszmányunk korábban is elhatározta, de eddig, sajnos, még meg nem valósíthatta, — szakosztályaink tudományos és népszerű felolvasásai egy részének ily vidéki értelmiségi magyar központokban leendő megtartásával. Ezzel a tudomány és művelődés iránt érdeklődést idéznénk fel oly helyeken is, ahol erre sem alkalom, sem mód és ez idő szerint talán megfelelő szellemi erő sem áll rendelkezésre, másfelől bekapcsolnók ezen vidéki központjainkat Egyesületünk működésébe, és a tudomány és művelődés lobogó fáklyájával felélénkülést vinnénk olyan helyekre is, ahol ez idő szerint csak szunnyad az ez iránti érdeklődés.

S ha majd — bízunk benne, — egy jövőbeli kormány azon jobb belátásra fog jutni, hogy a közöttünk fennálló jogviszony éppen a közérdekre tekintettel rendeztessék, és meg fogja érteni, amire ma képtelen, hogy tekintet nélkül arra, hogy az egyesület mily nyelven folytatja tudományos működését, ez az ország kultúrája egyik legnagyobb díszének és büszkeségének kell, hogy tekintessék, mert Múzeumunk letéteményese egy évezredes magyar kultúrának és gyűjteményeiben több évezredes kultúra termékeit őrizzuk és ápoljuk, és a jogviszonyaink rendezésével szolgáltatni fogja azon anyagiakat is, amelyekkel a kormányunk által érvényben levőnek vitatott szerződésünk szerint már két évtizede adósunk maradt, és szolgáltatni fogja nekünk annak ellenértékét is, amellyel az ezen szerződés értelmében neki átengedett úgynevezett gróf Mikó-féle kert és épületei fejében tartozik nekünk, akkor újból alkalmoszerűvé tehető egyesületünk feladatának fölülvizsgálása, mégpedig egy hosszabb időre szólóan.

Addig azonban nem lehet más feladatunk és kötelességünk, mint azon szerény anyagi eszközökkel, amelyek hibákon kívül állanak csak rendelkezésünkre, a tárainkban gyűjtött és elhelyezett múkincseknek és szellemi értékeknek feldolgozása, közismertté tétele s a tudománynak és művelődésnek minél szélesebb körben való terjesztése.

A tudományos szellem felébresztése ott, ahol ez csak szunnyad, a tudomány művelése, előmozdítása és ápolása s a tudomány és művelődés közvetítése minden téren volna tehát Egyesületünk legközelebbi jövőjének főfeladata.

Amidőn a megjelent egyesületi tagokat és érdeklődő közönséget szívesen üdvözlöm, a közgyűlést megnyitottnak jelentem ki.

Dr. Róth Hugo,
alelnök.

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1935. évi kiadványairól.

Erdélyi Múzeum. Erdélyi Tud. Füzetek. Emlékkönyv.

Az 1935. évben az Erdélyi Múzeumnak a 40-ik kötete jelent meg 404 lapon, azaz 25 és $\frac{1}{4}$ ív terjedelemben. Ez az új VI. évfolyamunk nem mutat hanyatlást. Bármennyire nehezek voltak a viszonyok, $\frac{1}{4}$ ívvel még meg is haladtuk a múlt évit. Tartalmát és értékének megállapítását a tudományos közvélemény ítétele alá helyezzük. A magunk részéről mindent megtettünk, hogy ez az ívület kedvező legyen. Mind a 15 tanulmány, amelyet közreadtunk, az eddigi tudás gyarapítására szolgált. A két művészettörténeti közleményünk közül az egyik a „bonczhidai Bánffy-kastély“ multját és ritka szép művészi értékeit világította meg első ízben szakszerűen, a másik az erdélyi magyar művészetnek a román szaktudománytól vitássá tett kérdéseit tisztázta fölényes tárgylagossággal. Irodalomtörténeti tárgyú tanulmány jelent meg évfolyamunkban a legtöbb: az egyik Eminescu Mihály költészetét magyarázta meg az eddigi fejtegetéseknél jóval behatóbban, a másik Cserei Mihály ismeretlenül lappangó anekdotáinak és apoftegmainak közzétételével nyújtott rendkívül becses adalékokat az erdélyi kedély- és lelki világ megismeréséhez, a harmadik a nagy magyar elbeszélő, Jókai, román tárgyú novelláit foglalta össze forrásainak pontos megjelölésével és kritikai vizsgálatával, a negyedik a százados évforduló alkalmával Erdély első társadalmi regényének szellemtörténeti vonatkozásait tárta föl igen tanulságosan, az ötödik több magyar költőnek a román irodalomban megállapítható megbecsüléséről és értékeléséről adott számot. A bölcséleti tudományok köréből az egyik tanulmány a házasság és a család igen alkalomszerű pedagógiai kérdését fejtette ki emelkedett magaslaton, a másik a lélektan legújabb irányairól tájékoztatta olvasóinkat. Az egyetlen történeti cikkünk a temesközi műveltségi állapotok kérdésével foglalkozott a török világban. Zenetörténeti tanulmányunk a Brahms zenéjének magyaros elemeit szedte össze meglepő gazdagságban. Társadalmi kérdéseink közül a falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom részletes ismertetése programmszerű feladatokat tűzött ki. A természettudományi közleményünk városunk geológiájához közölt újabb adatokat. Ebben az évfolyamunkban olvasható az a tanulmány, amely a 75 éves multa tekintettel alaposan körvonalazta az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos tennivalóit a jövőre. Három kisebb közleményünk közül az egyik a „Kolozsvári Zeneiskola“ 1819. évi alapítási körülményeit, a másik Jókainak a Rajnai Antikváriushoz való viszonyát, a harmadik Gulescu bojár 1826. évi erdélyi és magyarországi útleírását fődte fel eddig ismeretlen adatok alapján.

Nagyon nélkülözött hiányt pótolunk, amikor a *nyelvművelés* részére új rovatot nyitottunk folyóiratunkban. Nyelvünk kétségtelenül

ma nagy romlás sodrába került. Helytelenségek, idegenszerűségek, ízléstelenségek torzítják épségét, tisztaságát és szépségét. Egyébképen is sok veszteség és sűrű veszedelem környékezi. Kötelességünknek éreztük tehát, hogy éber figyelemmel kísérjük nyelvünk állapotát s nyomatékosan figyelmeztessük az írókat és a közönséget nyelvünknek a helyes használatban megnyilvánuló megbecsülésére. Évfolyamunkban 39, ilyen irányú nyelvvelési cikket tettünk közzé, s úgy vettük észre, hogy ezek a napisajtóban is visszhangot keltettek.

Nemcsak az olvasók nagy tömegei, hanem maguk a szaktudósok is, részint az anyagiak, részint a hatósági intézkedések miatt úgyszólván tökéletesen el vannak zárva a felszínen maradás és a haladás két éltető forrásától: a könyvtől és a folyóirattól. Az elszigeteltség és a szellemi összeköttetések elsoványodása talán soha olyan megdöbbentő mérvet nem öltött, mint napjainkban, amikor a tudomány a távolságokat megszüntette s a művelődés szabadságát korunk legnagyobb vívmányaként hirdeti. Mivel hiába várjuk a dolgok jobbrafordulását, folyóiratunkat a mutatkozó szükségletekhez kellett alkalmaznunk. Megnyitottuk a *Hírek* rovatát s ebben 59 közleménnyel adtunk tájékoztatást olvasóinknak a különféle tudományok területein fölmerült érdekesebb új jelenségekről és eredményekről. Hasonló céllal nagy súlyt vetettünk a *könyv- és folyóiratszemlénk* bőségére. Az 1935. év folyamán 173 tudományos könyv- és folyóirattanulmány ismertetését nyújtottuk 13 tudományágból azzal a törekvéssel, hogy olvasóink legalább tudomást szerezzenek a szakjukban és érdeklődésükben megjelent legújabb kiadványokról. Ezenkívül közzétettük az erdélyi magyar irodalomnak 1934. évi teljes *bibliográfiáját*, ami azt jelenti, hogy szellemi életünket adatszerűleg rendben tartjuk s ezzel talán az utókor munkáját is jelentősen megkönnyítjük.

Ha a felsoroltakhoz még hozzávesszük, hogy az *Erdélyi Múzeum-Egyesület működéséről* tájékoztató 5 közleményt nyomtattunk ki s folyóiratunkat 32, jórészt eddig nyilvánosságra nem került kép ékesíti, ki is merítettük az 1935. évi 40. kötet tartalmának ismertetését, amely összesen 297 közleményről tudott számot adni.

Beszámolónk azonban nem volna teljes, ha rá nem mutatnánk, hogy az Erdélyi Múzeum a nevéhez híven legalább is jó háromnegyedrészében erdélyi multunkra s a magunk életére vonatkozó tudományos anyagot tartalmaz. Ezt túlzásba természetesen csak a magunk megszegényítése árán vehetjük, mégis elsőrendű célként kell előttünk lebegnie a saját kérdéskörünknek. A tudományos köztudatba körülbelül át is ment az Erdélyi Múzeum különleges erdélyi jellege. Mivel ez a tárgyhoz és nem a személyhez fűződik, örömmel vesszük, hogy ilyen arányú cikkekkel messziről is szívesen keresik fel kiváló szaktudósok folyóiratunkat, melynek értékes tanulmányai szakkörökben örvendetes figyelmet és elismerést keltenek. Ez az évfolyamunk abban az irányban is jelentősebb lépést tudott tenni, hogy a román szellemi élet magyar vonatkozásainak kimutatására nagyobb teret szentelhetett. Éppen mi vagyunk hivatva arra, hogy a kutatásnak ezen az elhanya-

golt, de hálás területén minél szorgalmasabb munkát fejtünk ki. Könyv- és folyóiratszeglénkben is az idén próbáltuk meg először a román tudományosságunk bennünket közelebről érdeklő kiadványait rendszeresebben számontartani. Ezt tovább kell folytatunk és még jobban kiszélesítenünk, mert az Erdélyi Múzeumé az a rendeltetés, hogy a magyar tudományosság felé közvetítse a román tudományosság eredményeit. Mind a három irányban az Erdélyi Múzeumnak a helyzeténél fogva különleges feladatai vannak. Alkalmazkodnia kell továbbá a mai idők kérdéseire és égető követelményeire is a közvélemény helyes irányítása céljából. A feladatok valósággal feszítik a szűk terjedelmét, szűkös viszonyaink azonban nagyon korlátozzák tisztán felismert valamennyi feladatának hiánytalan betöltését, különösen ha azt is hozzávesszük, hogy egyrészt az ellenőrzés akadályaival kell küszködnie, másrészt dermesztő közömbösségben kénytelen folytatni sok lelkes támogatást igénylő munkáját.

Végezetül még számot kell adnunk az Erdélyi Múzeum mellékválalatáról, az *Erdélyi Tudományos Füzete*kről, melynek a sorszáma 1935-ben 73-ról 80-ra emelkedett. Az év folyamán megjelent 8 füzet 11 és $\frac{3}{4}$ ív terjedelemben 8 értékes közlemény könnyebb mozgását segítette elő. Kiadtuk továbbá a Brassóban 1934 aug. 26—28. napjain tartott tizenharmadik vándorgyűlésünk *Emlékkönyvét* 20 közleménnyel 146 lapon 9 ív terjedelemben.

Ez a három kiadványunk — Erdélyi Múzeum, Erdélyi Tud. Füzetek, Emlékkönyv, — összesen 734 lapot, azaz 45 és $\frac{3}{4}$ ívet és 326 tudományos közleményt jelent. Kiadványaink anyagi fedezésére az Erdélyi Múzeum-Egyesület költségvetési hozzájárulásából, előfizetésekből és eladásokból összes bevételünk 182.098 lej volt. A nyomdaköltség, kliséköltség, postaköltség, írói tiszteletdíj és egyéb kiadásaink összege 180.578.90 lejt tett ki. Így anyagilag is sikerrel zártuk az évet, mert 1519.10 lej megtakarítást hozhattunk át az 1936. évre.

Az elért eredményekért munkatársaimnak és a T. Választmányunk hálás köszönetet mondva, mély tisztelettel kérem jelentésem szíves tudomásulvételét.

Dr. György Lajos,
főtítkár.

A választmány jelentése az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1935. évi működéséről.

A letúnt 1935. évben is sokszor volt szükségünk a nagy magyar géniusz művének mélyértelmű zárósortát magunk elé idéznünk, hogy a sok küzdelem közepette a bizakodásra erőt merítsünk. Sok volt a küzdelem, melyre erőt csak az a tudat adhat az élen harcolóknak, hogy mögöttük zárt sorokban, együttérző lélekkel aggódik, örül vagy bíztat

mindenki, kinek a magyar kultúra életadó erőt, mindennapi táplálékot, hű megőrzésre reánk bízott értéket jelent. Olyan kötelesség ez, az Erdélyi Múzeum-Egyesületen keresztül a magyar tudomány szolgáltatása való odaszegődés, amelybe egyéni érdekek, személyi ellentétnek nem szabad belevetnie árnyékát. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület büszke arra a háromnegyed százados elhivatásra, hogy reá bízott itt, az erdélyi magyarság között, a tiszta, minden kicsinyességen, a hétköznapok tusáján felülemelkedő tudomány szolgálata. Egyesületünk igyekezett a múltban s reméljük, igyekezni fog a jövőben is ezt a rábízott drága kincset minden veszély közül tisztán kimentve fejleszteni, növelni s áldásait szétárasztani a körülötte élőkre.

A tudomány terjesztésének szolgálatában jelenleg első helyen a Múzeum-Egyesület által rendezett előadások állanak. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület az 1935. évben 18 népszerűsítő és 25 szakelőadást, összesen 43 előadást tartott meg. Így is 14 előadást voltunk kénytelenek az év folyamán engedély hiányában elhagyni. Negyvenhárom előadás megtartása egy év alatt, ha az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel szemben talán nem is elégítheti ki az igényeket, mert eddig többhöz szoktattuk érdeklődő közönségünket, mégis tekintélyes számot ad, ha azt a körülményt is fontolóra vesszük, hogy más kulturális egyesületeink és intézményeink a dolgok jelen állása következtében mind gyéribben hallatnak ilyenmű ténykedésükről. Az eddigi heti műsor engedélyezésével szemben jelenleg minden egyes előadásra külön kérvényt kell beadnunk és a szükséges engedélyt megszerezni. Hogy jelenleg nem vagyunk kénytelenek talán sokkal kevesebb előadás megtartásáról számot adni, dr. Dunca Eugen megyefőnök és dr. Pop Leontin állambiztonsági hivatali főnök uraknak tartozunk köszönettel, kik előadásaink és gyűléseink megtarthatása ügyében többször szívesek voltak hatékonyan közbelépni. Fogadják ez uton is hálás köszönetünket.

Egyébként az 1935. év nem hozott az E. M. E. jogi helyzetében semmi változást. A Tárak használata, illetőleg az ezért járó ellenszolgáltatás ügyében a különböző kormányokkal régebben többször megkezdett és félbeszakadt tárgyalások a legutóbbi évben szüneteltek. Legfeljebb azt említhetjük meg, hogy az Ásványtár igazgatóságának ama szokatlan eljárását, hogy a közgyűlésileg kiküldött ellenőroket nem engedi be az ellenőrzésre, az 1935. szept. 21-én kézhez vett miniszteri leirat jogosítottnak mondja. A leiratra a választmány kifejtette az ásványtári igazgatóságnak a jóváhagyott alapszabályunkkal és az állammal kötött bérszerződéssel ellentétes eljárásnak jogi tarthatatlanságát. Válaszunkra felelet még nem érkezett.

A nagyközönség körében, sőt az Egyesületünkkel szorosabb kapcsolatban lévők körében is elterjedt tévhit eloszlátására nem tartjuk fölöslegesnek annak a ténynek hangsúlyozását, hogy 1927. óta az Erdélyi Múzeum-Egyesület törvényszékileg bejegyzett, elismert jogiszemély, amely régi alapszabálya szerint működik.

1935. január 1-től 1935. december 31-ig bezárólag az E. M. E. szakosztályai a következő előadásokat tartották:

Népszerűsítő előadások (időrendben).

Bölcsezet-, nyelv- és történettudományi szakosztály:

1. *Bíró Sándor*: Körösi Csoma Sándor. 2. *Dr. Rajka László*: Kolozsvár képekben. (Vetített képekkel.) 3. *Dr. Varga Béla*: A vallás, mint filozófiai kérdés. 4. *Dr. Imre Lajos*: A házasság és család, mint pedagógiai kérdés. 5. *Brüll Emánuel*: A nyelvtisztaság. 6. *László Dezső*: A mai iskola és a gyermek.

Természettudományi szakosztály:

1. *Cseke Domokos*: Brassó és környéke. (Vetített képekkel.) 2. *Diószeghy László*: A lepkekről. (Felolvasta dr. Ferenczi Sándor.) 3. *Bányai János*: A Székelyföld gázforrás-kincse. (Vetített képekkel.) 4. *Dr. Tulogdy János*: A természet és az ember. 5. *Dr. Bálogh Ernő*: Erdélyi tájképfarmák. (Vetített képekkel.)

Orvostudományi szakosztály:

1. *Dr. Boér László*: A lakás egészségtana. (Vetített képekkel.) 2. *Dr. Parádi Kálmán*: A tuberkulózisról, mint gyógyítható betegségről. (Vetített képekkel.) 3. *Dr. Herskovits Izidor*: A röntgenezés multja és jelene. 4. *Dr. Vitályos András*: Női hormonok. (Filmvetítéssel.) 5. *Dr. Guzner Miklós*: A fogbetegségről, mint az életet veszélyeztető megbetegedésről. 6. *Dr. Fugulyán Katalin*: A szemüvegről. 7. *Dr. Herskovits Izidor*: A Röntgensugár 40 esztendő diadalútja. (Vetített képekkel.)

Szake előadások:

Bölcsezet-, nyelv- és történettudományi szakosztály:

1. *Pálffy Márton*: Cserei ismeretlen történeti adomái. 2. *Járosi Andor*: A legújabb Dosztojevskij kutatások. 3. *Dr. Rajka László*: Jókai román tárgyú novellái. 4. *Dr. Jancsó Elemér*: Aranka György és kora.

Természettudományi szakosztály:

1. *Dr. Tulogdy János*: Adatok Kolozsvár természetrajzához. 2. *Dr. Balogh Ernő*: Ásványtani adatok Kolozsvár és Torda környékéről. 3. *Dr. Tulogdy János*: A Torda-hasadéki „Kéményseprő” barlang.

Orvostudományi szakosztály:

1. *Dr. Koleszár László* és *Dr. Herskovits Izidor*: Tonsilliták Röntgensugárral gyógyított esete. (Betegbemutató.) 2. *Dr. Herskovits Izidor*: Az ultrarövid-hullámok alkalmazása az orvostudományban. 3. *Dr.*

Boér László: Az ultrarövid-hullámok adókészülék ismertetése és bemutatása. 4. *Dr. Orient Gyula*: Újabb haladások az orvostudomány terén. C vitamin ismertetése. 5. *Dr. Mátyás Mátyás*: Lenyelt szárnyas csontjai által okozott bélperforációk. 6. *Dr. Weisz Fülöp*: Trombozisos és embóliák kezelése és megelőzése. 7. *Dr. Orient Gyula*: Vitaminkutatások legújabb eredményei. 8. *Dr. Orient Gyula*: Bucurestiben az V. sebészkongresszuson „A rákgyógyítás új módszerei” címen tartott előadásának ismertetése. 9. *Dr. Bogdán Károly*: Cukor értéke a vesebetegségek gyógykezelésében. 10. *Kontz István* mérnök (vendég): Adatok a rövidhullám-gyógyításhoz. 11. *Dr. Koleszár László*: A garat izolált lymphogranulomatosisa. (Betegbemutatás.) 12. *Dr. Guzner Miklós*: Cysta permagna mandibulae operált és gyógyult esete. (Betegbemutatás.) 13. *Dr. Osváth Lajos*: A diabetes sebészi kezelésének mai állása. 14. *Dr. Anghi József*: Dermatitis medicamentosa esetei. (Betegbemutatás.) 15. *Dr. Koleszár László*: Primaer mastoiditisről saját esetek kapcsán. 16. *Dr. Boér László*: Gyalui mintajárás Románia egészségügyi viszonyainak tükrében. 17. *Dr. Elischer Ernő* (Budapest): A Basedov betegség kórtana és sebészi gyógyítása. 18. *Dr. Kisfaludy Pál* (Budapest): A Radium therapiái szerepe a sebészi megbetegedésekben. — Az előadásokon 21 hozzászólás volt.

Az 1935. év folyamán engedély hiányában elmaradt előadások.

I. *Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztályban* (népszerűsítő előadások): 1. *Dr. Bitay Árpád*: Gyulafehérvár művelődéstörténete. 2. *Dr. Boga Alajos*: Báthory István. 3. *Dr. Tavaszy Sándor*: Nietzsche. — Szakelőadások: 1. *Herepei János*: XVII. századbéli 18 meretlen magyar verses emlékek. 2. *Dr. Jancsó Elemér*: Aranka György és kora. (A tavaszi előadássorozatban nem engedélyezték, az őszi előadássorozatban engedélyezték.)

II. *Természettudományi szakosztályban* (népszerűsítő előadások): 1. *Dr. Ferenczi Sándor*: A vérvizsgálat, mint a rokonság bizonyítéka. 2. *Dr. Balogh Ernő*: Erdélyi tájképfarmák. (A tavaszi előadássorozatban nem engedélyezték, az őszi előadássorozatban engedélyezték.) 3. *Dr. Szász Ferenc*: Meteor katasztrófák. — Szakelőadás: *Dr. Balogh Ernő*: Újabb adatok a komárniki barlang ismeretéhez.

III. *Orvostudományi szakosztályban* (népszerűsítő előadás): *Dr. Koleszár László*: A nátháról.

IV. *Jog- és társadalomtudományi szakosztályban* (népszerűsítő előadás): 1. *Dr. Küttel Lajos*: Fajelmélet. 2. *Dr. Oberding József György*: A legrégebb magyar pénzintézet.

Amily sajnálatos, hogy a Jog- és társadalomtudományi szakosztálynak egyetlen előadást sem sikerült tartania az egész év folyamán, annyira örvendetes jelenség, hogy a többi szakosztály előadásait, főleg az őszi előadássorozat alkalmával annál jobban látogatta a közönség. Míg pl. „A biztosítás társadalmi jelentőségéről” című előadást a hallgatóság kis száma miatt nem lehetett megtartani a tavaszi előadássorozatban, addig az őszi előadássorozatban kétszer is előfordult, hogy

az előadó terem nem tudta befogadni a nagyszámú érdeklődő közönséget.

Az „Erdélyi Múzeum“ folyóirat négy füzetben összesen 404 oldalon jelent meg. Az Erdélyi Tudományos Füzetek száma 72-ről 80-ra emelkedett. Az Egyesület külön kötetben jelentette meg a brassói vándorgyűlés emlékkönyvét és a brassói vándorgyűlésen tartott orvoskongresszus emlékkönyvét. Az 1935. évi rendes közgyűlés határozata alapján, minthogy a költségvetésbe felvett 25.000 lej semmiképen sem volt elegendő a 75 éves jubileumi emlékkönyvre, az emlékkönyv kiadása a folyó évre maradt. E célra a költségvetésbe 50.000 lejt javaslunk felvenni. A választmány az 1935. évről elhalasztotta a tervbevett vándorgyűlés megrendezését.

Folyóiratunk küzd a cenzúra miatt előállott nehézségekkel. Több ízben előfordult, hogy XVI—XVII. századi állapotokkal foglalkozó művelődéstörténeti tanulmányok teljesen érthetetlenek lettek volna, ha a cenzúra követelményei szerint a mai nevükön közölte volna az akkori magyar vagy török helységneveket. A tarthatatlan tudományellenes rendelkezés megszüntetésére az Egyesület kéréssel fordult a belügyminiszter úrhoz s közbenjárásra kérte fel dr. Iorga Nicolae volt miniszter úr történettudóst, valamint dr. Gyárfás Elemér szenátor urat. A kérés csak részben nyert ugyan kedvező elintézés, mert a belügyminiszter úr intézkedése szerint csak a történeti tanulmányokban lehet a helységneveket az akkori kornak megfelelő elnevezésekkel használni, mégis örömmel kell fogadnunk ezt az engedményt is, mert így az év folyamán 3—4 ilyen tárgyú tanulmány jelenhetett meg folyóiratunkban. E tanulmányok már régibb idő óta vártak közlésre. Hálás köszönetünket nyilvánítjuk a lekötélő megértő közbenjárásért dr. Iorga Nicolae és dr. Gyárfás Elemér uraknak. Reméljük, hogy az anyanyelv használatának elemi joga kivívja magának idővel a teljes elismerést.

A hozzánk érkezett kikölesönzési kéréseket igyekeztünk a lehetőség szerint az érvényben levő szabályoknak megfelelően, kedvezően elintézni. Az elmúlt évben főleg a könyvtárból történtek kikölesönzések külföldi intézmények számára. Könyvtárunkból két esetben nagyobb, ingyenes ajándékozás is történt, mégpedig a „Magyarfenesi Dal- és Olvasó“-körnek a könyvtári raktárban levő duplum-példányokból 165 kötetet, az Erdélyi Kárpát Egyesület tordai menedékháza könyvtára számára pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványai-ból 28 kötetet adományoztunk.

Az Egyetemi Könyvtárt ingyen, a különbeni évi 200 lej fizetése nélkül, látogathatták Egyesületünk mindazon tagjai, kik tagsági kötelezettségüknek eleget tettek. A tagsági igazolványt az E. M. E. tagjai a titkári hivatalban kaphatják meg.

A népegészségügy előmozdítására 50 példányban ingyen küldöttük a múlt évben is falusi tanítóknak és papoknak a Magyar Népegészségügyi Szemlét, melyet dr. Schmidt Béla szerkesztő orvos úr az 1934. évi 5000 lej előfizetési díjjal szemben, tekintettel az E. M. E.

anyagi nehézségeire, 1935-ben 2000 lej előfizetési díj ellenében volt szíves rendelkezésünkre bocsátani. Megértő cselekedeteért fogadja ez úton is hálás köszönetünket. A folyó évben egyébként e tételre nagyobb összeget javasolunk a költségvetésbe felvenni. A Magyar Népegészségügyi Szemle szétküldésének munkálatait, csupán a készkiadások megtérítése ellenében, a Magyar Nép heti folyóirat kiadóhivatala volt szíves eszközölni, melyért itt is hálás köszönetünket nyilváníjtuk.

Az Egyesület folyóirata ellenében hozzánk érkező cserepéldányokat, mindennemű adományt és letétet az illető Tárhoz küldöttünk át, kérve a Tár igazgatóságát, hogy e tárgyakat az Erdélyi Múzeum szerzemény-naplójába szíveskedjék bevezettetni. Az Egyesület elnöksége az Erdélyi Múzeum folyóirat 1935. évi I. füzetében felhívást intézett a közönséghez, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület 75 éves jubileuma alkalmából legyen szíves a birtokában levő, sokszor az elkallódás veszélyének kitett tárgyakat, elsősorban okmányokat, családi levéltárakat, régi gyászjelentéseket stb. az Erdélyi Múzeum számára adományozni, vagy a tulajdonjog fenntartásával letétbe helyezni. Tárainkban e dolgok szakszerű kezelésben részesülnek, megóvatnak mindennemű romlástól s hozzáférhetővé lesznek a tudományos feldolgozás számára. Nem gyözzük eléggé hangsúlyozni, hogy a nemtörődés miatt már sok értékes dolog semmisült meg az egérrágás, penészesedés miatt. Ami a családoknál sokszor a padláson, kamrában vagy pincében tartott értéktelen limlomnak látszik és csak teher, esetleg értékes művelődéstörténeti s más természetű adatokat tartalmaz a tudomány számára. Mindnyájunk érdeke tehát, hogy az ilyen dolgokat megmentsük.

A tárvizsgáló bizottságok jelentése és a rendelkezésünkre álló adatok szerint gyűjteményeinkben a múlt év folyamán a következő gyarapodások történtek:

A *könyvtár* gyarapodása 71 mű 166 kötetben, melyből 26 mű 38 kötetben vásárlás, a többi ajándékozás útján jutott a könyvtár birtokába. Cserepéldányként 42 kötet folyóirattal gyarapodott a múlt évi állomány. A lefolyt évben bekötött könyvek száma 104 volt (4017 lej értékben.)

A levéltár 30 darabbal szaporodott, Rápolthy József pánccelsehi kisbirtokostól vásárolták 200 lejért. Közüle 2 drb. a XVII., 4 a XVIII., 24 a XIX. századból való.

A levéltár feldolgozása a múlt év folyamán csak kevéssel haladt előre, minek oka a levéltáros hosszantartó betegsége volt. Minthogy a betegség épen tüdejét támadta meg, orvosi utasításra felépülése és hivatali munkájának megkezdése után is tartózkodnia kellett a porral járó munkától. Mindazonáltal a munka nem szünetelt egészen; tisztogattak, rendeztek. Remélhető, hogy az idén ismét rendszeren folyik minden.

Külön kell megemlékeznünk arról az örvendetes eseményről, hogy özv. Szentgyörgyi Istvánné úrnő városunkból való távozásakor kegyetes megőrzésre az Erdélyi Múzeum kéziratárának ajándékozta néhai férjének, a nagy színművésznek, 41 drb. különböző s legtöbbnyire saját

kezüleg másolt szerepkéziratát, Lear király szövegekönyvét s a nagy művészek, mint rendezőnek, 14 füzetből és csomóból álló, rendezésre vonatkozó jegyzetét és rajzvázlatait. A megőrzésre ajándékozást dr. Gyalui Farkas nyug. könyvtárigazgató volt szíves közvetíteni. Ámbár a választmány mind a nemes gondolkodású ajándékozónak, mind dr. Gyalui Farkas igazgató úrnak írásban köszönetét már kifejezte, nem mulaszthatjuk el ez alkalommal sem hálás köszönetünket nyilvánítani a köznek tett nemes szolgálataikért.

Az Egyesület titkárához érkezett könyvajándékokon kívül átküldöttük a könyvtár számára a Merza Gyula egyesületi ellenőr által ajándékozott régi gyászjelentéseket, az Orosz Endre révén Dibóczy József által ajándékozott papírpénz első nyomásokat és az egeresi Boeckai-kastélyról készített fényképfelvételeket, tusrajzot és alaprajzot. A Boeckay-kastély jelenlegi állapotának a jövő számára fényképekben és alaprajzban való megörökítéséért, amelynek csak készkiadásait térítette meg az Egyesület, Orosz Endre igazgató urat illeti az elismerés. Fogadja szíves fáradozásaiért ez úton is hálás köszönetünket. Az adminisztrációs költségek terhére szereztük meg könyvtárunk számára dr. Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története című 2 kötetes művét.

Az *Érem- és Régiségtárunkban* helyeztük el az Erdélyi Kárpát Egyesület részéről az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek — ideiglenes letétként, a tulajdonjoga és rendelkezése fenntartásával — átadott 6 db. a kolozsvári Mátyás-szoborra vonatkozó pályamunkát, az I. Apaffy Mihály és felesége templomi székét Erzsébetvárosról és egy pár fullajtárcsizmát sarkantyúval. Ugyancsak e tárunkba utaltuk át a folyó év elején Orosz Endre igazgató úr által ajándékozott római és középkori faragott köveket, melyek a helybeli Renner-palota alapjából kerültek annak idején napvilágra. Illesse köszönet ezen ajándékozásért is az Egyesületünk ügyeit szíven viselő ajándékozót.

A Tárak ellenőrzésére kiküldött bizottságok a Könyvtárra, Érem- és régiségtárra, Állattárra és Növénytárra vonatkozólag mintaszerű rendről és a gyűjteményeknek a muzeális elhelyezése tekintetében mindinkább minden igényt fokozatosan kielégítő elrendezéséről tesznek jelentést. E négy Tárnál kiküldöttünket a legnagyobb udvariassággal fogadták és adták meg nekik a szükséges felvilágosításokat. E négy Tár igazgatósága az Egyesülettől kapott dotációról eredeti nyugtákkal felszerelt jelentésekben számol el. A Könyvtár a dotációt könyvek és okmányok vásárlására, könyvkötésre, fényképeztetésre fordította. A még 1934-ben a levéltári anyag konzerválására kiutalt 10.000 lej rendkívüli segílyt a japánpapír hiányában még mindig nem sikerült felhasználnia, de reméli, hogy a folyó évben végre sikerülni fog a japánpapír behozatalára a szükséges engedélyt megkapni, s ezért kéri, hogy az Egyesület hagyja meg a 10.000 lejt a könyvtárigazgatóság kezelésében, sőt ha lehet, toldja azt meg valamivel. Az Érem- és Régiségtár, Állattár és Növénytár a dotációt konzerváló anyagok beszerzésére, az Állattár ezenkívül részben gyűjtő kirándulásra s a Növénytár

nagyrészből a gyűjteményeknek az új épületbe való átköltöztetésére fordította. Az Ásványtár a dotációt ez évben sem vette fel s az ellenőrök most sem ejthették meg az ellenőrzést. Ez utóbbira vonatkozólag a közgyűlésnek ismét tiltakozással kell fordulnia a minisztériumhoz.

Az Egyesület vagyoni állapota, az 1935. december 31-i állapotot feltüntetve, a számvizsgáló bizottság és a pénztárnok egybevágó jelentése szerint a következő: Az alapok értékpapírjainak összege, melyből csak a Magy. Kor. járadékkötvények bírnak valamelyes reális értékkel, változatlanul 262,151.85 lej, az alapok takarékbetétjeinek összege változatlanul 183,392 lej, kétes követelések változatlanul 18,667.37 lej, a Majális-utca 1. sz. ingatlan vételára illetékekkel együtt 1,093.000 lej, készpénzkészlet 112,889 lej, összesen 1,670.100 lej 22 bani. Ehhez járul még a gróf Wass Otilia-féle ingatlan értéke. Tehát a múlt évihez képest a vagyontöbblet 67.624 lej. A költségelőirányzattal szemben 43,402 lejjel volt több a bevétel; a kiadási tételek fedik az előirányzatot, csak a brassói vándorgyűlési emlékkönyv kiadási tétele haladja meg kb. 10.000 lejjel az előirányzott kiadási tételt. A többletbevétel a kamatokban mutatkozó többlet az állami letétben levő értékpapírok 3 évi kamathátralékainak kiutalásából állott elő. Két kiadási tétel, a jubileumi emlékkönyv kiadásának elhalasztásával és a vándorgyűlés elmaradásával, felhasználatlanul maradt. A számvizsgáló bizottság megvizsgálta a folyóirat, házigondnok, szakosztályok és titkár adminisztrációs elszámolását, valamint az ügykezelést és mindegyiket rendben találta. A Jog- és társadalomtudományi szakosztály utólag adta be elszámolását, amely szintén rendben van.

Az elmúlt évben a rendes évi közgyűlésen kívül hat választmányi ülés volt. A választmány az ügyeket 111 jegyzőkönyvi szám alatt intézte el. Az iktatókönyv 407 egyszámot tüntet föl.

Szomorú kötelességet teljesítünk, midőn a múlt év folyamán eltávozottakról emlékeznünk meg. Örök búcsút mondtak Egyesületünknek dr. Asztalos Kálmán ügyvéd, Bajkó Viktor tanár, Balla György földbirtokos, dr. Kiss Ernő ügyvéd, Kovács Dezső főgimn. igazgató, Lukács Dénes gyógyszerész, dr. Szádeczky-Kardoss Gyula természet-tudományi szakosztályunk elnöke, — rendes tagok. Gróf Bethlen Pál, dr. Gergely Sámuel orv. c. rendk. tanár, báró Kemény Katalin, dr. Szádeczky-Kardoss Lajos ny. egyet. tanár (Budapest), — alapító tagok és önnödi Veress Zoltán festőművész (Budapest) igazgató tag. Fájdalmas istenhozzádot mondunk, hiszen mindegyikük lelkes híve volt Egyesületünknek s örök eltávozásuk nagy veszteség az Erd. Múzeum-Egyesület számára. Dr. Asztalos Kálmán a X. vándorgyűlésünk rendezésében még legutóbb is cselekvőleg vett részt, dr. Engel Gábor nagy szerepet vitt az Orvostudományi szakosztály működésében, hálája jeléül a szakosztály koszorút helyezett ravatalára s érdemeit a szakosztály titkára, dr. Koleszár László, méltatta. Dr. Gergely Sámuel elévülhetetlen munkásságot fejtett ki az Egyesületben, Kovács Dezső szintén lelkes cselekvő tagja volt Egyesületünknek. Dr. Szádeczky-Kardoss Lajos neve pedig itteni egyetemi tanárkodása alatt fogalommalá lett. De mindezek

felül ma még szinte beláthatatlan veszteségünk van, dr. Szádeczky-Kardoss Gyula halála. Csaknem 40 évig szoros szálak fűzték Egyesületünkhöz. Ásványtárunk igazgatója, Egyesületünk főtitkára, választmányunk tagja, Természettudományi szakosztályunk elnöke volt. A hosszú idő alatt Egyesületünknek úgyszólván minden ügyében vezető szerepet vállalt s hivatali kötelezettségét ritka lelkiismeretességgel teljesítette. Halála alkalmából az Egyesület gyászjelentést adott ki, ravatalára koszorút helyezett. A temetésen dr. Róth Hugó alelnökünk búcsuztatta az Egyesület nevében. A választmány dr. Szádeczky-Kardoss Gyula-Emlékfüzetet szándékszik kiadni tanítványai dolgozataiból, s megiratja éretrajzát.

Beszámolóink az E. M. E. mult évi működését csak főbb mozzanataiban igyekszik vázolni. E működést külső adottságok s az Egyesület anyagi lehetőségei határozták meg. Az 1934. év súlyos pénzügyi hiánya parancsolólag követelte, hogy az anyagi források korlátozottságát egy pillanatra se tévesszük szem elől az 1935. évben, ha nem akarjuk veszélyeztetni az eddigi működési keretet is. Azt el kell ismernünk, hogy az E. M. E.-nek a közhatalomváltozás óta fokozatosan kiépített működése, a tudományos szükségletekkel szemben, még csak keretnek tekinthető, mely sok tekintetben nemcsak kitöltésre, hanem bővítésre is szorul. Nem mondunk le a reményről, hogy azok a mindenesetre tiszteletreméltó óhajok, melyek az E. M. E.-től erdélyi magyar tudományosságunk fokozottabb támogatását igénylik, amely kívánságok azonban ez idő szerint Egyesületünk anyagi erőforrásainak csak túlzott felbecsülésén épülhetnek fel, egykor — legalább részben — meg fognak valósulni: hiszen az E. M. E.-nek az állammal szemben jogos igényei várnak kielégítésre, tárai használatáért nem kap semmit immár 18. éve, nem is szólva más jogos követelésünkről.

Az E. M. E. itt vázolt egy évi tevékenységének hallatára egyesek lelkében talán felmerül az a gondolat, hogy nagyobb lendületű munka, erősebb és frissebb tevékenykedés kellene, hogy felváltsa az eddigi biztos, de lassú előhaladást. Az E. M. E. vezetősége ezt az erősebb lendületet új, fiatal, még el nem fásult, az életbe nem rég kikerült nemzedékeknek munkába állításával igyekszik biztosítani, másrészt azonban nem tévesztheti szem elől, hogy az E. M. E. oly nagy kincs őrzője, mely óvatosságra és a tudományos tevékenység fokozatos kiépítésére kötelez. Új alakulatok talán nagyobb könnyedséggel, merészebben indulhatnak neki a mai életsodrásnak, de a mult s annak kincsei olyan erők, melyek a meggondolt, kockázatmentes, lépésről-lépésre való haladásra köteleznek.

A választmány nevében:

Dr. Kántor Lajos.
titkár.

NYELVMŰVELÉS

Anyanyelvünk védelme.

Tavalyi évfolyamunkban rendszeres munkát kezdtünk romlásnak indult anyanyelvünk védelmére. Rovatunk apró cikkeivel gátakat próbáltunk kötni a nyelvünket ellepő idegenszerűségek áradata ellen és igyekeztünk sok olyan helytelenségre rámutatni, mely a tiszta és a szép magyar beszéd épségét károsan veszélyezteti. Ha nagyobb arányú mozgalmat kelteni nem sikerült is, — hiszen hiányzanak ehhez a megfelelő szerveink és eszközeink, — talán még sem volt hiábavaló az Erdélyi Múzeumnak az a törekvése, hogy olvasói körében öntudatos magatartást ébresszen. Az a sok ezer ember, kikhez a külön füzetben is kiadott cikksorozatunk eljutott, bizonyára most már nagyobb gondját viseli anyanyelvének, mint ahogy ezt eddig tette. Mégis merész képzelődés volna, ha azt hinnék, hogy dolgunkat jól végeztük és célt értünk. A helyzet egy év alatt mit sem változott. Nap-nap után ma is szüntelenül tapasztaljuk, hogy nem csökken, sőt még fokozottan nagyobb méreteket ölt nyelvünk romlása. Munkánkat ezért kitartóan tovább kell folytatnunk s a legjobbak körében újabb hatásokat kell keltünk, amelyek lassanként tovább gyűrűzhetnek a szélesebb rétegek felé. Nincs ma alkalomszerűbb szellemi kérdésünk, mint a nyelvünk művelése, ápolása, védelme s a hozzá való ragaszkodás erősítése. Mindezt akkor érjük el, ha vele sokat és behatóan foglalkozunk. Ezen a téren az Erdélyi Múzeumnak el nem hanyagolható feladatai vannak. Nemesak a jelen, hanem a jövő is kérdőre vonhatja, hogy elkövetett-e mindent a veszedelmek sűrűjében nyelvünk épségben tartására és megőrzésére.

Valaki felelős a romlásért.

A multban is hangsúlyoztuk s ma is változatlanul valljuk, hogy a ránk zúdult nyelvromlásért elsősorban a sajtót terheli a felelősség. Amióta az irodalom és az újságírás mesterség lett, melyben sokszor nagyobb becsé van a technikának, mint az ihletnek, a mesterségbeli tudásnak, mint a kivételes tehetségnek, olyan elemek szabadultak rá az irodalomra s lettek tanítói, pallérozói vagy példái a magyar nyelvnek, amelyeknek hatása a nyelvromlásban egyenesen végzetes. Letöredeztek és lekoptak a magyar nyelvnek sokszor legsajátosabb, legősibb és legzamatatosabb szépségei s helyükbe erőszakosan és durván nyomultak be és hemperedtek le a legszörnyűbb idegenszerűségek. Ma már úgy hat az írók és az újságírók magyar fogalmazása, mint ha idegen nyelven gondolkoznának s csak olyan hevenyészett, kezdetleges fordítást dobnának a magyar olvasóközönség asztalára. Nem elég, hogy a kényes, de szép magyar szórenddel oly kevesen tudnak bánni még az írók közül is s a kissé egyhangú nyelvünkbe annyi zeneiséget hozó ikesigék használatát nyelvérzék hiányában lassanként egészen kiirtják, hanem e pótolhatatlan szépségek gyászos elhullása mellett már-már barbár merényleteket kell keserűen felpanaszolnunk (vö. N. U. 1935 nov. 17.)

Ha az íróársadalomban ily kevés a tisztelet és az érzék a nyelv szépsége és zamata iránt, vajjon mi marad a rajtuk nevelődött, illetve a tőlük megrontott nagyközönségben? Elrettentő példáit „élvezhetjük“ a társaságokban és láthatjuk — napról napra szinte a szemünket kiüti! — az írás-

művekben, könyvekben és folyóiratokban, ahol éktelenül rongyos és megviselt formában szegénykedik élénk elárvult magyar nyelvünk.

Itt a legfőbb ideje, hogy tüzet kiáltsunk s erélyesen tiltakozzunk nyelvünk lelkiismeretlen rontása és meghamisítása ellen. És őrtálló fegyverzetünket addig le nem dobhatjuk, amíg minden pennaforogató minden leírt szaváért szent felelősséget nem érez, — nagyobbat és mélyebbet, mint bárhol, ahol magyarul írnak és beszélnek.

A sajtó szerepe a nyelvművelésben.

Talán sehol sem burjánoznak olyan sűrűen és látszólag kiirthatatlanul az idegen szavak és kifejezések, mint a sportnyelvben. A testedzés különféle ágazatai nemzetköziek, túlnyomóan angol eredetűek s hozzánk igen gyakran német közvetítéssel jutottak el, mi pedig szokásos nemtörődomséggel szőröstül-bőröstül átvettük az angol vagy német-angol műkifejezés-készletet. Igaz, hogy nemcsak nálunk volt ez így, hanem a legtöbb nyugati országban is. Az ellenhatás azonban hamarosan bekövetkezett úgyszólván mindenütt. A különféle országokban — a franciáknál, németeknél, spanyoloknál, — mozgalom indult meg, hogy a bántó idegenszerűségeket lenyesegezzék. Eljutott ez a magyarokhoz is. Dicséret illeti meg a magyar sportolókat, hogy ők sem sokkal maradtak el más országbeli vetélytársaik mögött, nemcsak sportteljesítményeikben, de a nyelvtisztogató törekvésekben sem, mert néhány évvel ezelőtt erélyesen és ügyesen hozzáfogtak a sok gyom kiirtásához. Talán egyetlen más téren sem ért el ez a nyelvújítás, vagy helyesebben nyelvtisztogatásra való törekvés olyan rohamos és jelentős sikert, mint éppen a sportnyelvben, úgyhogy szinte magától felvetődik a kérdés, minek tulajdonítható ez az öröndetes eredmény.

Több tényezőnek van benne része. Az ajánlott szavak legnagyobb része igen talpraesett s így rövidesen megfogant a nyelvben, mint pl. *szürkoló, les, portya, edzés, ökölvívás, rajt, hajrá, rosta, öttusa, műlesiklás, hókorong, mesterhármas* stb. Ügyes és tapintatos eljárás volt főképpen az, hogy meg sem kísérelték egyszerre az egész sportnyelvet megmagyarosítani, nem zúdítottak a közönségre sok száz új kifejezést, amivel valószínűleg neveltségbe fulladt volna az egész törekvés, s egyszer és mindenkorra elhalványult volna minden kilátás a sikerre, hanem óvatosan, alig egy tucat kifejezéssel próbálkoztak. Mikor aztán jelentős, kézzelfogható eredményeket könyvelhettek el, folytatták szinte egyenként a kifejezések magyarítását, úgyhogy ma, hosszabb idő után aránylag még mindig csak csekélyszámú, de diadalmas magyar szó pusztította ki, vagy szorította háttérbe éppen a leggyakrabban használt idegenszerűségeket.

Döntő fontosságú volt a szaksajtó szerepe ebben a sikerben. A sportnyelvújítást ugyanis egy nagy olvasótáborral rendelkező sportújság indította meg s a helyesnek ítélt új kifejezéseket használta makacs következetességgel, míg csak valódi életre nem tudta kelteni őket. Neki tulajdonítható, hogy az új kifejezések ma már szelvében-hosszában a beszélt sportszókincs részévé váltak.

Semmi sem mutatja tehát jobban, hogy milyen fontossága van a napi sajtónak ilyen nyelvtisztasági téren. Közreműködésének azonban nem abban kell állania, hogy napilapjaink hetenként vagy akár naponként helyet adjanak egy-egy nyelvművelő cikknek (nálunk sajnos ez még havonként sem fordul elő), hanem hogy a helyesnek ismert szavakat és fordulatokat állandóan, az egész újságon át használják és csupán csak azokat használják (vö. Magyarosan, 1935, 157. l.).

Ennek az észrevételnek a magunk életére alkalmazásából azt a tanulást vonhatjuk le, hogy mindenik erdélyi magyar újság megfigyelhetné, hány, de hány fölösleges idegen szót nyomtat le naponként hasábjain. Meggondolva, hogy ezeket valósággal rákényszerítik még az ép nyelvérzékű közönségre is s állandóan fertőzik velük a magyar beszéd tisztaságát, el kellene határozniok, hogy inkább mától, mint holnaptól kezdve az idegenek helyébe állandóan és következetesen csak magyar szavakat írják. Büszkén örvendezhetnének rendkívüli hatásukon. Így bizony a lelkük rajta, hogy ma minden magyar ember Erdélyben *interimár*, meg *reviziós* bizottságról beszél s *konverziós* törvényt emleget. Pedig époly erővel mindenki *időközi, fölülvizsgáló* bizottságot és *adósságrendező* törvényt mondana, ha kezdettől fogva ezeket a kifejezéseket terjesztik hírlapjaink. Mulasztásukat még mindig helyrehozhatják, hibáikat jótétehetik, mert ehhez semmi más nem kell, csak a szerkesztőségeknek belső fegyelme, maguk ellenőrzése s őszinte törekvése nyelvünk tisztántartására és eredetiségének védelmére.

Mit kell tudnunk az idegen szavakról?

Tolnai Vilmos jeles nyelvtudósunk magyarozatának a közlésével adjuk meg e kérdésre a feleletet (vö. Magyarító szótár, Bp. 1928. 4—8. l.).

Az *idegen szó* és az *idegen szó* közt különbséget kell tennünk. Nincs nyelv kerek e világon, mely a maga eredeti tisztaságát megőrizhette volna s be ne fogadott, magába ne olvasztott volna más-nyelvi szavakat is. A népek sokféle és sokirányú érintkezésében cserevásár keletkezik nemcsak anyagiakban, hanem szellemiekben is; nemcsak tárgyokban és fogalmakban, hanem az őket kifejező nyelvi eszközökben, a szavakban is. Az a minden idegen fertőzéstől mentes „szűz nyelv“, melyről a lelkes Deesy Sámuel ábrándozott 1790-ben s amelyet mint jelszót hangoztattak a XIX. század elején nemzetünk megmentésében fáradozó apostolok, sehol a világon fel nem található. Széchenyi István a művelődés nevében tiltakozik a „szűz nyelv“ ellen, s midőn a fölösleges idegen szót kitiltja anyanyelvünk birodalmából, a szükségesek számára honosságot követel. A tudomány igazolja Széchenyi felfogását. Az idegen szavaknak nagy hányada a nyelv sokszázados életében hozzásimult nyelvünk hangrendszeréhez s ma már csak a nyelvtudomány tudja kideríteni idegen eredetüket. Ki gondolná ugyan, hogy *asszony, tölgy: iráni, bor, búza, sajt: török, gabona, konyha, kulacs, kereszt, megye: szláv, rét, erkély, sejt: német, pajzs, bolt, pálya: olasz, kilincs, lakat, tárgy: francia származású?* Ezeket a nyelvtudomány nem is nevezi idegen szónak, hanem *jövevény szónak*, mely teljesen meghonosodott s amelyet a magyar nyelv sajátjának ismer el.

A valóban idegen szavak (pl. *hypothesis, conditio, engagement, interview*) egyáltalában nem, vagy csak igen kevésbé simulnak a magyar nyelv hangrendszeréhez, s a művelt ember azonnal ráismer nem-magyar voltokra. Ezeket is ketté kell osztanunk: szükséges és szükségtelen idegen szavakra.

Szükségesek, sőt nélkülözhetetlenek azok, melyek a tudomány, művészet, politika, ipar, kereskedelem, közlekedés stb. nemzetközi tartozékai, a *műszavak*; ezek legnagyobb részükben a görög és a latin nyelv holt tőkéjéből valók. A műszó fogalmi szabatosságának és egyetemes állandó érvényességének csakis az a biztosítéka, hogy elszigetelődve egyetlen nyelvhez sem tartozik, hanem mindenütt honos világpolgár. Egy orvosi rendelvény nyelve az egyenlítőn felül és alul ugyanaz; a természet országának százezrekre menő névtára mindenütt azonos; a bölselet csak görög-latin szóanyaggal tudja végezni finom fejtegetéseit; a nemzetközi műszavak ismeretével a szakember

könnyen olvassa a világ minden nyelvű műszaki könyvét és folyóiratát. A *morfium*, *elefánt*, *kaktusz*, *optimizmus*, *dinamo*, *elektromotor* egy egyetemes világnyelv elemei. Az ilyeneket saját, eredeti szavakkal helyettesíteni haszontalan és káros törekvés volna.

Más természetűek azok az idegen szavak, melyekkel az íróművész él, mikor a szónak nem fogalmi tartalma dönti el használatát, hanem a hozzákapcsolódó hangulat jár olyan különleges esztétikai hatással, mely a vele tartalmilag azonos magyar szóban nincsen meg. Ilyen lehet az idegen hangalakkal járó sajátos hangulati árnyalat és melléközöngye, melyre az íróművésznek éppen szüksége van. Sokszor a jellemzés követeli az idegen szót, mely mint az elavult, régies s a tájszó, sajátos korabeli, helyi vagy egyéb színezetet ad az előadásnak. *Vannak tehát gyakorlati és esztétikai szempontból szükséges idegen szavak*, melyeknek elkerülése vagy helyettesítése rövidejére válnék a nyelvbeli közlésnek.

A *szükségtelen idegen szavak* mind azok, amelyek az előbbieken kívül vannak; ezek azok, melyeket kerülni kell, melyek fölöslegesek. Bántó tarkasággal rontják nyelvünk szépségét, bontják egységes voltát és felemás keverékké teszik, elhomályosítják szabatoságát és érthetőségét, pusztítják eredeti magyar nyelvünkünket s feledésbe merítik legkifejezőbb s legszínesebb elemeit. Különös sajátága a szükségtelen idegen szónak, hogy szabatos jelentése a beszélők és írók tudatában nincsen meg, ezért képzetartalma könnyen belemosódik a rokonjelentésű szavakéba; határozatlansága következtében egyre növekvő körre terjed, mint ahogy egy kis zsíresöpp nagy peccsérté ivódik széjjel a szövetben. Az ilyen szétterjengő idegen szó megemészt minden vonzaskörébe kerülő magyar szót s ezért eredeti szókészletünket fogyasztja nemcsak színben és árnyalatban, hanem számban is.

Az idegen szavak szükségtelen használatának több lelki oka van. Mindenekelőtt ilyen a *hanyagosság és kényelemszeretet*, mely resteli a fáradságot, hogy a hirtelen észbe ötlő idegen szó helyébe a könnyen feltalálható magyar szót megkeresse. Ebben a betegségben főleg azok szenvednek, akik több nyelven beszélnek és olvasnak. Vétséggé válik ez az írásban, kivált a fordításban; pedig írásközben van rá idő meggondolni, mint és hogyan vessük papírosra mondanivalóinkat. Még a gyorsmunkájú hírlapírás, mely legnagyobb elterjesztője a hibás magyarságnak, még ez sem menthető fel a vádalól; hisz az újságírás nyelvében bizonyos szavak, kifejezések, kitételek minduntalan vissza-visszatérnek, s ha munkásai egyszer-egyszer rászánnának egy kis fejtörést, hogy megtalálják az idegennek jó és helyes egyértékesét, a megszokással épügy rákaphatnának, mint a fölösleges idegenre. Nagy vétkük van ebben közéleti szónokainknak, kiknek ajkáról elhangzó szó a közönségben hamar közkeletűvé lesz, kivált ha az újság közlésével megrögzíti és elterjeszti. Például néhány esztendővel ezelőtt egy igen előkelő szónokunk kiejtette a *mentalitás* szót, s nem telt bele néhány hét sem, és minden szónoklat, minden vezéreikk csak úgy hemzsegett a sok *mentalitás*-tól.

Az idegenszó-kedvelés másik oka a *tudákkosság*. Ez a nyomósabbnak, pompásabbnak látszó idegen szóval bámulatba akarja ejteni a hallgató vagy olvasó közönséget, mely a bizonytalan tartalmú idegenben csakugyan többet is sejt, mint a szabatos és világos magyarban. Az idegen szó alkalmazása valóságos *nyegleséggé* válik, mely a tudás látszatával takargatja a tudatlanságot és tartalmatlanságot. Ez a nyegleség érintkezik a *divathajhászattal*, mely úgynevezett művelt köreinkben is azt a felfogást ápolja, hogy előkelő és finom beszéd nem lehet el idegen fércek nélkül és orrát fintorítja a tiszta magyar beszédétől. Sajnos, kivált hölgyeink, a „magyar asszonyok“, főképpen azok, akik sem a társalgóban, sem az öltözőben, sem a konyhában

nem lehetnek el e fonák divat, e rossz szokás nélkül. Pedig az igazi műveltség ép abban tűnik ki, hogy bármi nyelven beszél, azon lehetőleg tisztán beszél, főképpen anyanyelvén. Szomorú tapasztalat a társaságban, hogy rossz magyarsággal beszélni nem vétség, de jaj annak, és szánakozó mosoly kíséri azt, aki nem kifogástalanul beszél angolul, franciául, németül. Holott éppen nem „szükséges“, hogy valamely idegen nyelvet teljesen hibátlanul beszéljünk, jó és tiszta magyarsággal beszélünk azonban legalább is illik, ha már nem tartjuk is szent kötelességünknek.

Röviden összefoglalva, az *idegen szó szükségtelen alkalmazásának oka a hanyagság, a tudatlanság, nyegleség, divathajhászat, izléstelenség, egy szóval a kellő műveltség hiánya*. Orvossága pedig e bajnak csupán egy kis gondosság és figyelem, nemcsak írás közben, hanem mindennapi beszélgetésünkben is. A megszokás aztán meggyőz arról, hogy nem is olyan nehéz az idegen szó kerülése és hogy a tisztanyelvű beszéd szabatosabb és szebb is a felemás keveréknél. A nyelvtisztaságra való törekvésben az izléssel és a célszerűség érzésével mindenkor együttjár a nemzeti érzés is: megbecsülni és megvédeni azt, ami a miénk, édes anyanyelvünket.

Zweig István és Alexander Petőfi.

Legutóbb a Magyar Tud. Akadémia nyelvművelő bizottsága szükségesnek látta figyelmeztetni a magyar tollforgatókat arra a régebbi határozatára, hogy a *családnév, még ha idegen is, nyelvünk hagyománya szerint elül írandó, s csak azután következhet a keresztnév*.

Letű erre nagy felhördülés, megleckéztetés és kicsúfolás a sajtónak egy bizonyos részében. Ezt a szokást akkor is tiszteltben kellene tartanunk, — így szólt bele a vitába Kosztolányi Dezső a fent című írt cikkében (P. H. 1936. jan. 5.), — ha véletlenül csak afféle szeszélye volna nyelvünknek s nem mélyből fakadó ösztöne, melyet tüzetesebben is megokolhatunk. Egy nyelvben az az illendő, amit századok gyakorlata szentelt meg. De a keresztnévek hátravetése a tetejében fölöttébb bölcse intézkedés is. A családnév tágabb fogalomkör, szélesebb gondolatcsoportot jelent, melyet a keresztnév utóbb elszűkít, közelebből is meghatároz. Ha azt írom vagy mondom, hogy *Arany János*, akkor az Aranyok közül való Jánost értem rajta. Az idegenajkú előbb a Jánost emlegeti, akikből millió és millió van, csak később mutat rá a családnévre. Ennélfogva a mi jelzési módunk észszerűbb, inkább megfelel az általános emberi gondolkozás menetének. Ezt több idegen állam is elismerte, amikor hivatalosan elrendelte, hogy az adóhivatalokban — az ügykezelés egyszerűsége és áttekinthetősége érdekében — az adózó polgárok családnéve elől írandó, utána a keresztnévük, noha ők a családnéveket és keresztnéveket egyébként megfordítva írják és ejtik.

Ha a mi regényírónk *Jókai Mór*, akkor a franciák regényírója *Dumas Sándor*, Magunk között valamennyien így is nevezzük őt művészi finnyáságunk minden sérelme nélkül s nem *Alexandre Dumas*-nak. *Richard Wagner* pedig csak *Wagner Richárd* s *Oscar Wilde* csak *Wilde Oszkár*. Ezek a nevek azonban abban a korszakban fémjelződtek és mentek át a köztudatba, amikor nálunk a külföldiben csak az értéket tisztelték és nem kapott lábra az a nyegle idegenimádát, amely mindent finomabbnak, előkelőbbnek érez, ami idegenhangzású. Újabban ezen a téren teljes a zürzavar. Nemrég mutattak nekem egy színlapot, amelyen a zeneszerző neve már egészen németül van írva, a keresztnév előrevetésével, a szövegíró neve pedig felemásan, elől a vezetékneve, utána a keresztnéve, de németül. Aki ezt elolvassa, az

nem tudja, melyik a keresztnév és melyik a vezetéknev. Megkövetelhetjük, hogy itt hamarosan rendet teremtsenek és sutba dobva a divathóbortot, irodalmi hagyományunkat kövessük.

Mivel érvelnek ellenünk? Némelyek váltig csodálkoznak és hasukat fogják röhögtükben, hogy e szerint *Shakespeare*-t Shakespeare Vilmosnak hívják. Hát ez csakugyan furcsa. Furcsa, hogy egy ilyen lángelme, aki egyedülálló fogalomná tette családnévét, egyáltalában keresztnévet is használt, mint valami sajtkereskedő vagy borügynök, akinek szüksége van közelebbi megkülönböztetésre, s egyformán furcsa, akár Vilmosnak nevezzük őt, akár William-nek. A mi meghökkenésünk talán onnan származik, hogy sok Vilmost ismertünk, aki derék boltiszolga volt vagy féleszű részeges, de az angolok is sok ilyen William-et ismernek. A keresztnévben mindig van valami bizalmaskodó, komázó. Ezt a használat valósággal összegegyűri, bepiszkítja, mint azokat a kártyákat, melyekkel családi körben orronverőskét játszanak. *Goethe Farkas János* éppolynevetséges, mint *Johann Wolfgang Goethe*. Ő csak *Goethe*, amint *Shakespeare* is csak *Shakespeare*, és nem Vilmos, de nem is William.

A vita és a hare voltaképp a körül forog, hogy a legutóbb forgalomba került híres neveket magyarosan írjuk-e, úgy, ahogy a multban tettük. Im-már beletörődtek abba, ami ellen még néhány évvel ezelőtt kézzel-lábbal kapálódtak, hogy a *mentalitás* nem több, mint a gondolkodásmód, s abba is, hogy *Friedrich Schiller* már *Schiller Frigyes*, mert így szállt ránk a neve, de tiszteletlenségnek, jogtiprásnak és istenkísértésnek érzik, hogy *Stefan Zweig*-ot, ezt a méltán népszerű népszerűsítőt, egyszerűen *Zweig István*nak tiszteljük. Itt a nemzeti önérték ágaskodik föl. Nem a saját nemzeti önértékük, hanem a mások nemzeti önértéke. Sehoh a világon nem dagadozik annyira a más nemzetek önértéke, mint minálunk, különösen akkor, amikor a túldalolon szellemünk és nyelvünk önállósága forog kockán. Állandóan Európa feje fáj nekik. Riadtan kérdezik, hogy mit szól majd a mi meghitt családi szokásunkhoz a művelt külföld, és nem tart-e majd bennünket kötnivaló bolondoknak vagy gaz kegyeletsértőknek, hogy éppen a magunk nyelvén szólaltatjuk meg az ő hírességük keresztnévét, mint ők? *Thomas Mann* — mi türes-tagadás — valóban csak *Mann Tamás*. Első pillanatra így ez a név szokatlan. Ha azonban húsz év óta így írtuk és nyomtattuk volna, akkor *Mann Tamás* éppoly tündöklő pályát fut meg közönségünk előtt, mint *Thomas Mann*. Hogy egy író jogot tarthat a teljes nevére, mint szerves zenei egészre, az kétségtelen. De mért nem háborodnak fel ellenfeleink, legalább a kölcsönösség alapján, azon, hogy *Petőfi Sándor*, aki van olyan érték, mint *Stefan Zweig*, azonnal *Alexander*, *Alexandre* s *Alessandro Petőfivé* válik, mihelyt a magyar szellemi élet határait elhagyja. (E kérdést behatóan és megcáfolhatatlan igazsággal tárgyalja Nagy J. Béla, Magyarországon 1936. 1—22. l.).

A germanizmus vagy a romanizmus ellen védekezzünk-e?

„A kisebbségi magyarság kulturális feladatai nem lehetnek mindenben azonosak a többségi magyarság kulturális feladataival. Budapesten a germanizmussal szemben kell a nyelv tisztaságát védelmezni, Erdélyben pedig a romanizmussal.“ Ezt olvassuk az Erdélyi Fiatalok c. folyóirat 1935-i évfolyamának 81. lapján. Nem akarunk a dolognak nagy feneket keríteni, de úgy érezzük, hogy a nyelv tisztaságát a germanizmustól és a romanizmustól kell védeni, vagy a germanizmus és a romanizmus ellen kell védelmezni. Általában nagyon divatba jött újabban a *szemben* helytelen kapcsolata. Ilyene-

ket írnak: Eltérést mutat az eredeti tervvel szemben (tervtől). Egy erdélyi író regényében olvassuk: Alkalmat adnak az összehasonlításra az én készítményemmel szemben (... készítményemmel való összehasonlításra). Egy erdélyi politikusunk mondja: Barátaim, akikkel szemben nem adtam módot, hogy kifejezzék véleményüket (akiknek nem adtam...). Hasonlóképpen helytelen a szemben névű alkalmazása a következő mondatokban: (l. Pásztor-tűz, 1936. 1. sz.): Felelősséget érez a faluval szemben (a falu iránt); Türelmetlen és elégedetlen mindenkivel szemben (mindenki iránt); Komolyabb kritikát kellett volna önmagával szemben mutatnia (önmaga iránt). Ez a néhány példa eléggé igazolja, hogy Erdélyben époly gyakran beleesünk a szemben használatának megrögzött hibájába, akárcsak Budapesten, ahol már az Akadémia nyelvművelő bizottságának tiltakozó álláspontját kívánják a szembenel szemben (vö. Magyarosan, 1935. 165. l.).

Azt is láthatjuk belőle, hogy nem elég csupán a romanizmussal törődni. Ha az erdélyi magyar nyelvvédelmet a romanizmusra akarjuk szűkíteni, előbb tisztára kell söpörnünk házunk elejét s nem szabad otromba germanizmusokat elkövetni, mint pl. „ezt azzal támasztom alá“ (azzal támogatom), s nem szabad olyasmit írunk, hogy „ez a gondolat Erdélyben Reményik Sándornál nyert először kifejezést“, hanem így kell mondanunk: ezt a gondolatot Erdélyben először R. S. fejezte ki. Nem kellemes dolog íróembert nyelvtani hibákra figyelmeztetni s mégis meg kell mondani, hogy az *aki*, *amely*, *ami* vonatkozó névmás helyes használata a legelemibb követelmények közé tartozik. Ha ilyeneket írunk: „Valóban komolyan veszi azt a szerepet. *ami* őt megilleti“, „Nézz meg magát abban a tükörben, *amit* rajzolt“, „Le kellett volna számolnia azzal az itélettel, *amit* útirajzában ad“, — nem tartjuk tisztelben azt az irodalmi szokást, amely az *ami* névmást csak abban az esetben használja, ha nincs kitéve a főnév, amelyre vonatkozna.

Ajánlom egyébként, hogy az, aki csak a romanizmustól félti nyelvünk tisztaságát, olvassa el a Keleti Újság 1936. január 4-i számának a vezércikéket és közgazdasági rovatának első hasábját. E rövid két helyen mintegy félszáz olyan idegenszerűséget szedhet csokorba, amelyben teljesen ártatlan a romanizmus, köztük olyan közönségeseket, mint pl. *forszírozás*, *plattform*, *illuzió*, *temperamentumos*, *spekuláló*, *gesztió*, *markáns*, *affektus*, *szobidság*, *koncepció*, *diktál*, *tendencia*, *gesztus*, *etikus*, *kontroll*, *hazard*, *kválitás*, *konvencionális* stb. Hírlapjainkban, bár unos-untalan figyelmeztetjük őket, naponként jelennek meg nyomtatásban efféle, még a múlt század avult nyelvhasználatával szerkesztett mondatok: „Ugyanakkor, mikor az üzletpolitika, amelyet vezető *pozíciójából diktál*, ruganyosan alkalmazkodik a válságos s mégis új *tendenciákkal* teli kor *tempójához*, minden egyes üzleti és magánemberi *gesztusában* előkelően hangsúlyozza azt az *etikus konzervatívizmust*, amely az új idők kiszámíthatatlan lendületének nemcsak szükségszerű mér-séklője, de megbízható *kontrollja* is.“

Még oldalakon keresztül tallózhatnak az erdélyi magyar nyelvből azokat a hibákat, amelyek részint a germanizmusok alosztályába tartoznak, részint a magyar nyelv szellemének elhanyagolásából származnak. Talán meg-egyezhetünk tehát abban, hogy a mi nyelvvédelmi feladatunk nem szorítkozhat csupán a romanizmusok ellen folytatott küzdelemre. A nyelvtisztaság szempontjából különben is mellékes, hogy a vétség, melyet elkövetünk, germanizmus-e vagy romanizmus. Egyformán hiba, hanyagság, gondatlan-ság, mind a kettő egyformán rágja és sorvasztja nyelvünk épségének gyökerét. Így nekünk Erdélyben nem germanizmusok és nem romanizmusok, hanem általában mindenféle idegenszerűség ellen különbséget nem ismerő hevességgel kell harcolnunk. A siker azonban csak akkor szegődik hozzánk,

ha nagyon szeretjük a nyelvünket, ha nagyon jól megtanulunk magyarul s ha félt tisztelettel vesszük tollat kezünkbe. „Ügy beszéljen ma ki-ki magyarul, mint ha imádkozna, mint ha aranyat, tömjént, myrrhát hozna!“ ...

Ha ... is.

Nyelvi szeplők nemcsak a germanizmusokban és romanizmusokban, főlegesen használt idegen szavakban mutatkoznak, hanem igen gyakran jelentkezik a nyelv törvényeinek megsértésében, tehát nyelvünk szellemének a meghamisításában. A nyelvtisztaság és a nyelvhelyesség egymással szorosan összefüggő jelenség. Ahol az egyik megbillen, a másik is könnyen elveszti az egyensúlyt. Ezért különös figyelemmel kell lennünk minden apróságra, amiben a nyelv szelleme megvilvánul. Főképpen a szórend terén tapasztalható sok visszaélés. Így régi vita az *is* szócskának az ige elé tolatkodása a *ha... is* kötőszós megengedő mondatokban, mikor az igét igekötő vagy tagadószócska, sőt akkor is, ha állítmányi kiegészítő vagy más mondatrész előzi meg. Ma egyre többen így írnak és beszélnek: „A Népszöveget ségre, még ha az örök békét egyelőre biztosítani *nem is tudja*, nagy és fontos szerep vár. Ezért, ha *időbe is telik*, míg tájékozódni tud, a végén mégis az igazság útjára fog térni.“ „Az agregeológiai munkálatokat, ha *pénzbe is kerülnek*, nem halaszthatjuk tovább“. „*Ha szegény is volt* Gyalogjáró Péter, de (!) becsülete azért (!) megvolt a faluban“. Hogy e tekintetben milyen ingadozó a nyelvérték és írói tudatosság, bizonyosság rá a következő két példa: „Ha belpolitikai kérdésekben a kormány politikáját *nem is helyesli* s ha nyilvánosan *nem foglal is állást*“... stb.; és: „*Ha lemondunk volna is* a pozíciónkról, ha *meg is takarítottuk volna* a nagy várakozások költségeit...“ stb.; az író a hanyag vagy tudatlan szerkesztés mellett mindkét példában ráhibáz a jóra is; ebben a mondatban pedig: „Hallgatók arról, ami hiányzik, ha szerintem *nem lett is volna szabad* hiányoznia“, — az író nem az ige elé, nem is utána, hanem böles megalkuvással magába az ígébe helyezi a pajkosan mozgékony *is*-t. Való: a nyomósító *is* szócska gyakran szokott állni az ige előtt is az ilyen szerkezetekben: Megmondtam, hogy *nem megyek*; *nem is* mentem. Megigérttem, hogy *ott leszek*; *ott is* voltam. Volt *nem egy szép szeretóm*, *nem is* olyan régen stb. Ezek azonban sem nem magyarázhatják, sem nem menthetik a *ha... is* fölülkerekedést. A Blaháné egykori híres *is-is-is*-nótája: Ha rátartó vagyok *is... eléggé* példázza a kötőszó helyes használatát, vagyis az *is* helyét. A használati utasítás is nagyon egyszerű és érthető: az *is* helye az ige után van. Az *is* szócska annyira a kifejezés végére törekszik, hogy olykor, ha az alany az igeállítmány után áll, még azt is maga elé engedi, mint pl. Petőfi e verssorában: „*Ha lehull a két kezünk is...*“ és Ady Endre e sorában: „*És ha leszakad az ég is...*“, vagyis a *ha... is* kötőszó az egész kifejezést magába öleli (vö. Magyarosan, 1932. 46. l.).

Szegény jogi nyelvünk!

Bizony így kell felkiáltanunk, amikor valami jogi tanulmányt olvasunk. Éppen a jog harcosai és értelmezői tartják legkevésbé tiszteletben a nyelv jogait és törvényeit. Néha nem tudjuk hirtelen megállapítani, hogy magyar emberekkel van-e dolgunk, amikor egyetemi hallgatóktól és ügyvédjelöltektől beszéd közben egyre-másra halljuk a *taxa*, *suprataxa*, *taxator*, *tribunál*, *káoszácia*, *percseptor*, *kontencsiósz*, *doszár*, *inspektorátus*, *rekurs*, *konzilul legiszlátív*, *anexálás* kifejezéseket a helyett, hogy éppen annyi megerőltetéssel *adót*, *pótadót* vagy *pótdíjat*, *becslőt*, *törvényszéket*, *legfelső bíróságot* vagy

semmitőszéket, végrehajtót, peres ügyet, irattárt, felügyelőséget, folyamodványt vagy felülvizsgálati kérelmet, törvényhozó bizottságot, melléklést vagy csatolást mondanának. De még nagyobb aggodalom fogja el az embert, amikor azt kell látnia, hogy az egyik tekintélyes kisebbségi folyóiratunk — talán az egyetlen tér, ahol a jogtudomány itt Erdélyben magyarul szóhoz jut — hasonló megdondatlansággal kezdi terjeszteni az idegenszerű jogi kifejezéseket. Egyik cikkéből idézzük ezt a mondatot: „Viszont a *Comitetul Local de Revizuire* határozata ellen már ő hozzá kell beadni a fellebbezést és a *Comitetul Local de Revizuire* felszerelve az iratokkal(!) terjeszti be a *Comitetul Central de Revizuire*hez. Ezen utóbbinak a határozata ellen *recursul* lehet élni a *Casația III-ik szekciójához*“; vagy egy másik mondat: „...s ez ellen adott be fellebbezést a *prefektus* vagy *primár*, a helyi *reviziós* bizottság kezelhette volna, mint tiszta jogkérdést a *prefektus* vagy főszolgabíró által beadott fellebbezést a *limine* elutasíthatta volna“. E mellett a cikkíró oldalanként négyezer-ötször használja a *Comitetul Central*-t és a *Local de Revizuire*-t (cikkének is ez a címe), a nélkül, hogy e kifejezéseknek a magyar értelmét egyszer is elárulná. Pedig milyen könnyen megtehetette volna: *Központi és Helyi Felülvizsgáló Bizottság*. Az ilyen kifejezések, mint *centralizáció* (központosítás), *decentralizáció* (szétosztás), *tuteláris* (felügyeleti), *control* (ellenőrző), *arbitrár* (önkényes), *jurisdictionáris* (törvényhatósági), *confirmálta* (jóváhagyta), *infirmálta* (megsemmisítette), *contenciosul administrativ* (közigazgatási bíróság), *sesizálás* (értesítés, folyamodás), *tranzakció* (egyezményes ügy), *anulabil* (megsemmisíthető), *akceptálni* (elfogadni), *procedurális* (eljárási), *cerere* (kérvény), *kontesztáció* (felfolyamodvány), *conciliere* (kibékeltetés), *rezsím* (uralom, kormányzat), *primár* (községi bíró), *actiune* (kereset) stb. minden lelkiismeretfurdalás nélkül „inkadrálódtak“ bele a cikkíró mondataiba.

Ezeket olvasva, elképped az ember, hogy magyar jogászaink már így írnak. Mi lesz, ha így haladnak tovább? Mi lesz, ha lapjaink és folyóirataink ezzel a fölületes nemtörődőséggel bánnak a nyelvünkkel? Semmi mentséget el nem fogadhatunk, legkevésbé azt, hogy a magyar jogi nyelv szegény és nehézkes. A magyar jogi nyelv igenis feljett, hajlékony és hála Istennek jó gazdag, mindenesetre képes arra, hogy magyarul megértesse magát. Csak meg kell tanulni, s nyelvünk önállóságát és tisztaságát tessék tiszteletben tartani. (I. E.)

KÜLÖNFÉLÉK

Dr. Szádeczky-Kardoss Lajos.
1859—1935.

Azt a szomorú kötelességet kell teljesítenünk, hogy egyszerre emlékezzünk meg a két testvér elhunytáról az Erdélyi Múzeumban, amellyel hosszú ideig a nevük elválaszthatatlanul egybeforrt. Szádeczky Gyulát alig hat hét múlva követte a sírba egy évvel idősebb bátyja, szádecsei és kardosfalvi Szádeczky-Kardoss Lajos, aki három évtizedig Erdély tudományos és közéletében jelentős szerepet töltött be.

1859 április 5-én született az abaúji Pusztafalun. Tanulmányait a budapesti és a bécsi egyetemen végezte. Már egyetemi hallgató korában a román és a lengyel levéltárakban végzett történelmi kutatásokat s így terelődött figyelme Erdélyre. Országos érdeklődést keltett annak idején az a tevékenysége, amellyel a bukovinai székelyek hazatelepítését irányította. 1883-ban a budapesti egyetemen magántanár lett s ugyanabban az időben, mint a Tört. Társulat másodtitkára, a Századokat szerkesztette. Egészen fiatalon érte a M. Tud. Akadémiának az kitüntetése, hogy 1888-ban tagjai közé választotta. — 1891-ben, 32 éves korában a helybeli egyetemen a magyar történelem rendes tanára lett. Szabó Károly halála után őt bízták meg a székelyek történetének a megírásával s 1895-ben, mint naplőrő, résztvett Zichy Jenő ázsiai kutatóútjában. 1900-ban a párizsi világkiállítás magyar pavillonjának egyik rendezője volt s az ott bemutatott erdélyi kincseket ő gyűjtötte össze. 1903-ban a Rákóczi-zarándoklat alkalmával felkutatta Thököly Imre és Zrinyi Ilona egykori lakóhelyét. A világháboruban mint hadtörténetíró vett részt. 1919-ben Er-

délyt elhagyta. Egyideig nemzetgyűlési képviselő volt, majd a szegedi egyetemen tovább folytatta tanári működését 70 éves koráig. Élete végéig sokat fáradozott a lengyel-magyar kapcsolatok szorosabbra fűzésén.

Tudományos munkásságának derék része Erdély XVI—XVII. századbeli multjához és a székelyek történetének kutatásához kapcsolódik. A Székely Oklevéltár 4—7. kötete az ő szerkesztésében jelent meg. Megírta Mihály havasalföldi vajda 1599—1601. évi erdélyi szereplését (oklevéltárral), Báthory István erdélyi fejedelem életrajzát, lengyel királlyá választását s az oroszok ellen folytatott hadjáratait, a gróf Haller-család történetét, gróf Bethlen Kata életét, s „Udvarhelyszék“ történetét. Azonkívül kiadta br. Apor Péter verses munkáit és levelezését, valamint Halmágyi István naplóját. Nevezetes továbbá a esíki székely krónikáról és a székely nemzet történetéről írt munkája. Azonkívül egy sereg értekezésében és kiadványában multunknak számos részletét tisztázta és megvilágította, s azt is érdemei közé kell számítanunk, hogy hasonló munkára másoknak is sok indítékot adott.

Külön kell megemlékeznünk arról, hogy Szádeczky-Kardoss Lajos az Erdélyi Múzeum-Egyesület multjában is tevékeny szerepet vitt. A bölcsészeti szakosztály az 1893. június 14-én tartott közgyűlésén a Pestre távozó Szinnyi József helyébe őt választotta titkár-szerkesztővé. Így 1893 szeptemberétől 1905 decemberéig, amikor Erdélyi Pál veszi át tőle a folyóiratot, Szádeczky Lajos szerkeszti az Erdélyi Múzeumnak a 10—22. kötetét. Működése az Erdélyi Múzeum külső és belső megerősödésének, új irányú gazdagodásának idő-

szaka. Ezért az Erdélyi Múzeum-Egyesület és folyóiratunk története mindig hálás kegyelettel fogja őrizni és méltányolni Szádeczky-Kardoss Lajos emlékét.

A százéves Kisfaludy-Társaság.

Ez év február 16-án ünnepelte a Kisfaludy-Társaság fennállásának százéves fordulóját. A magyar művelődésnek olyan eseménye ez, amely mellett szívesen állunk meg egy pillanatra, hogy számbavegyük az érdemes Társaság százéves működésének kiemelkedő eredményeit.

Kisfaludy Károly személyes barátaival alapították a Társaságot, mégpedig azzal a céllal, hogy mesterük emlékét megörökítsék s munkájukat az ő szellemében folytassák. Kisfaludy Károly a maga idejében tárgyban, eszmében és formában a Nyugattal való kapcsolatot kereste, de úgy, hogy abban a nemzeti és a népi elemek is tisztán érvényesülhessenek. Ez volt az az eszmei alap, amely nemcsak a Kisfaludy-Társaságot, hanem Vörösmarty, Arany és Petőfi közreműködésével a magyar költészetet is virágzásba borította. A Társaság bölcsőjénél nem csekélyebb személyek állottak, mint Vörösmarty, a a költőfejedelem, Bajza, az európai műveltségű nagy kritikus, és a minden szépért egyformán lelkesedő Toldy Ferenc, „irodalomtörténetírásunk atyja.“ Az első választott tagok sorában Czuczor Gergely, Fáy András, báró Jósika Miklós és a legklasszikusabb magyar egyéniség, Kölcsey Ferenc, nevével találkozunk. Két érzelem lelkesítette mindig a tagokat: a kegyelet és a haladás, amely az idők változásában mindig szerencsésen megtalálta a maga formáit és eszközeit.

Működését a Társaság azzal kezdte, hogy új könyvek kiadásával igyekezett előmozdítani a magyar irodalom emelkedését, másrészt kapcsolatot keresett a világirodalom legjelesebb termékeivel. A nagy szakadé-

kot, amely még akkor az irodalom és a közönség között tátongott, áthidalni és összekötni igyekezett. Mindjárt kezdetben Bulwer, Balzac, Dickens, Hugo Viktor, Cervantes, Boccaccio műveit a legkiválóbb írókkal magyarra fordíttatta és a nagyközönség számára hozzáférhetővé tette. Azután pályatételekkel igyekezett a fiatal nemzedék munkakedvét élesíteni. Egy ilyen pályázatának köszönhető Arany János fölfedezése. Amikor az „Elvesztett alkotmány“ jellegű leveléből az Arany János név került ki, annyira ismeretlen volt a hangzása, hogy a bizottság álnévnek hitte és a szalontai hatósághoz fordult azzal a kérdéssel, vajjon csakugyan van-e ott egy Arany János nevezetű ember. Szintén a Kisfaludy-Társaság pályázatának köszönjük irodalmunk legremekesebb művét, a „Toldi“-t, s tudvalevő, hogy „Az ember tragédiá“-ját is a Kisfaludy-Társaságban fedezte föl és mutatta be először Arany János.

A Társaság örvendetes megerősödését több mint egy évtizedre visszavetette a szabadságharcot követő elnyomatás. Csak 1860-ban kezdett újból munkába, amikor az elnöki székben báró Eötvös József ült s a Társaság igazgatói tisztét Arany János töltötte be. Ebből az időből való a Kisfaludy-Társaság legnagyobb vállalkozása, a teljes Shakespeare és Molière valamennyi darabjának magyarra fordítása. Ezt követte a teljes Sophokles, majd a francia klasszikusok és az angol regény közvetítése, ami akkor mind új és nálunk ismeretlen terület volt. Egy évszázad alatt több mint 500 kiadványa jelent meg a Társaságnak, s az is az elévülhetetlen érdemei közé tartozik, hogy a magyar népköltészet rendszeres gyűjtését ő kezdte meg és folytatta évtizedeken át e század elejéig.

Új korszaka kezdődik a Kisfaludy-Társaságnak, amikor Gyulai Pál, a legnagyobb magyar esztétikus és kritikus, állott az élére. Utána Beöthy Zsolt, a maga idejének legkiválóbb

stílművésze, vezette 22 évig a Társaságot. Az ő egyéniségén keresztül került ekkor a Kisfaludy-Társaságban legteljesebb összhangba az európai és a magyar, a nyugati kultúra és a népi sajátosság. Beöthy halála óta több mint másfél évtizede Berzeviczy Albert áll a Társaság élén. Újból súlyos megpróbáltatásokat kell kiállania: több milliós vagyona elvesz s nagy válságok viselik meg a magyar szellemi életet. A Társaság azonban ma is szilárdan áll azokon az elvi alapokon, amelyeket száz esztendőn keresztül híven szolgált: csiszolni a magyar ízlést és a magyar stílust, őrizni a hagyományokat, s a legtökéletesebb nemzetit összeegyeztetni a legmagasabbrendű európaisággal. Ezekben az alapelvekben dicsestül meg a multja s reményteljesen mutatkozik a jövője. Multjában kiváló erdélyi szellemek is közre munkáltak. Hisszük és reméljük, hogy így lesz ez a jövőben is.

A világsajtó adatai.

A Magyar Statisztikai Szemle legutóbbi számában dr. Elekes Dezső igen érdekes adatokkal világítja meg Magyarországot és a nagyvilág sajtóviszonyait. Kimutatásából mindenekelőtt az derül ki, hogy a mai forrongó korszakban a sajtón keresztül minden ország szükségét érzi a minél sokrétebb és minél színesebb szellemi megnyilatkozásnak. A statisztika szerint Magyarországon 1934-ben 1476 újság, folyóirat és hetilap jelent meg. Ez a nyolc év előtti viszonyokhoz képest óriási emelkedést mutat, amennyiben 1926-ban még csak 934 újságról tudott a statisztika. A válság ideje alatt tehát a gazdasági pangás ellenére is, talán a nagyobb nyugtalanság és bizonytalanság miatt, a sajtótermékek nem vesztették életerejükből. Viszont a gazdasági válságra vall az a jelenség, hogy csökkent a napilapok és a hetilapok száma s ezzel szemben általában mindenütt emelkedett a ne-

gyedévenként megjelenő folyóiratok száma. A fenti 1476 sajtóterméknek a napi példányszáma 570.000, ami 170 milliós évi példányszámot tesz ki. Az 1476 lap azt jelenti, hogy 5985 emberre esik egy újság vagy folyóirat.

Ez a szám meglepően közel áll az Egyesült Államok lapjainak és lakosságának a viszonyához: ott 5833 lélek esik egy lapra, pedig a lapoknak a száma tizenháromszor akkora: 21.398. Elképzelni is nehéz, hogy mennyi szerkesztőséget, kiadóhivatalt s rikkancsot jelent ez a rengeteg lap. Az Egyesült Államok után Japán következik körülbelül feleannyi lappal, 11.118-al. Igaz, hogy Japán lakossága is kisebb s így 6048 emberre jut ott egy újság. Ezután Németország jön a sorban 9385 lappal s itt pontosan 7000 emberre jut egy újság. A szovjetben 8787 lapot szerkesztenek s mégis csak 15.079 emberre jut egy-egy. Feltűnő, hogy Angliának alig van valamivel több újságja, mint nagy gyarmatának, Indiának. Az arány 5651:5114. Persze, ha a lakosság számához viszonyítjuk ezeket az adatokat, a kép egészen másként fest. Itt az arány 8123:62.203.

Nagyon jó helyen áll Csehszlovákia a maga 4547 lapjával és az egy emberre eső 3260-as viszonyszámával. A világ-ranglistában ő a nyolcadik. A lapok számát tekintve Románia is Magyarország előtt van: itt körülbelül 400 lappal jelenik meg több, 1682 (statisztikánk szerint 1923-ban 226 magyar lap jelent meg Romániában). Viszont a lakossághoz viszonyítva, a helyzet jóval kedvezőtlenebb, mint Magyarországon, mert a magyar 5985-tel szemben Romániában 10.002 lakóra jut egy-egy újság. Még hátrább áll Jugoszlávia az 596 újságjával, amelyből csak 23.987 emberre jut egy. A lakosság számához viszonyítva az első helyet a kis Dánia tartja, ahol 2352 lap jelenik meg és 1554 emberre jut egy. Ez azt jelenti, hogy a három és félmillió lakósu Dániában a napi példány-

szám több mint két millió. Dánia után a másik északi állam, Norvégia, következik, azután Svájc, Belgium, az említett Csehország, majd Svédország és Kanada. Természetesen ezek az adatok akkor volnának teljesek, ha a statisztika arra is megtudna felelni, hogy minőségileg mit jelentenek ezek a számok. Ez azonban már a szociográfia feladatkörébe tartozik.

Magyar könyvbehozatal Romániába.

Az utóbbi években fokozatosan emelkedett a magyar könyvek behozatala Romániába. Az 1931. és 1932. két év alatt 531 kérvényt nyújtottak be a magyarországi könyvkiadók a román sajtóellenőrző hivatalhoz. — 1933-ban 322 kérvény érkezett, 1934-ben már 755 és az elmúlt 1935-ben pedig 1005. Az utóbbi 1005 kérvényből mindössze 34-et (3.35%) utasítottak vissza. Nem tudni, hogy ez a csekély szám a könyvvizsgálat enyhülésének tulajdonítható-e, vagy inkább annak, hogy a könyvkiadók tapasztalatokat szereztek az engedélyezés föltételeiről. A könyvbehozatal mennyisége tehát jelentékenyen megnövekedett, minősége azonban, amelyet már a múlt évben kifogásoltunk (E. M. 1935.79. l.), egyáltalában nem javult. Az engedélyt nyert könyveknek mintegy 80%-a egészen könnyű fajsúlyú, olcsó irodalmi termék, vagy éppen ponyva, amely valósággal elárasztotta Erdélyt. A helyzet a mult-hoz képest csupán annyiban javult, hogy néhány értékesebb szépirodalmi termék is engedélyt kapott, mint pl. Harsányi Zsolt: Magyar rapszódia, Surányi Miklós: Egyedül vagyunk, Móricz Zsigmond: A boldog ember. A tudományos könyvek azonban — pedig kifogásra ezek nem igen adhatnak okot — nem hogy emel-

kedtek volna, hanem apadtak. Mindössze csak ezeknek az engedélyezéséről tudunk: Babits Mihály: Az európai irodalom története, Hóman-Szekfü: Magyarország története, 3. k. Farkas Gyula: A fiatal Magyarország, Matolcsi Mátyás: Agrárpolitikai feladatok, Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába, Tóth Tihamér összes munkái.

Új magyar folyóiratok.

A közelmultban ismét egész sora indult meg az új magyar folyóiratoknak. A legkiemelkedőbb köztük Bartók György szegedi egyetemi tanárnak filozófiai folyóirata, a *Szellem és Élet*, s a Mitrovics Gyula debreceni egyetemi tanár szerkesztésében megjelenő *Esztétikai Szemle*. Az előbbi főleg a filozófiával érintkező tudományokkal való kapcsolatokat iparkodik ápolni, az utóbbi a Magyar Pszichológiai Társaság esztétikai szakosztályának lesz a szócsöve. Jelentős kezdemény a *Családi Kör* címmel megindult családvédelmi folyóirat is, amelyet Pettkó-Szandtner Aladár szerkeszt. A gyermek- és a családvédelem valamennyi kérdését felöleli ez a hézagpótló havi szemle. Állampolitikai, szociálgazdasági és kulturális kérdéseknek szenteli hasábjait a Deák Ferenc-Társaság nem régen megindult folyóirata, az *Országút*. A Gyomlay László szerkesztésében megindult *Színház Művelődés* a művészi és irodalmi eseményekről igyekszik rendszeres tájékoztatást nyújtani. Általában minden téren új kezdeményezések mutatkoznak, amelyek a régi kereteket tágítani és friss tartalommal megtölteni igyekeznek. Bizonyos, hogy sok kezdeményezés elsorvad belőlük, de az is kétségtelen, hogy a jövő formáit és útjait ők egyengetik.

1. Nyelvtudomány.

BEKE ÖDÖN: *A székelyek dunán túli kapcsolatai és a népies állat nevek.* Vasi Szemle II. (1935). 77—80 1

A cikkíró a székelység dunán túli kapcsolatait szóföldrajzi tényekkel is igyekszik támogatni. Népi nyelvi közlések és szótárak alapján végzett kutatása arra az eredményre vezette, hogy vannak népies állatnevek, amelyeket az egész magyar nyelvterületen csak a Székelyföldön és a Dunántúlon találunk meg. Ilyenek pl. *szántóka* (= pacsirta), *fatetű* (= harkály), *kigyópásztor* (= szitakötő), *szakadék* (= darázs fajta) sőt *hetevény* (a fiastyúk népies neve). A fáradságos munkával összegyűjtött szavakat abból a szempontból is meg kellene vizsgálni, hogy vajjon csakugyan nem fordulnak-e elő sehol másutt az egész magyar nyelvterületen. Ennek a megállapításnak azonban még akkor sincs semmiféle bizonyító ereje, mert a nyelvöldrajz szerint egyes nyelv-egységek határain elütő formák, régiességek mutatkoznak. Ez különösen jól vizsgálható a román nyelvekben és könnyen figyelemmel kísérhető a francia és az olasz-rétoromán nyelvátlaszok lapjain. B. G.

CSÜRY BÁLINT: *A mondathanglejtés.* Debreceni Szemle, 1935. március 105—119. 1.

A debreceni egyetem magyar tanára már régóta foglalkozik ezzel a tárggyal (l. Magyar Nyelv XXI. 1. 59., XXII. 106., XXIV. 42., XXVI. 249.). Ez a tanulmány eddigi kutatásainak összefoglalása. Az emberi beszédnek vannak látható elemei

(mozdulatok, arcjáték, a beszélő alakja) és hallható tényezői (hangszín, időtartam, erősség és magasság). A hangmagasságnak a beszédben való változásait nevezzük hanglejtésnek. „Az egyes mondatfajoknak állandó, skémába foglalható hanglejtésük van, amelyet *mondathanglejtésnek* nevezhetünk.“ A mondathanglejtés kialakulásában értelmi és érzelmi tényezők egyaránt szerepelnek. A magyar kijelentő, kérdő és felszólító hanglejtés után, a csodálkozás, elégedetlenkedés és kifakadás, majd a kiegészítendő és eldöntendő kérdés, továbbá a személytelen közlés (prédikáció) hanglejtésének hangjegyekkel való bemutatása következik. A kétféle kérdés és a személytelen közlés hanglejtése lényegében az egész magyar nyelvterületen egyforma. A párbeszédes hangsúlyról viszont — szamosháti, székely és moldovai csángó példák alapján — megtudjuk, hogy ez nem mindenütt egyforma. A mondathanglejtéssel kapcsolatos érdekes következtetések igazolására a magyar nyelvterület többi részét is föl kellene dolgozni ebből a szempontból. B. G.

DRĂGANU NICOLAE: *Vechimea și răspândirea Românilor pe baza toponimiei și a onomasticeii.* (Conferință ținută la Brașov.) Vălenii de Munte, 1934. Tip. Datina Românească. 8-r. 58 l. és egy térképvázlat.

A szerző e tanulmányában ugyanazzal a kérdéssel foglalkozik, amely az egy évvel előbb megjelent és folyóiratunk múlt évi 1—3. számában ismertetett művének is tárgya. (*Români în veacurile IX—XIV. pe baza toponimiei și a onomasticeii.* București, 1933.) A tanulmány egy előadás

kibővített alakja, és mint ilyen, a szerző nagyobb munkájába foglalt gondolatok és eredmények népszerűsítése. A tárgyilagosnak szánt és a célnak megfelelő könnyed bevezető fejtegetésekben futólag ismerteti és természetesen cáfolja főképp a magyar kutatóknak a románság panóniai (dunántúli) őslakossága kérdésében elfoglalt álláspontját, egyedül Pais Dezső félremagyarázott véleményét fogadja el. A dolgozat nagyobb része a volt Magyarország területének helynévtörténeti vizsgálata; az eredmény itt is ugyanaz, mint előbbi műveiben: a történeti helynév- és személynévanyag a románságnak a magyar honfoglalás előtti, illetőleg árpádkori ittlétét bizonyítja. Nincs itt terünk rámutatni a mű értékeire vagy fogyatkozásaira, csupán jelezzük, hogy e tanulmány eredményeinek elfogadása csak a magyar helynévkutatás szélesebb körű megindulása és az így nyert bizonyító erejű megállapítások után lehetséges.

Szta.

ECKHARDT SÁNDOR: *Magyar-francia szótár*. Bp. Eggenberger kiadása. Év n. (1935), 952 l.

Ez a tíz éves munkát felölelő hatalmas szótár a magyar tudományos élet jelentős eseménye. Eckhardt Sándor, a budapesti egyetem francia nyelv- és irodalomtörténet tanára, ezzel a munkájával az első teljes, kimerítő magyar-francia szótárt adta, amely egyben a ma élő magyar nyelv szókészletének legfrissebb, legpontosabb és legkimerítőbb gyűjteménye. Nemesak a magyar-francia, de minden eddig megjelent szótárunk fölött áll minden tekintetben. Nagyan megkönnyíti azoknak a tanulását, akik a francia nyelvet magánúton akarják elsajátítani, a műfordítók számára pedig nélkülözhetetlen. A rokonértelmű szavak bő felsorolásával megkönnyíti az adott esetben legmegfelelőbb szót, feltárja a francia stílus szótárilag érzékeltet-

hető finomságait. A felvett szókinés az arányaival is jóval felülmúlja eddigi nagyterjedelmű szótárainkat. Az egyes kifejezések mentesek az elszótárisodott jellegtől és teljes elevenességükben lépnek elénk. A különböző tudományágak műszavait gazdagon adja: az orvostudomány, politikai és jogi élet, sport, vasút, háztartás, rádió, iskola, egyetemi élet műszavait mind megtaláljuk benne. Ezenkívül a mindennapi élet ágaiban előforduló kifejezéseket, fordulatokat és árnyalatokat pompásan ülteti át franciára. A munka a szerző kitűnő francia tudását és elsőrangú stílus-érzékét bizonyítja.

I. E.

GÁLDI LÁSZLÓ: *Constantin Cantacuzino és a magyar nemzeti hagyomány*. Magyar Nyelv, XXXI. (1905), 238—242. l.

Érdekes román-magyar vonatkozású XVII. századi adatokra hívja fel a figyelmet e kis közlemény. Egy újabban Cantacuzino Konstantinnak tulajdonított, de szerzőnk által cím szerint nem idézett műben a magyarhún rokonságra vonatkozó adatok olvashatók. Cantacuzino forrásként arra az előszóbeli értesülésre hivatkozik, amelyet két erdélyi Brankovics-testvértől hallott, akik oroszországi követségük alkalmával a „jugriai követség közül“ való emberekkel „találkozván és magyarul beszélvén“, emezek és a magyarok nyelve közötti hasonlóságot állapítottak meg. A továbbiakban Cantacuzino forrásáról, a két Brankovics testvér kilétéről, a Cantacuzino-család és emezek egymáshoz való viszonyáról tájékoztat a szerző a vonatkozó irodalom bőséges felhasználásával.

Szta.

HARTNAGEL ERZSÉBET: *Újabb német jövevényszavainkról*. Magyar Nyelv, XXX. (1934.) 20—36. és 77—91. l.

Ez a tanulmány arról a német jövevényszó-áradatról szól, amely a XVIII. században és a múlt század

legelején nyert rövidebb-hosszabb időre polgárjogot a magyar nyelvben, főleg az előkelő társaság nyelvében, ahonnan azután lejjebb is terjedt. Az író megemlékezik ugyan a francia és német nevelőnőkről, az egyre szaporodó németajkú városi iparosságokról, a külföldet járó magyarokról, de a gáláns étellel bevonuló szavakat főleg a bécsi társadalmi élet kelet felé való kisugárzásának tartja. A második közlemény példákkal rajzolja azt a — sajnos — jól ismert tényt, hogy nem elég a szótározott anyag vizsgálata, mert a szótárakból egy egész sor szó kimaradt, noha arra is van eset, hogy szövegelőtti szótárfejegyzést találunk. Végül néhány jellegzetesebb átvétel bővebb ismertetése következik szélesebb körben való elterjedésének igazolására. Az író azt akarja megmutatni, hogyan lehet egy jövevényszócsoportot művelődéstörténeti keretbe beágyazni.

B. G.

LIGETI LAJOS és RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: *Török jövevényszavainkról*. Magyar Nyelv, XXIX. 157—160, 218—221, 275—279, XXX. 157—160, 200—208, XXXI. 35—42. l.

Ligeti Lajos öt, Rásonyi Nagy László egy cikkben egészítik ki a honfoglalás előtti magyar jövevényszavak sorozatát, illetőleg bővebb magyarázattal szolgálnak a már régebben elfogadott vagy csak odavetett szószármazások alaposabb igazolására. A szóbanforgó jövevények a következők: *egy* (egyház), *kapu* és *koporsó*, *kar*, *kár*, *orvos*, *öröl*, *örvény*, *szárny*, *szőlő*, *szűcs*, *üdü*.

B. G.

MORAVCSIK GYULA: *A magyar szt. korona görög feliratai*. Bp. 1935. 52 lap + 8 tábla.

A Magyar Tud. Akadémia nyelvtudományi értekezései sorozatában jelent meg Moravcsik Gyula I. tag, egyet. tanár székfoglalója a sokat vitatott és végérvényesen eddig meg

nem fejtett feliratokról. Míg első korona-vizsgálóink, Révai koronaőr (1613), Horányi Elek piarista történész (1795), Koller, Schwartner, Szombat J., majd már az Akadémia megbízásából Pulszky, Henszlmann és Ipolyi Arnold (1880-ban) csak a korona művészi és történelmi leírásával foglalkoztak, s még 1916-ban Varjú Elemér és Gerevich is csak a pontos régészeti leírást adták, most a szerző a döntő fontosságú feliratokkal foglalkozik. A bizánci korona Krisztus-képe, valamint Mihály és Gábor arkangyalok, Szt. György és Demeter, Kozma és szt. Damján zománemellképeinek köriratai általában könnyebben tisztáztak, az alsó korona fölött a bizánci koronát ajándékozó Dukás császár (1071—78) és fia, Konstantin, a biborban született, valamint Géza magyar király köriratai egészen pontos betűfejtégetés alapján Moravcsik dolgozatában nyernek pontos magyarázatot. A piros (császári jellegű) két bizánci császári névjelzés és a kékes színű „Géza, Turkia hívó királya“ felírás finom különbségeit is fejtegeti. G. P.

SZABÓ T. ATTILA: *A helynévgyűjtés jelentősége és módszere*. Magyar Nyelv, XXX. 160—180. l.

A szerző azóta már pályadijat is nyert tanulmányában arra mutat rá, hogy eredetileg minden helynév értelmes szó volt. Ez az eredeti értelem később elhalványodhatott, sőt sokszor teljesen el is veszett, de felkutatása sok értékes adatot nyújthat főleg a történettudomány, földrajz és a nyelvészet számára. Ezért van a helynévgyűjtésnek jelentősége. Ezután módszertani utasításokat ad, majd a magyar helynévgyűjtés kilenc évtizedes multját mutatja be vázlatosan. Különösen a módszertani rész becses azok számára, akik helynévgyűjtéssel akarnak hozzájárulni a magyarság multjának tüzetesebb és alaposabb megismeréséhez.

B. G.

HORVÁTH CYRILL: *Hogyan szólának?* Magyar Nyelv, XXX. (1934.) 136—150. l.

A Königsbergi Töredékek legrégebben ismert darabjáról újabban ismét kétségbevonták, hogy vers volna. Ez a cikk paleographiai és verstani érveket sorol föl annak a bizonyítására, hogy az említett szöveg kötött versforma. Ezt szerinte nemcsak az összecsengő szókezedetek igazolják, hanem főleg az, hogy az egész szöveg 4, 4 / 4, 3 alaptípusú verssorokra bontható. A helyel-közzel mutakozó egyenetlenségekre középkori latin versekből mutat hasonló példákat.

B. G.

PÉTERDI OTTÓ: *Az észak-bakonyaljai német falvak dülönevei.* Német Philologiai Dolgozatok, LXI. sz. Bp. 1934. 63 l.

E helynévtörténeti tanulmány néhány északbakonyaljai német falu (Bakonygyirót, Bkoppány, Bpéterd, Bszentivány, Fenyőfő, Románd és Szücs) 200 éves helynévtörténetének az összefoglalása. A dolgozat első része a „dülönévkutatás” mibenlétét, módszerét és jelentőségét igyekszik elénk állítani a kezdő helynévkutató tapogatódzó bizonytalankodásával. A magyar helynévkutatás történetéről sem kapunk olyan képet, amelyet megérdemelne. A tanulmány második fele a kérdéses terület német nyelvjárásának és a dülöneveknek egymáshoz való viszonyát, azután a községhatárok XVIII. században történt beosztását igyekszik tisztázni. Legtöbb kifogásolni valót az egyes községek helységnévanyaga vizsgálatának módszerében találhatunk. A szerző válogató gyűjtési módszere, a történeti és élő helynévanyag külön nem választása módszeresség szempontjából sok elhanyagolt követelményt juttat eszünkbe. E ponton a szerző nem vette tekintetbe a német helynévkutatás egyik legkiválóbb útmutatóját, Fr. Geschwendt: *Wie*

sammle ich Fluhrnamen?-jét, sőt a fiatal magyar helynévkutatás újabb eredményeit sem, Szta.

TREML LAJOS: *Az oláhok nemzeti nevééről.* Egyetemes Philologiai Közlöny, 1933. III—IV. f. és kny. 10 l.

Az újlatin nyelvek északkeleti ágát alkotó román („oláh”) népnek a történelem folyamán nagyon sok nevét ismerjük. E nevek részben a *vlah*: *oláh*, részben a román népnév csoportjába tartoznak. Kétségtelen, hogy „az oláhok saját népi nyelve mindig rumán volt... hisz a magukat *vlah*, *vlav*-nak nevező isztriai és megleni oláhok névseréje aránylag újabb keletű”. Miután mindezt bőszeges adatfelsorolással és a belőlük levonható következtetésekkel szerzőnk megállapítja, rátér az „oláh nép” és más nemzetek által használt újabb elnevezések vizsgálatára. Itt védelmébe veszi a magyar nyelvészeti irodalomban ma is általánosan használt „oláh” elnevezést, mint melyet a magyar nyelvészek „nem lealacsonyító vagy éppen megbélyegző értelemben használnak”, hanem a tudományos pontosság szempontjából, hisz a *román* szónak, mint egyben népcsaládnévnek, használata sok félreértésre adna alkalmat. Szta.

2. Történettudomány.

ASZTALOS MIKLÓS: *A történeti Erdély.* Erdélyi Férfiak Egyesülete kiadása, 1936. Bp. 740 l. 55 szövegközi kép, térkép, 64 műmelléklet.

A tudománynak 16 elismert szakembere foglalta össze Asztalos Miklós szerkesztésében mindazt a tudni valót, amit egy földről, népről és annak alkotásairól csak nyújthat az Encyclopaedia. 1918-ig dolgozták fel Erdély fájdalmasan szép multját, minden rendű, rangú és korú olvasó igényéhez alkalmazva mondanivalóikat. Páratlan s valóban tiszteletet parancsoló összefoglalás ez, amelynek

ismertetése kötelesség is, de az alapos bírálatot is megérdemli, egyes szaktudományoknak megfelelően. — Minden fejezethez csatoltan kapjuk a feldolgozott eddigi irodalmat, tehát a tovább kutatók is nagy haszonnal forgathatják ezt a hatalmas méretű és igényű diszmuvet. *Gal István* geológus Erdély földrajzi egységének, a medencének évmilliók alatt létrejött kialakulását, *Fodor Ferenc* egyet. tanár Erdély földrajzát (földje, vize, éghajlata, termelési földrajza, közlekedése, települése, politikai földrajza stb.), *Roska Márton* pedig Erdély őskorát, népvándorlási és magyar honfoglalás kori történetét adja világos, tömör összefoglalásban a legújabb ásatások, irodalmi viták és kutatások anyagának feldolgozásával. *Buday Árpád* szegedi egyetemi tanár a római korszakot, a szerkesztő *Asztalos Miklós* múzeumi könyvtárnok Erdély további történetét 1918-ig, *Szilády Zoltán* egyet. tanár a néprajzunk vázlatát s egyes vidékek leírását nyújtja, *Tamás Lajos* egyet. magántanár az erdélyi román nép történetét írja meg eredeti forráskutatásai nyomán, *Pukánszky Béla* egyet. tanár pedig a századok helyzetét s az erdélyi gondolat kialakításában való szerepét vázolja. *Húszár Lajos* a pénz történetét, *Kampis Antal* az iparművészetünket, *Genthon István* általános művészettörténetünket, *Bartha Dénes* egyet. magántanár az erdélyi zene sajátos hármassá, párhuzamosan egymást formáló és gazdagító létét, a magyar, román és szász zenei kultúra s legkivált a népi zene történetét ismereti. *Kozocsa Sándor* múz. könyvtáros Erdély három népének irodalomtörténetét foglalja össze gazdag bibliográfiái melléklettel és eddig sehol nem közölt kéziratok, hasonmáslenyomatok, ékes könyvkötések képeivel. *Némethy Imre* a jogtörténeti, *Hofbauer László* az erdélyi akadémiai mozgalmakra vonatkozó anyagot dolgozta fel és *Teleki Pál gróf* meleghangú előszóban ajánlja ezt az

áldozatos lélekkel, egyesületi tagdjából megteremtett 740 oldalas könyvet a magyarságnak. G. P.

Néhai BUNYITAY VINCE és Dr. MÁLNÁSI ÖDÖN: *A váradai püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában (1566—1780)*. Debrecen, 1935. 490 l.

A váradai püspökség történetének egy fontos korszaka pereg le előttünk Bunyitay Vince nagy munkájának eme negyedik kötetében, amely negyvenhat évi késéssel és szerzőjének halála után mintegy húsz évvel jelent meg most dr. Málnási Ödön kutatásaival kiegészítve. Egy mindmáig sorsüldözött egyházmegye régi szenvedései peregnek le előttünk. Látjuk a váradai püspökség és káptalan felbomlását, tanui vagyunk a világi katolikusok hitehagyásának s az erdélyi fejedelemség erélyes intézkedéseinek, amelyeknek eredményeképpen merő hanyattatássá lett a katolikus papság élete. A kor mélyén élő törekvések eredménye Szent László székesegyházának elpusztítása is, melyet a több évtizedes török megszállás követ. A hanyatlás évtizedeit azonban követi az újjáépítés és szervezés nagy, munkás korszaka, a kulturális és valláserköltési megújodás lassú folyamata, mihelyt a Váradtól távol, királyi területen élő püspökök közül a tizennegyedik az egyházmegye területére visszatérhet. A rendkívül alapos munka az adatok tömémentelen sorát nyújtja olvasóink s gazdag okmánytárt közül függetlenül. S. I.

BIRÓ VENCEL: *Altörzsi Gróf Apor István és kora*. Az Erdélyi Katolikus Akadémia kiadása. Cluj, 1935. 208. l.

Az előző évtizedekben nagyon kevés gondot fordítottak Erdély múltjának, belső történeti életének feltárására, megismertetésére. Erdély mostani általános helyzetét megér-

teni, jövő arcát tudatosan formálni másképp nem tudjuk, csak ha ismerjük multjának közéleti, kultúrpolitikai, társadalmi és gazdasági szálait, amelyek szorosan belefónódnak a jelenbe. Erdély történeti multjának egyik legképzettebb és legmélyebbre látó kutatója, Biró Vencel, ebben a mostani könyvében széles történelmi távlatokkal mutatja be Erdélynek azt a korszakát, amely Bethlen Miklós mellett altorjai gróf Apor István, a hatalmas erdélyi kinestartó, nevéhez fűződik. A nagy alapító életével kapcsolatban bepillantunk Erdély akkori történeti, kultúrpolitikai, társadalmi helyzetébe, a katolicizmus erdélyi meggyökeresedésébe. Itt a legnagyobb érdem gróf Apor Istvánt illeti, aki nagy tudásával és széles látókörűségével, fejedelmi adományokkal és a katolicizmus vallásközösségének a tudatával járult hozzá az erdélyi katolicizmus megszilárdításához. Ugyancsak a nagy alapító nevéhez fűződik az erdélyi románoknak a katolikus egyházzal való uniója is.

Nemcsak az anyag nagysága, melyet Biró Vencel hosszas évek munkája eredményeként könyvében összegyűjtött, hanem annak művészi elrendezése is meglepő és elismeréseméltó. Kiállítása ízléses, minden dícséretet megérdemel. I. E.

ENDES MIKLÓS: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története.* Szerző saját kiadása, Bp. 1935.

A kitartásnak, szorgalomnak remek példája ez a mű, amelynek szépen rendszerezett óriási anyagát a szerző félszáz éven keresztül gyűjtötte. Fáradhatatlan szívóssággal járta végig Erdély valamennyi levéltárát, majd 1919 óta a magyarországiakat is. A nagyjelentőségű történeti anyagot éppen Endes közigazg. bíró, egykor az erdélyi státus vezető férfija, volt leginkább hivatva feldolgozni. Mélyreható megállapításait az egyes

fejezetekhez fűzi, amelyek bizony elevenünkbe vágnak, örök erdélyi problémákra adnak találó és igazbírói feleletet. Így a honfoglaláskori helyzet képével, a székelység eredetének, a szászok, románok történelmi szerepének, a székely székek kialakulásának fejtegetésével végtelenül fontos munkát végzett. Hiszen az igazság kimondása éppen manapság hősiességet kíván. Miért csak három nemzet, miért a négy vallás önkormányzata, — ennek az alapvetően fontos erdélyi párhuzamos intézménynek egész kifejlődése, szerepe, története talált hivatott tudósra dr. Endes személyében. G. P.

GÁL KELEMEN: *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568–1900).* Cluj, Minerva R. T. 1935, I–II. 568 s 590. l.

Ez a hatalmas, kétkötetes és több száz oldalra terjedő iskolatörténeti munka egybefoglalása Gál Kelemen iskolatörténeti kérdésekkel foglalkozó munkásságának. Mindjárt az első kötet elolvasása után az a benyomulásunk, hogy a mű nemcsak terjedelmében, de összefogó erejében is nagy s hosszabb idő rendszeres tanulmányának az eredménye. Az első kötet a fejlődés sorrendjében az óvári, a piaci, a magyar-utcai kollégium és a szentpéterei külvárosi iskola történetét, valamint az igazgatást adja. Az iskolatörténetet háttérben párhuzamosan az unitárius egyház története kíséri, s ez azért megokolt, mert éppen a kolozsvári unitárius kollégium volt az, amely századok folyamán a magyar unitarizmus védőbástyájaként szolgált. A kollégium története és az egyháztörténet szorosan egybekapcsolódnak. A második kötet részletesen ismerteti a kollégium szervezetét, oktatását, önképzését, felszerelését, az internátus belső szervezetét kedves és megkapó képekkel a diákok életéből, a rendtartásra vonatkozó törvényeket, majd a kollégium nevesebb tanárainak életét és mun-

kásságát. A kollégium története a XVI. sz. közepén kezdődik és tart a XX. sz.-ig, a negyedik kollégium működésének kezdetéig. Az innen kezdődő további történetet majd a jövő iskolatörténet írója van hivatva megírni. Gál Kelemennek ez a munkája mindenesetre például szolgálhat erdélyi magyar iskoláink történetének hasonló megírására.

I. E.

GYALÓKAY JENŐ: *Erdély várai 1736-ban.* Hadtörténeti Közlemények, 1935. 233—257 l.

Gyalókay tüzérezredes, a katonai tudományokban régóta ismert jeles kutató, akadémiai tag ismerteti a Ludovika-akadémia értékes könyvtárának kéziratos művét, Weiss Konrád császári mérnök-ezredesnek 18 vízfestésű képpel, térképekkel és várrajzokkal ellátott munkáját. A pontos felmérésű városképek, térképek 200 éve meglehetősen szokatlan alapos-sággal, szakértelemmel készültek, de a történeti, műszaki leírások naivak, használhatatlanok. Nehány érdekes, jellemző képet mutat be ez a tanulmány Weiss művéből, amely „Fogarás, Csíkszereda vára” mellett „Kolozsvár fellegvárát” s városképét, „Nagyszeben”, „Gyulafehérvár”, „Brassó”, „Segesvár”, „Beszterce”, „Medgyes”, „Szamosújvár”, „Szászsebes”, végül „Marosvásárhely” és „Székelyudvarhely” várait, egyik-másiknak térképét mutatja be. Magyar népünk nehezen barátkozott meg a haditudományoknak ezzel az ágával. Várrendszerünket olasz, német mérnökök építették. A fejedelemség megszűntével az udvari haditanács az erdélyi várakkal is törődni kezdett. 1725-ben küldte Erdélybe Weiss főstrázsamestert (őrnagy), aki 13 éven át volt országrészünk hadimérnöke. Pontos leírásából megtudjuk, hogy városunk Fellegvára 1719-ben készült el a régebbi vár helyén; t. i. legtöbb kezdetleges várunk ú. n. templomvár lévén, „Kolozsvár vára” is csak játékszer lett a középkor után

fejlődő ostromló eszközök, majd az újkori ágyúk elenében. Csikorszáig védbástyáját a tatárok dúlták fel s Steinville gróf állította helyre 1716-ban. Érdekes olvasnunk „Szamosújvár” épüléséről, hogy az egykor ennek helyén volt Bálványosvár összeomolván, a mait Martinuzzi (Fráter) György építette. Bethlen Gábor csak újjáépítette, de azóta sem törődtek javításával vagy a környező Szamos partjának rendezésével. Az egykor Székelyvásárhelynek nevezett székely főváros „erődjét” szintén egy magaslati dombon levő templom köré húzott palánk és fabástyák alkották, igazában mindig ú. n. nyílt város volt.

G. P.

LUPAŞ JÁNOS Dr.: *Răscălele ţăranilor din Transilvania la anul 1784.* (Biblioteca Ist. a Astrei II.) 1934. 230 l.

A magyarországi és erdélyi részek XVII. század végi és XVIII. századi parasztlázadásainak sorába állítja be a szerző a Hóra-lázadás 150 éves évfordulója alkalmával e sokféleképen értelmezett megmozdulást. A mű első két fejezete a Tisza meg a Kárpátok közötti forradalmi szellemet, illetőleg annak megnyilvánulásait vizsgálja a magyar, cseh és erdélyi mezőgazdasági reformkísérletekkel kapcsolatban. Fontos a III. fejezet, amelyben a Hóra-lázadás okaival és kitérés körülményeivel foglalkozik. A következőkben a lázadás lefolyását és annak két szakaszát a vármegyei nemesi csapatokkal és a császári hadakkal vívott, sok kegyetlenséggel folytatott harcot írja le. Egészen részletes szól a mozgalom elnyomásának körülményeiről, nem feledkezve meg azokról a mozzanatokról sem, melyek e népszerű formában megírt könyv olvasóiban a nemzeti hősök ellen alkalmazott büntetések olvasásakor a faji és osztálygyűlölet elfojtására, illetőleg mérséklésére koránt sem alkalmasak. Külön fejezet foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy miként

él Hórának és társainak emléke a mócook lelkében és milyen emlékek találhatók ma Hóra és társai szűkebb hazájában rájuk vonatkozólag. Magyar szempontból itt különösebben is érdekesekek azok a sorok, amelyeket Lupaş, egy román paraszt szájáról jegyzett le Kossuth Lajosra és Ferenc Józsefre vonatkozóan (199–200. l.) Könyvészeti összefoglalás, a mozgalom helyi vezetőiről való kimutató és névmutató zárja be ezt a sok egykorú és korunkbeli képanyaggal díszített könyvet. *Szta.*

LUPAŞ JÁNOS: *Cronicari şi istorici români din Transilvania*. — Scoala Ardeleană I–II. köt. („Clasicii români comentati” sorozat.) Craiova, é. n. 470 l. + 1 szíln lev.

Mintegy 58 erdélyi román történet-író munkájából összeállított szemelvényes történelmi olvasókönyv az előttünk fekvő két kötet. Bevezető fejtegetésében Lupaş az erdélyi román történetírás XV–XIX. századi fejlődésével (*Desvoltarea istoriografiei române din Transilvania în sec. XV–XIX.*) foglalkozik. Az első nyomokat egy XV. századi ismeretlen nevű erdélyi papnak egy latin krónikához fűzött töredékes megjegyzéseiben fedezi fel. Az erdélyi román történetírók közé sorozza a magyar művelődéstörténetéből jólismert Oláh Miklós esztergomi primást is. — E két író munkássága képviseli csak a XV. és XVI. századi erdélyi román történetírást. A XVII. századból is csak két történetíróval. [Protopopul (= esperes) Vasile din Braşov és Protopopul Radu Tempea] ismerkedünk meg. Az erdélyi román történetirodalom fájának lombosodása a XVIII. század közepén kezdődik, de igazában csak a XIX. században virágzik ki a Miku-Klein, Şincai, Maior és tanítványainak működésében. E Cogălniceanu szerint „romano-mánia”-ban szenvedő irányzattal szemben megjelenik a román történelmet bírálóbb szemmel néző történetírók is. A XIX.

századi adatgyűjtő, helytörténeti és történeti részletkérdésekkel foglalkozó írók nevének meg munkásságuk jelentőségének rövid jellemzése után a legújabb időkig nyomon követi az író mindazokat az eredményeket, amelyeket a román történetirodalom a gazdaság- és a politikai történelem terén felmutathat. Röviden azokat az intézményeket és folyóiratokat is ismerteti, amelyeknek keretében az erdélyi román történettudomány legújabb munkássága folyik. Lupaş, úgy látszik, nem híve a történettudomány öncélúságának, hanem azt abba a gyakorlati mozgalomba akarja beállítani, amelynek célja az, hogy miként a multban, úgy a jövőben is „szilárd és ellenálló alapot” nyújtson a románság nemzeti egységének és szabadságának megőrzéséhez, úgyannyira, hogy azt „a poklok kapui se döntsék meg” (XXXIV. l.). Lehet ugyan, hogy ilyenzerű kijelentései csak azzal magyarázhatók, hogy e kiadás elsősorban szélesebb körök történeti tudatának emelésére és nem szakemberek számára készült. Mutatja ezt az is, hogy a bevezetést követő szemelvényes forráskiadás tudományos igényekkel nem lép fel, hisz igen sokszor másodkézből eredő fordításokban közli a szövegeket. Mégis a könyv gazdag könyvészeti jegyzékével (XXXVI–XXXIX. l.) és bő névmutatójával (445–470. l.) néhol a szakembernek is tájékoztatást nyújt; egyébként azonban inkább csak az iskolák művelődéstörténeti oktatásában alkalmazható célravezető segédkönyv gyanánt. *Szta.*

BÁRÓ PETRICHEVICH HORVÁTH EMIL: *A Petrichevich család általános története*. Első rész, I. k. 1069–1526. 371 l. Bp. 1934.

A szerző meglehetősen nagy munkát végzett, amikor egy olyan család történetét írta meg, amely Dalmáciából eredve Horvátországon és a mai Magyarországon át Erdélyben telepedett le. A tudományos kutatást

megnehezítette az is, hogy a fent említett országokat ma új határok választják el. A könyv első fejezetében írója a horvát nemzetségek és a Mogorovich nemzetségen keresztül jut el az első Petrichevichékhez. Majd a család lucei, dresneki, raduchi, mikethinczi, széplaki és komlódi ágait vezeti le az egyes családfák szerint. A szerzőtől közölt levéltári okmányok nemcsak a főiri családok eredetére, de a különböző korok szellemére és a régi Magyarország különböző területi szervezeteire is rávilágítanak. Érdekes a könyv végén közölt sematikus térkép, mely a Petrichevich család településének helyeit mutatja. A munka gazdag név- és tárgymutatóval szolgál. Az egész könyvön látszik — beleszámítva a sűrűn előforduló adatokat, — hogy sok évi alapos kutatásnak és tanulmányoknak a komoly eredménye. *I. E.*

RÉVÉSZ IMRE: *Szemponok a magyar „kálvinizmus” eredetének vizsgálatához.* Századok, LXVIII. évf. (1934.) 257—275. l.

A szerző Asztalos Miklós tévedéseit kimutatva hangsúlyozza, hogy a magyarországi református protestántizmus, amely kálvinizmusnak csak erős fenntartással nevezhető, nem Wittenbergből ered, s onnan erősítést is csak annyiban kapott, amennyiben az ott tanuló magyar diákok a lutheri teológiának nem szélsőséges, hanem békülékeny alakjával ismerkedtek meg. A színmagyarságban hiányoztak azok a lutheránizmushoz odarögzítő szálak, amelyek a hazai németiséget elszakíthatatlanul a lutheri reformációhoz kapcsolják. Azt, hogy a reformátori irányok XVI.—XVII. századi magyar küzdelmében az ú. n. kálvinizmus maradt a győztes, a helvét irány roppant erős terjeszkedési lendülete, a gyakorlati egyházirányításban nagyobb radikalizmusa, hatalmas földesuraknak és a rohamosan növekvő tekintélyű Debrecennek a melléje állása és Erdély túl-

nyomó politikai befolyása magyarázza meg. Viszont annak is, hogy a magyar református protestántizmusból nagyon sok lényeges kálvini vonás hiányzik, különleges hazai okai vannak. A magyar „kálvinizmus” maga érdekesen kialakított, eklektikus-egyéni vonásait a XVI. századtól fogva mai napig megőrizte, még némely teológiai pontokban is, annál inkább egyéb, a kálvini kereszténység arculatára nézve éppoly fontos egyházi és egyházon kívüli kérdésekben. Ennek a megállapításnak a magyar történettudományban való mielőbbi köztudattá válása a szerző szerint tárgyi és módszertani szempontból egyaránt kívánatos. *Szta.*

DR. RAMNEANTU PIERRE: *Origine ethnique des Sèklers de Transylvanie.* Revue de Transylvanie. Cluj. Tome II. No. 1. 1935. Août-Septembre, 45—59. l.

Grafikonnal és statisztikai táblákkal fűlszerelt cikk. Szerzője vélemzéssel faji hovatartozást megállapító kutatásokat végzett a Székelyföldön s eredményeit ebben a tanulmányban adja közre. Közel 50 székelyföldi falunak 3.858 román és 10.600 székely lakójától vett vérről végezte a kísérleteit s eredményeit összeveti a magyar és román szaktudósoknak Debrecen-vidéki és bácskai, illetőleg erdélyi és moldvai kutatásaival. A számadatokból levont végső következtetéseit így fogalmazza meg: „1. A négy székely vármegyében lakó románok vérsoportbeli arányszáma a moldvai és erdélyi románok arányszámai közé esik. Statisztikailag egyáltalán nem különböznek. 2. A három székelymegyei székelyeknek tömegükben ugyanaz az etno-antropológiai eredete, mint a románoké. Nincs hasonlóság a székelyek s velük szemben a magyarok, bolgárok és finnek vérsoportjának az arányszámai között. 3. A Maros-megyei magyaroknak ugyanaz a vérszétételük, mint a debreceni vagy dél-

magyarországi magyarokénak. Mindazonáltal ezeknek az európai jellege fejlettebb és az ázsiai gyengébb, ami egy elmagyarosított román rétegnek az idő folyamán tett óriási hatása mellett bizonyít. Hivatkozunk arra, hogy az utóbbi megyében végzett kutatásokra csak kevésszámú vélelemzés állt rendelkezésre. "Vérképlettünknek e kisajátítását, bármennyire komolyan viszi is végbe a szerző, egyáltalában nem tudjuk elhinni, mert hiszen szakkörökben távolról sem egyöntetűek a vélemények arról, hogy az „agglutinációs-reakció“ emberfajtaikat meghatározó eredményei milyen mértékben megbízhatók.

K. B.

SZÁSZ BÉLA: *A római földkérdés története*. I. 75 l. II. *A Gracchusok*. 198 l. Bp. Szerző kiad. 1935.

A szerző közel 25 éves kutatásának, a római imperiálizmusra és demokráciára vonatkozó óriási történeti irodalom tanulmányozásának kis részét adta most közre ebben a két kötetben. A római társadalom- és gazdaságtörténet legérdekesebb fejezeteivel foglalkozik, a két Gracchus föllépésétől, sőt azt megelőzőleg az ós-római település történetétől kezdve az *ager* megosztásán, a közföldek fogalmának finom boncolásán, meghatározásán át Tiberius Gracchus forradalomkori haláláig. Az első rabszolgáladás indítékainak nagy forrásanyagából szerencsés kézzel válogatja ki a hitelt érdemlő, tárgyilagos adatokat. Attalus korát s az ázsiai felkelést, Scipió szerepét, végül G. Gracchus fellépését, első tribunságát, fontos mezőgazdasági törvényeinek egész sorát tárgyalja; államférfiúi nagyságáról művészi képet fest. A földkérdés I. kötetében a szerző csak a köztársaságkori föld-megosztás történetét adja, kissé szokatlanul hangzó, modern szakkifejezésekkel tarkítva (dömping, merkantil-politika, nincstelen-tömegek stb.); nem véletlen azonban ez a szóhasználat,

hanem merész, de találó érzékeltetésül szolgál a mai földbirtok-politikai és gazdasági kérdések hasonlatosságára: a 2200 év távlatából a mának bizonyos nehéz problémáival való párhuzamosságra utal. G. P.

3. Művészettörténet.

BALOGH ILONA: *Magyar fatornyok*. (Dissz.) Bp. 1935 194. l. 50 képpel.

Ez a terjedelmes munka a magyar művészettörténet és néprajz eddig elhanyagolt területén végez fontos adatgyűjtést. A Magyarországon egykor állott, vagy ma is álló fatemplomok, fatornyok és faharanglábak kimerítő helyrajzát és könyvészetét adja. E mellett részletesen elemzi stílusfejlődésüket. Kivált Erdély gazdag és sokrétű népi építészetével foglalkozik behatóan; egybeveti a magyar emlékeket a szász és román faépítészet alkotásaival. Rámutat a magyar faépítészet önálló formakincsére. Képanyaga igen figyelemreméltó. B. J.

BALOGH JOLÁN: *Kolozsvár műemlékei*. Bp. 1936. 50. l. Térkép és 133 fénykép.

A szerző szerényen csak a jelentősebb műemlékek rövid seregszemléjének nevezi művét, amely azonban úttörő összefoglalás: sikerült vázlata Erdély fővárosa képzőművészeti emlékei történetének. Stílustörténeti rendszerezésben sorolja fel a XII. században épült félkörös ablakú „kolozsmonostori bencés apátságot“, melynek csak későbbi átépítésű szentélye maradt meg a Monostoron; majd a XIV—XV. századi csúcsíves Szt. Mihály-, Ferencrendi és „Farkasutcai“ templomot. Szerző, aki a világhírű Szentgyörgy szobrunk monografiájával, Kolozsvári Márton és György életrajzával, annyira beleélte magát városunk hajdani virágzó művészi életébe, végig vezet művében

a saját erdélyi képünkre áthasonított egyes stílusokon: a „kolozsvári gótika“, renaissance, barok, empire jelentős alkotásain. Sokszor fájdalmas megállapításai éppen nekünk esnek legrosszabbul: műkincseink zöme pusztulásnak indult. Könyvének jelentékeny képanyaga már csak az *Erdélyi Múzeumból* volt annakidején megszerezhető (feliratos kövek, XVII. sz. eleji sírkövek, díszes könyvkötések, céhjelvények, stb.). Egykori, XIV—XVI. századbeli magyar mesterek hosszú sorából Miklós festő, Balázs, Miklós kőfaragó, Jakab, Lőrinc, István ötvösök, Márton, György stb. asztalosok (egyben mennyezetfestők) nevét ismerjük csupán; innen származott el a garamszentbenedeki híres oltárfestő: Thomas de Coloswar, s a Riminiben élt, olaszvá vált világhírű betűmásoló, festő Frater Bartolomeus is . . .

A „Farkas-utca“ művészi hangulatáért a szerző meghiúsult lelkesedik, a lebontott régi Magyar Színház, a Teleki-ház, az öreg ref. kollégium és főleg a térlezáró háromszög-frontú templom adja az utcának feledhetetlen patináját. Ez a templom-típus különben Erdély-szerte elterjedt, ú. n. magyar-gótika remeke, egyhajós, zömök, sajátosan erdélyi alkotás. Az egyszerűség monumentális nyugalomával uralkodik ezen a városrészen. Legrégibb városi fénykép-sorozat árulja el, mily kedves, nemes építészeti összhangban voltak még 70—80 évvel ezelőtt városunk polgári ház-sorai is. Ezek is pusztulnak, hiszen a minden arrajárót meghihető „Minorita-utcai“ Újhelyi-féle ház, ötvösmesteri jelvénnel, virágkerettel ékes ablakaival már szintén a múlté. Az erdélyi „virágos renaissance“ egyik szép faragott emléke volt ez, de még szerencsére a templomfestés (mennyezet, padok, szószék, korona) finom, eleven színű emlékei „Kalotaszeg“ református templomaiban romlatlanul megvannak s ezeket is Erdély fővárosában tanult mesterek csinálták 1665—1780 között.

A piarista gimnázium, a Báthory-szeminarium, unitárius templom és mellette a „rég-i kollégyom“, majd a polgári házak sora, s az óvári Bornemissza kúria, a királyutcai Kordaház, Teleki-, Mikes-, Bánffy-paloták, Mátyás királyunk szülőháza, a Bethen-bástya, a tűzoltók tornya stb. bástyáromok és itt-ott megmaradt kedves barok, vagy renaissance-házak mind drága ismerősként bukkannak elénk e csupaszív, Erdélyért s népéért való rajongással szerkesztett könyv képsorozatában. A város „nemeslevele“, a költői szépségű Házsongárdi-temető beszédes sírköveiből is sokat látunk itt s érdekes megállapítás, hogy a XVI—XVII. sz.-ból fennmaradt feliratok közt alig akad 1—2 német szövegű, s akár céhjelvényes, akár tudományt jelképező faragványokkal ékes követ nézünk, mind a rég elporladt magyar polgárok nevét olvashatjuk rajtuk.

Figyelmességére vall a szerzőnek összefoglalása városunk minden neves művészeről egészen Székely Bertalanig, aki azonban a párizsi és a pesti levegőben már teljesen elvesztette szülővárosával való kapcsolatait. Bizony igaz Erdély fővárosára tett az a megállapítása, hogy elvesztette a művészi életben irányító szerepét. Befelé forduló, mélységes szellemi élete lassanként kimerült, sajátos városkultúrája sablonok után haladt, holott a letűnt századokban (éppen a bemutatott nemes szépségű emlékei tanúságaként) bensőséges, helyi kultúrája Erdély oktatójává, irányító központjává tette. G. P.

BIRÓ JÓZSEF: *Két kolozsvári főúri barokk-palota*. Kny. Arch. Értesítő, XLVII. 1934. 115—132. l., 10 képpel.

A szerző levéltári kutatásai alapján Erdély fővárosában a volt Farkas-utcai Teleki-ház és a volt Királyutcai Tholdalagi-Korda (most Bánffy-) ház építéstörténetét írja meg. A Teleki-palotát Teleki Adám

gróf megbízásából a XVIII. század kilencvenéves éveiben építi fel Léder József építőmester. A második palotát Tholdalagi László gróf és neje, Korda Anna grófnő, építik (1801—1809) Carlo Justinak, a főkormányiszék olasz eredetű geometra provincialisának, terveivel és vezetése mellett. Számos új mesternév kerül felszínre ezekkel az építkezésekkel kapcsolatban. A szerző az erdélyi későbarokk művészet fejlődésére és sajátos helyi vonásaira is rámutat.

Gy. L.

BÓNISNÉ WALLON EMMA: *Vác művészete a XVIII. században.* (Dissz.) Bp. 1935. 104. l. 16 képpel.

A XVIII. század elején új életre lendült Vác műemlékeinek történetét, a Forgáchok, Althannok, Migazzik alkotásait dolgozza fel levéltári kutatásai alapján a szerző. Vác legjelentékenyebb barokk művei: a székesegyház (Oracsek-Pilgram, Hausmann-Canavale), Maulbertsch freskójával és oltárképeivel, a maga nevében Magyarországon egyedüli diadalkapú (Canavale, 1764), a ferences-templom berendezése, a dominikánus és piarista-templomok, a városház és a kispóposti palota. Ismeretlen forrásokat és fényképeket is közöl. B. J.

FETTICH NÁNDOR: *A honfoglaló magyarság művészete.* Ars Hungarica, 11. sz. Bp. 1935. 34. l. 32 képes tábla.

A honfoglaláskori régészet kiváló művelője nagyvonalúan foglalja össze gazdagon illusztrált könyvében a honfoglaláskori magyarság fennmaradt emlékeit. Elemzi a sírleletek (tarsolylemezek, övdíszek, stb.) művészeti forrásait. Rámutat arra, hogy a honfoglaláskori magyarság művészetének kialakulása a honfoglalás előtti korokra esik, kivált Levediára. Az új hazában már nehezen tudta tartani magát s a nyugat felől jövő szellem nem kedvezett további virág-

zásának. A keleti hatásokat csakhamar feladta, de a művészet szelleméből az örökértékű vonásokat igyekezett híven megőrizni. B. J.

ERNST MIHÁLY: *A dunántúli falfestés középkori emlékei.* (Dissz.) Bp. 1935. 83. l. 27 képpel.

A szerző a Dunántúlon a XI—XV. századig előforduló falképeket teszi beható vizsgálódás tárgyává; jelesen az Aquila János kezétől származó veleméri (1378), bántornyai (1383), mártonhelyi (1392), valamint a muraszombati, nagytétlaki, stb. freskókat. A képek elemzése és leírása mellett jelentősek az elsőizben közzétett fényképek. Az előforduló falfestmények zömének jellegét a változó erővel jelentkező olasz befolyás határozza meg. B. J.

LÁSZLÓ GYULA: *Adatok az avar-kori műipar ó-keresztény kapcsolataihoz.* (Dissz.) Bp. 1935. 48. l. XI. képes tábla.

A magyarországi avarkari régészeti anyag keresztény művészeti kapcsolatait nyomozza a szerző kép-nyaggal gazdagon kísért munkájában, kivált a préselt garnitúrák madaras övvereteinek csoportja alapján. A keresztény vonatkozású avar leletek külön csoportot alkotnak. A szerző kimutatja, hogy ősi, keletről hozott műhelyhagyományok jelentkeznek bizánci, illetőleg olasz motívumokon. E kutatások legfőbb tanulsága az, hogy a kereszténység a VII. század folyamán az avarságban is elterjedt. B. J.

GEREVICH TIBOR — GENTHON ISTVÁN: *A magyar történelem képek-könyve.* Bp. Kir. magy. egyet. ny. 1935. XXXVIII. lap (27 szövegképpel) és 210 képes tábla.

Gerevich professzor nagyvonalú tanulmányában rajzolja meg a magyar művészet fejlődését. Rámutat arra az eklekticizmusra, amely mindig meg-

óvta a magyarságot attól, hogy valamelyik nagy művésznemzet egyoldalú hatása alá kerüljön. Így a magyar művészeti jellemvonások: a tiszta képalkotások, a közvetlen természeti szemlélet, a részletekbe nem vesző tömör formaadás, a világos, érthető előadásmód, a németes torzítástól való idegenkedés és a nemes olasz formaideálhoz való közeledés világosan érvényesülhetnek a műalkotásokban. A műemlékek és műtárgyak a történelem leghivatottabb magyarozói. A könyv gazdag képanyaga, amelyet sok kevésbé ismert fényképből és metszetből válogatott ki és kísért magyarázattal Genthon István, világosan mutatja a magyar történelemnek műremekekben lerögzített változatos mozzanatait. *B. J.*

MIHALIK, ALESSANDRO: *Giolielli di Santa Elisabetta d' Ungheria a Udine ed a Cividale.* Pubblicazioni della R. Accademia Ungherese di Roma. Estratto dalla *Corvina*, vol. XXV—XXVIII. Roma, 1935. 25. l., 10 képpel.

Magyarországi Szent Erzsébetnek olasz földön, Udinében és a cividalei Museo Civiaco-ban őrzött éksze-reivel foglalkozik e tanulmányában a magyar ötvösség kiváló kutatója. Gertrudis királyné zsolnárkönyve, Szt. Erzsébet fogadalmi könyve, s a cividalei dómbeli ereklyetartója nemcsak művészeti tekintetben képviselnek magas értéket, hanem az Árpád-házi Szent különös tieztelete folytán becses magyar történelmi ereklyék is. *B. J.*

HORVÁTH HENRIK: *Pannoniai-antik elemek továbbélése román épületplasztikákban.* Pannonia-könyvtár. 10. sz. Pécs, 1935. 36. l. 8 képpel.

A középkori magyar művészet kiváló kutatója a Pannoniában mélyen gyökeret vert antik hagyományok jelenlétét mutatja ki a fennmaradt

románkori töredékeken (óbudai, pécsi, székesfehérvári, somogyvári leleteken) s ezzel kapcsolatban a románkori klasszicizmus eddig figyelembe nem vett áramlatát fejtegeti a magyar művészet történetében. Rámutat arra, hogy az 1200 körüli félszázad válaszüton álló európai művészetében a Dunántúlnak egyáltalában nem jutott periférikus szerep. Ezeket a reményteljes csirákat azonban a tatárjárás vihara épüget elfojtotta, mint ahogy Korvin Mátyás által fénypontra juttatott magyar reneszánsznak a török hódoltság vetett véget. *B. J.*

SCHANZER MÁRIA: *Mednyánszky.* (Dissz.) Bp. 1935. 52. l. 11 képpel.

A századforduló hanyatott életű és sorsú nagy magyar festőjének, Mednyánszky László bárónak (1852—1919) életét és művészi fejlődését rajzolja meg a szerző. A saját útján járó, semmiféle iskolához nem tartozó magányos mester legfőbb szerelme a magyar táj festése volt. Mély lírai hangulatú és szín pompás képeinek egész serege maradt fenn. Nagyszámú, 622 fennmaradt képének időrendbeli felsorolása a munka jelentékeny érdeme. *B. J.*

HEKLER ANTAL: *A magyarországi barokk szobrászat európai helyzete.* Akad. értekezések, XXV. kötet, 5. szám. Bp. M. Tud. Akadémia kiadása. 1935. 24. l. XI. képtábla.

Hekler professzor akadémiai székfoglalójában a magyarországi barokkszobrászatra ható külföldi kapcsolatokat ismerteti s behatóan elemzi a magyarországi barokk alkotásokat, mint a budapesti Angolkisasszonyok templomának főoltárszobrait, a belvárosi templom keresztoltárának Kálvária-csoportját, vagy az esztergomi Kálvária szobrait. Hangsúlyozza, hogy a magyarországi barokk szobrászatnak nem egy alkotása helyezhető egy sorba a nagy külföldi mestereké.

vel, eleven cáfolatául annak, hogy a magyar barok nem alkotott volna kiválót és a vidéki színvonalon felülemelkedőt. A magyar barok szobrászat emlékei méltó helyet érdemelnek az európai művészettörténetben.

B. J.

HORVÁTH HENRIK: *Budai kőfaragók és kőfaragójelek.* (Budapest Székesfőváros várostörténeti monografiái, 6. sz.) Bp. 1935. 144. l. XL. tábla.

A magyar főváros gyűjteményeinek főigazgatója e nagyszabású munkájában a pest-budai középkori művészetnek ismeretlen korszakait vizsgálja. Kimutatja a budai kőmaradványokban a különböző külföldi hatásokat, részletesen foglalkozik a technikai kérdésekkel és az előforduló kőfaragójegyekkel. Rámutat, hogy a magyar kőfaragójegek külön csoportot tesznek; ezek alapján „Brassó” is Budához tartozik. Végső elemzésben a kölni és a strassburgi főpáholyokhoz áll a magyar gotika szervezése legközelebb. A vezető szerepet Kassa viszi. Részletesen foglalkozik a kőfaragó-céhek belső életével; sok új adatot nyújt a nevesebb kőfaragók élettörténetéhez. Buda várostörténete Horváth e munkája nyomán teljesebb képet nyer. Fontos tanulsága, hogy, noha az európai hatások sorra elérik a középkori budai művészetet, a sajátos jelleg és kifejezőmód megmarad.

B. J.

SCHEY ILONA: *A középkori ötvösművészet és az antik hagyományok.* (Dissz.) Bp. 1935. 110. l. 20. képpel.

Behatóan foglalkozik a középkori ötvösművészet fontos műhelyeivel, a francia, német és olasz iskolákkal a vezető mestereivel. Részletezi a középkorban használatos technikai eljárásokat; bőven ismerteti az ornamentika formakincsét, különös tekintettel a fennmaradt antik ele-

mekre. Kitér a középkorban használatos antik ötvösművekre is. A munka becses forrás az ötvösséggel foglalkozó kutatók számára.

B. J.

SCHOEN ARNOLD: *Óbuda múltjából.* Bp. 1935. 64. l. 21 képpel.

A pest-budai barok művészet nagyszorgalmú kutatója Óbuda XVIII. századi egyházi műemlékeinek történetét s levéltári kutatásainak az alkotó mesterekre (így Bebo Károly szobrászra) vonatkozó adatait nyújtja e munkájában. A Zichy grófi család óbudai ágának nagynevű alakja, Zichy Miklós gróf, nagy érdemeket szerzett Óbuda barokkori felvirágzásában. A munka jelentékeny forrása a pest-budai művészetnek.

B. J.

SOMOGYI ANTAL DR.: *A modern katolikus művészet.* Dom kiadás. Bp. é. n. 184. l.

A modern egyházművészeti törekvések egyik jeles ismerője nyújt e kötetben általános tájékoztatót a templomépítés és díszítés bontakozó új ízlés-áramlatairól. Ismerteti körünk stílusának kialakulását, azokat a történeti erőket, amelyek az egyszerűség és arányok e művészetét létrehozták, valamint azokat a technikai feltételeket, amelyek mellett a Jugendstil vagy Baustil kialakulhatott, s vizsgálja ennek viszonyát azokhoz a liturgikus előírásokhoz, amelyeket az Egyház az építőművészettől a maga céljaira követel. Ezután részletesen végigkíséri a modern templomépítés útjait Európa egyes országaiban, elsősorban a kezdeményezőknél, Hollandiában és Németországban, szemlét tart a keresztény festészet egyes külföldi irányain s rövid vázlatát adja a szobrászat és üvegfestészet mai egyházművészeti hasznosításának is. Ebből az európai távlatból bontakozik ki előttünk a magyar modern katolikus templomépítészet képe.

S. I.

4. Folyóiratok.

SZEGEDI FÜZETEK. Szerkeszti: *Mészöly Gedeon*. Acta. 1934. 1—12. sz. 4 füzet.

Mészöly Gedeon a síkság és a róna szó eredetét irodalmunk tükrében mutatja be. *Sík Sándor* pompás értekezést közöl Arany János stílusművészetéről. Cs. *Sebestyén Károly* a magyar gémeskútak eredetéről értekezik. *Csefkó Gyula* érdekesen fejtegeti a „Hátra van még a fekete leves“ szó-lásmód eredetét. *Iványi Béla* Eperjes városának középkori magyarságát mutatja be a városi számadáskönyvek alapján. *Solymossy Sándor* a honfoglaláskori magyarságot dicsőítő egykorú európai énekekről számol be. Cs. *Sebestyén Károly* a honfoglaláskori magyarság kenyérkészítési módját ismerteti. *Timár Kálmán* a szegedi premontrei apácák magyar nyelvemlékeit foglalja össze. *Csefkó Gyula* a „bakot nyer, bakot lő“ népi szólásmód értelmezését és eredeti jelentését nyújtja. *Kiss Géza* az ormánysági nyelvjárás tájszókincsét közli.

MAGYAR NYELV. Szerk. Melich János és Szinnyei József közreműködésével *Pais Dezső*. 1936. 1—2. sz.

György Lajos arról értekezik, hogy a XVIII. század végén és a XIX. sz. első harmadában milyen különféle elnevezésekkel illeték a mai regényt. Ezek közül legáltalánosabbá vált a román. A *regény* szó először pontosan száz évvel ezelőtt az „Abafi“ címlap-

ján jelent meg. A szó nem Jósikától, hanem Szemere Páltól származik. Jósika csak népszerűsítette és elterjesztette. *Losonczi Zoltán* a legrégebb nyelvemlékeink óta nyelvünk fejlődéstörténeti korszakait ismerteti. *Hegedűs Lajos* az affrikáták kérdéséhez szól hozzá, *Weidlein János* a dülönvek sajátos nevééről és a telepítéskérdésről értekezik. *Varjú Elemér* a „magyar Simplicissimus“ (Ungarischer Simplicissimus) szerzőjét deríti ki.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Szerk. *Gombocz Zoltán*. 1934.

Laziczius Gyula „Bevezetés a fonológiába“ címmel közöl hosszabb értekezést. *Klemm Antal* a mordvin tagadó és tiltó szerkezetek történetéről, *Hadrovics László* a Muraköz helyneveiről és *Lakó György* a permi nyelvek szóvégi magánhangzóiról értekezik.

MAGYAROSAN. Szinnyei József közreműködésével szerk. *Zsirai Miklós*. 1936. 1—2. sz.

Ezeket az értekezéseket találjuk benne: *Nagy J. Béla*: A személynevek kérdése. *Zolnai Gyula*: Sashalmi vagy sashalomi? *M. L.*: A magyar nyelv kártevői. *Tiszamarti Antal*: A magyar nyelv védelmében. *Hartnagel Sándor*: Szó, mint száz. *Kardeván Károly*: A magyar á-hang veszedelme. *Bg.*: Idegen csodabogarak. *Bg.*: Siek. *N. J. B.*: Lerövidít és lemérsékel. *Baboss Ernő*: Magyar nyelv, német szellem.